ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

ГОДИНА LXXXIII. КЊИГА 243

СВЕСКА III. ЗА ГОДИНУ 1907.

У НОВОМ САДУ

ИЗДАЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

1907.

ПРЕГЛЕД

СТРАНА

I. Око Ромеа и Јулије. Историја једног превода. I. Од дра Лазе Костића 1
II. Историја најновије словеначке књижевности. Од дра Ивана Пријатеља 24
III. Крашовани. Од Јована Живојновића (Свршетак) . . 52
IV. In extremis. Слика из живота. Од Марка Цара . . 80
V. Неколико песама Шандора Петефија. Превео Благоје Бранчић 87
VI. Књижевност:
1. Оцене:
„Ivo Vojnović, Smrt Majke Jugovića". М. Буд. 95
„Dr. K. Roth. Geschichte der christlichen Balkanstaaten". Ј. Радонић. 100
„Iványi István. Bács-Bodrog vármegyei földrajzi és történelmi helynévtára." И. Зеремски 102
2. Прикази:
а) *Историја*: „Thallóczy Lajós és Áldásy Antal. A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198—1526." Јован Радонић . 106
б) *Географија и геологија*: „Ј. Цвијић. Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије . . ." Ил. Вујевић . . 113
3. Белешке 119
VII. Извештаји о раду Матице Српске 128

МАТИЦА СРПСКА

Цел Матице Српске. Матица Српска је друштво које има цел да материјалном и умном снагом потпомаже, развија и распростире књижевност и вештину српску, а тим путем да подиже просвету народа српског (§. 1. Устава).

Чланом Матице Српске може постати сваки валян Србин који у благајницу Матичину положи 100 кр. од једанпут или положивши 20 кр. обвеже се, да ће остало у годишњим честицама за идуће 4 године положити (§. 3. Устава).

Инв. Бр. 25997.

ОКО РОМЕА И ЈУЛИЈЕ

ИСТОРИЈА ЈЕДНОГ ПРЕВОДА.

Од

ЈАВЕ КОСТИЋА

I.

Пре четрдесет и девет година. — Чудноват књижевни „record“. — Зашто није мој стари превод остао недовршен. — Наш народни десетерац према јамбу. — Стари јелинеки великани и мој први покушај. — Моји преходници, њихово доба и њихови угледи. — Ма'ло' и Шекспир. — Немачки и енглески суд. — Лепота и „слобода“. — Како се јамб одомаћио у нас. — „Максим Црнојевић“, Ђура Јакшић. Змајова и Никола I.

А то ће рећи *Моје муке око Ромеа и Јулије*. Али како ће овде бити говора и о мукама других преводилаца те Шекспирове трагедије, нека остане тако: јеже писах, писах.

До године навршиће се педесет година од како сам ја почео преводити Шекспирова Ромеа и Јулију. Прва свеска Српског Летописа за годину 1859. [Срб̀скій Лѣтописъ за годину 1859. Свеска прва: Година XXXIII. Књига 99. Издає Матица Србска. Уређує Јованъ Ђорђевићъ. У Будиму. Словима ц. и кр. свеучилишта пештанскогъ. 1859.] има на стр. 85: III. Одломакъ из Шекспировогъ „Ромеа и Јулие“. То је друга појава другога чина, у Капулетовој башти. Та појава, по том преводу, почиње се речима Ромеовим: Лака река не зна шта је тешка.

И т. д. Уз натпис има напомена под.[1]) Колико се та белешчица чини малена и незнатна, као тек узгред бачена, ипак се и у њој огледа безазлени оптизам онога доба силнога проклијавања на њиви наше књижевности. Помислите само, ја сам на крају године 1858-е — јер што је у првој књизи Летописа 1859-е штампано, написано је по својој прилици до краја прећашње године — дакле у својој деветнаестој години, *већ превео*, не само „Ромеа и Јулију“, него чак и „Отела“, а и један други опет млади . . . „Лира“ и „Хамлета“! — Сад, иза четрдесет и осам година, могу вам открити тајну, прво да ја до онога часа нисам из „Ромеа и Јулије“ ништа више превео осим оног одломка што је с том белешчицом штампан; друго да нисам никад ни помишљао да преведем „Отела“; треће да сам, и ако тек после неких тридесет година, „Хамлета“ и „Лира“ превео ја главом, а онај други, опет млади списатељ био је онда Никола — Ниђа — Лугумерски који је умро у почечку седамдесетих година прошлога века, не оставивши за собом никаква превода из Шекспира, ни „Лира“ ни „Хамлета“, иако се за живота бавио енглеском литературом па и Шекспиром, као што се види из његове критике у Летопису год. 1860, I, стр. 170. Са том врсничком критиком, до *сад једином оценом* мога посла око превода Ромеа и Јулије, имаћемо почем још прилике позабавити се.

За ту белешчицу одговара дакако тадашњи уредник, мој знаменити и навек поштовани учитељ Јован Ђорђевић, али ја се домишљам да ју је написао његов, одмах потоње године, наследник у редакцији Летописа, мој стари пријатељ а садашњи председник Матице Српске, А. Хаџић.

---

[1]) Напомена гласи овако, садашњим правописом:

Особито нам је мило што можемо већ једанпут и ми Шекспира, који је по речима Димаа „после Бога највише створио“, у овако лепом преводу српском свету на углед ставити. Као што чујемо превео је наш млади даровити песник Лаза Костић осим „Ромеа и Јулије“ и „Отела“, а један други опет млади списатељ „Лира“ и „Хамлета“ и то као што нас уверавају веома добро. Не би ли се нашао какав пријатељ наше књижевности, као у најновије доба Анастасије Томори у Мађара, који би са издањем ових дела почео и у нас одомаћивати тог досад од никога не надмашеног писца.

Уред.

Ако ме је дакле ико потискивао са *кориснијега* правца у животу и гуркао на трновиту стазу књижевничку, то има и том приликом на души пок. Јован Ђорђевић, али јамачно није ни без — Тонина масла.

Још две, па педесет година! Боже мој, кад се сетим оног доба: Превалио испит зрелости, испит, какова потоња поколења не познају, ни у Угарској ни у Хрватској и Славонији, а камо ли у Србији. Остао без бриге на прагу универзитета, здрав и жељан живота, готов не само заронити у његове најдубље, бездане дубине, него и узлетети до највиших звезданих му висина, а помаган од свог ујака и добротвора, „хранитеља као родитеља“, Павла Јовиновића, месечним прилогом од 200 фор. а. вр. Према оном смерном времену и скровитим приликама и навикама мојих старијих, то је било толико као данас хиљада круна. То ми није ништа сметало да сам при крају готово сваког месеца узајимао по десет или пет фор. од кога друга, понајвише од Косте Руварца, текелијанца, који је свега имао, које од Саве Текелије које од брата Јована — Илариона — око четрдесет фор. на месец. Али сва та издашност најбољег, најдушевнијег ујака, сва та жртва, то откидање од уста из године у годину — ја сам тек после његове смрти дознао да је он готово сав свој доходак трошио на мене — само да од мене начини човека, све би то могло отићи у тартањ, да није било оне мале белешчице. Сва је прилика да не бих толико узлетао у висине живота, већ ако не бих да будем „свакој тици кобац“, колико у дубине му, тражећи бездану дно, јер с пуним тобоцем лакше се рони.

Још две, па педесет! — Кад се сетим, како бих ја тада често сву зимну ноћ писао и освануо преводећи „Ромеа и Јулију“, да не бих обрукао свога учитеља и соколитеља, па наиђем на какву српску реч или реченицу што ми отвори какав Шекспиров коштуњац, што га немачки хваљеник Шлегел (и Тик) није умео начети н. пр. одмах прве речи слуге Самсона: — „*we 'll not carry coals*“, па се српска реченица покаже још обилатија за шалу и доскочице од енглеске те ме однесе даље у разговору и доскакивању, а ја се дигнем с посла пун уздања у неисцрпно благо нашег народног језика и верујем како ћу

тим неодољивим оружјем да „рушим сваку незгоду“. У кратким почивкама тог посла поникла је и по која песмица, па, 1861-е, друга „радња“ — можда је тадашња реч *радња* за ствар приличнија него *чин*, и ако је чин ближе латинском *actus* — *Максима Црнојевића*. — То спомињем с тога да се види, како превађање страних угледника не смета посебичном, оригиналном произвођењу, него му још може пријати и помоћи, као заливање цвећу и другој поникли. Ако у мом потоњем књижевном раду нема Бог зна каквих последица тог заливања, неће бити кривице до заливања, колико до забивања — заборављања.

Педесет, мање две! — То је заиста *record*, не само у српској, него у светској књижевности. Не да бих ја био једини књижевник што је радио какав посао на тенани. Да не залазимо чак до Орација, са његовим *potit in annum*, (што не значи толико одгађање започетога, колико управо необјављивање свршеног посла), ни до персијског Омира, Фирдуза, који је на свом Шах-Наме радио неких тридесет година, ено нам Гете. Његова је *Фауста* први део штампан 1808, а други тек иза песникове смрти 1832. Може се дакле домислити да је на целоме радио преко тридесет, готово четрдесет година. Па и мање би ствари радо развлачио. Н. пр. на *Егмонту* вели да је радио десетак година. Кад се оригинални умотвори могу толико растезати, без опазне штете по своју вредност, још више преводи. Па ипак историја преводне књижевности није забележила ни једног тако дугачког размака, као што је овај у овоме мом послу.

Таково дуго одлагање започетог посла, готово у заборав, има своје згоде и незгоде. Највећа је згода, особито кад се започео у тако рану младост, као овај, да се може непрестано поправљати, што се више умно развија сам посленик. Друга је згода, што работник одлагач није спао на суђење само једнога поколења, него има прилике да дозна, како ће и потомци мислити о његову послу, те према томе, ако види да има томе разлога, мењати и поправљати досадашњи, а удешавати одсадашњи свој рад.

Од незгода је пак највећа, што не знаш да ли ћеш доживети наставак започетог посла, и што више одлажеш,

све ти је већа прилика да га нећеш доживети. Чим допустиш првом догађају или случају да те прекине у послу, првој мисли да те заустави у трку, првој жељи — а колико их је у те године! — да те поведе другим путем, ево ти одмах и друге, и треће, једна другу чепа, па све тако без краја и конца. Све ти је мучније вратити се на стари посао и све ти се више чини као да си ти ту бригу давно скинуо с врата. Само ако по божјој вољи у здрављу доживиш какву подужу беспослицу, као по Богу ја, па још у то време навале на тебе пријатељи да већ једном свршиш оно што си некад оставио несвршено или збубао и обрљао, а сад би, као веле, могао боље, тек то те може сломити да се опет латиш онога што је човеку раднику најдосадније, прерађивање и дорађивање посла, о коме си годинама мислио да си га којекако отаљао и трсио.

Те тако ти ја, пола „на срамоту“, пола „воље драге“, једва сасвим довршних лицем на Лазареву суботу ове 1906-е године, што сам био започео још године 1858-е.

— Ама како то, за Бога? — Запитаће ме који незабораван читалац. — Зар није све оно твој посао што се приказивало на српској позорници, од почетка српског народног позоришта, дакле, од прилике, од године 1865-е, па све до данас? На одкад је штампана књижица: Ромео и Јулија. — — С инглеског превео др. Л. Костић? —

— За српску позорницу удесио А. Хахић?

— Да: У Новоме Саду, српска народна задружна штампарија. — Сад већ такове штампарије више нема. Не знам да ли има старије издање, ал' у мене је од г. 1876-е. Дакле твој превод Ромеа и Јулије штампан је шуних тридесет година раније него што ти велиш да си га „сасвим довршио“. Зар оно није било сасвим довршено? Или га је довршио ко други? Да није онако, као што је Ђорђе Поповић Даничар довршио твој почетак превода Булверових „Последњих дана Помпеја“, или као што си ти сам, по невољи, пре готово четрдесет година, довршио „Грахов Лаз“ Качанскога, потоњег Старога Барда. — —

— Збиља? Има ли још у кога народа тако необичне појаве, да један књижевник почне штогод па прекине, а други га доврши.

— То ће заиста бити велика реткост. Има, додуше, ено и у српско-хрватској књижевности ранији случај: Мажуранићева допуна Гундулићева „Османа“. Или у немачкој, где је Х. Лаубе довршио Шилерова „Лажног Димитрија“.

— То је сасвим нешто друго. Мажуранић је нешто допунио, не што Гундулић није могао или није стигао да учини, него што се по својој прилици изгубило. Али главно је у томе, што се је и Мажуранић и Лаубе лаћао посла *после смрти* правога песника, умнога власника те ствари, а у нас је то било још *за живота*, тако рећи за младости. Па кад је по среди какав *превод*, и Боже помози. Али кад је то оригинал, и то не већих умотвора што могу своме песнику заиста запремити годину две дана или бар неколико месеци, него једна јуначка песма, много мања од већих народних песама те врсте, један опис на памет боја на Граховцу, како га песник замишља, једна стиховна србованка, у које је језгра и душа *полет* родољубне маште, па да песник у сред најбољег полета престане, прекине лет, и на томе месту остане неколико година, док се други не накани, било наговором, салетањем, било посебице, да тај полет доврши, тако рећи долети; и онај први трпи то долетање десет, петнаест, ако не двадесет година; док му се, готово у очи смрти, не досади, те напише и он свој долет.

— Не мора сваки песник бити славуј; може бити и кос, кад прекине у пô песме па дигне ногу. Свакојако је и то неки *record*.

— Да, нека особина српске књижевности мимо остале народе. И ако по себи није похвална, нека је забележена, у несташи боље. А каквом избирачу књижевних реткости може бити и посластица.

— Него немој ти заговарати. Је ли оно све *твој* превод Ромеа и Јулије што је штампан пре тридесет година и што смо га слушали на српској позорници све до данас?

— Све је то мој посао, брате Србине, од аза до ижице.

— Па кад је до ижице било пре тридесет година, а то ће рећи до самога краја и свршетка, како онда може

бити, као што ти велиш да си то „сасвим довршио тек ове, 1906-е године“?

— Тако је. Иако се онај превод заиста сврпује завршним речима енглеског оригинала:

Ромеов лик ће бити поред ње,
Крвништва нашег јадне жртве две! —

ипак тај превод није био потпун, те није био ни свршен као што треба.

— Да није сувише изостало? Да није А. Хаџић претерао „удешавајући за српску позорницу“?

— То ти је читава прича, драги мој. Кад си ме већ тако заокупио, да ти је испричам, колико се сећам.

Око тог превода сам прионуо својски тек око почетка Максима Црнојевића, дакле 1861-е године и радио сам оба посла напоредо. Максима сам свршио при крају 1863-е, а Ромеа и Јулију у почетку исте године, некако у очи сеобе Матичине из Пеште у Нови Сад. Одмах саставим рукопис и предам га тадањем секретару Матице Српске и моме пријатељу, А. Хаџићу, — на даљи поступак. Морам признати да ни ту није био преведен сав, целокупни оригинал. Шта сам тада био прескочио и зашто, то ћемо видети кад буде реч о тим појавама. За сад само бележим, да сам био изоставио и она два *Хора*, као непотребна, јер сад не излазе нигде на позорницу. Свакојако је било у том рукопису више, много више, него у ономе што је после неколико година изашло у споменутом „позорничком“ издању. Кад сам први пут видео мој превод штампан, није ми било ништа криво што је толико изостављено, знајући да то бива и на другим позорницама и да Тона Хаџић добро познаје позорницу у опште а особито српско глумиште и његове потребе. Тек у зло доба, после неколико година, запитаћу ја свога пријатеља, где је онај рукопис мога превода што је изостао при „удешавању за српску позорницу“. — „Ту ће негде бити у архиви, међу старим рукописима и књигама, ал' то би био велик посао тражити, сад немам времена“. Лепо, ни да би речи. Прође опет неколико година. И опет се даде прилика те се о томе заподене разговор. „Збиља, Тоно, запитах ја, јеси ли кадгод потражио онај рукопис?“ — „Та јесам, ал' нема

га нигде“. — „Па то се онда изгубило?“ — „Но свој прилици. А није ни чудо. Она сеоба из Пеште у Нови Сад, па после из једне куће у другу; па непоуздана послуга, па свакојаки други послови, сваки дан све нове бриге на врат, не знам где ми је глава“. И на томе је остало. А како је те године букнуо српско-турски рат, имао сам и ја већих и пречих брига од свих тадањих, те се тако никад више нисам ни враћао на Ромеа и Јулију.

— Дакле да те није Бог поживео још тридесет година, ти не би никад свршио Ромеа и Јулију, а томе не би био крив ти, него г. А. Хаџић?

— Ја га не кривим, јер он није затомио тог рукописа, него га је случајно изгубио. Ал' како је сад тај посао свршен, сасвим друкчије стоји ствар. Ако тај превод буде имао какве књижевне вредности, биће у томе заслуге и мога пријатеља. Јер да он није онај стари рукопис изгубио, никад се ја не бих сетио, нити би ме ко опоминьао да прегледам и поправим стари посао, те тако би први српски превод Шекспира са енглеског оригинала остао непотпун, крњ и недотеран, бар са много више погрешака него што ће их сад бити.

Али не би ни то помогло. Сва је прилика да би и Тонина мука око изгуба мога рукописа била узалуд и да би све остало по старом, те се ја никад више не бих посебице наканио на тај посао довршивања и дотеривања свог некадашњег младићког труда, да није било једног нуког случаја. Дођем ја једном, биће године 1894-е, из манастира Крушедола, где сам тада пребивао и преводио Дернбургове пендекте на рачун загребачког одјела за богоштовје и наставу, у Нови Сад, кад ал' ево ти Тоне.

— Баш добро што те видим. Пита Никола Петровић, јеси ли овде, има с тобом неки разговор. Овај час добих његов брзојав.

— Који Никола Петровић? У први мах сам помислио на опога из Пазуха. Знао сам да је „народни заступник“, па, рекох, доноси ми какву поруку из Загреба о моме послу.

— Та управитељ кр. ср. нар. позоришта у Београду, а да који ће бити?

— А? Ница? Па лепо, јави му да га чекам.

Сутра дан ево ти мог пријатеља из Београда. Наиђем на њега где излази с Тоном из Матице. После првог поздрава одмах пређе на ствар.

— Ево што сам те тражио. Да ми преведеш Шекспирова Ричарда III. и Ромеа и Јулију, али сасвим, без икаквих изостављања, потпуно и целокупно. За сваки тај посао платићу ти 500 — пет стотина — динара. *Ти мени рукопис, ја теби паре.*

Те подвучене речи као да сам ухватио у грамофон.

Ко помисли да сам ја тада живео од своје зараде, разумеће да сам оберучке прихватио ту неочекивану понуду.

Чудновато је у тој понуди, што се у њој налазе два пола, две најразмакнутије противине Шекспирова маштаног света, Ричард III и Ромео и Јулија. Трагедија мржње, зверске мржње, управо презверске, као што сам Глостер то са задовољством признаје у страховито дивној појави са удовицом Ањом, тако страховитој, да се прагерманцу E. v. Hartmann-у чини управо „abscheulich“ — и трагедија најсилније љубави. Да је та сукобица душевности приволела др-а Николу Ј. Петровића да у својој понуди састави баш те две трагедије, није прилика. Он је сувише практичан човек, а да би га руководили тако необични обзири на неки песнички рембрантизам кога гледалац не може запазити с позорнице, јер се не збива у једном умотвору.

Још је чудноватије, што сам ја Ричарда III *почео* преводити одмах иза Ромеа и Јулије, у друштву са давно покојним др-ом Јованом Андрејевићем, *Јолесом*, још 1863-е, и проучавао са Лазом Телечким, за Шекспирову тристагодишњицу, ону споменуту појаву просидбе крај мртва мужа, сећајући се још сасвим лепо приказа великога црнца Ајре Олдрица — Ira Aldridge —, преходника скоро преминулог великана H. Washington Irving-a, најскоријег поредника Шекспирова у Лаври Вестминстеру. Да ли је управник београдског позоришта почем на то помишљао, желећи да довршим обадва недовршена посла? Неће бити. Ја бих пристао на сваку опкладу да је њему било сасвим непознато да сам се ја некад и Ричарда лаћао, и да ће о томе први пут обазнати из ових редова, ако буде имао доколице да их прочита.

Па од куд онда та тако двоструко згодна и прилична удружина, тај сусрет двеју као најпротивнијих трагедија у тој понуди? Случај, пуки случај, ако у опште има случаја у смислу обичнога говора. Свакојако се и по томе види, да ништа не може тако згодно, ал' ништа и тако страховито поредити и саставити, као тако звани случај.

На Ричарда сам се лакше наканио, прво што сам при првом прегледу задатка осетио да неће бити необичне муке, да нема ни једног од оних коштуњаца што их има толико у другим делима Шекспировим, као што су, на прилику, песме Будалине у Лиру, она искушајна глума и Офелијине песме у Хамлету; друго, што ту није било изгубљена рукописа, те ми није сметала мисао да један исти посао морам радити по други пут, може бити не боље него што је било првином.

Тек што сам свршио Ричарда и предао рукопис управи београдског позоришта, исплатио је мој пријатељ уговорену цену, „по глаголу својему".

На Ромеа и Јулију није било тако лако наканити се. Осим изгубљеног рукописа и осим увиђања да то није никаква права и прека потреба српске позорнице у опште, која се до сад преко тридесет година задовољавала оним за њу „удешеним" окрњком, као што ни хрватско казалиште још дуго неће осећати потребе да мало дотера превод Шеноин, још сам највише зазирао од необично мучних задатака преводничких у тој трагедији, каквих нема ни у једног другог дела британског великана. О тим ванредним тешкоћама на другоме месту.

Само се тако може разумети, да сам ја готов рукопис могао предати тек пролетос. Тада је већ био на управи, иза Нушића, Драг. Б. Јанковић. Није се мој рукопис још ни скрасио у архиви позоришној, ал' ево ти опет „второје пришествије" на управу мога пријатеља и наручника посла, др-а Николе Ј. Петровића, као да га је на концу привукло извршење друге половине наше погодбе.

— Видиш како си сретан. Кад си чуо, могао си и ти помислити: „Ево мога кума, даће ми два ушура". И ако сад ниси спао на ушур, као тада кад је понуђен.

— Нисам, хвала Богу, спао. Но и да сам спао, не

бих му искао два ушура, већ и за то што ми не би дао. Него немој ти да наслутиш.

— Да наслутим два ушура?

— Напротив. Могао би и мој кум рећи: „Хвала Богу, ето мога кума, самлеће ми без ушура“.

— Та неће бити? Већ ако се ти сам не смилујеш на непотпуност позоришне благајнице.

— Та благајница никад није била пунија, као што ми се хвалио сам управник; просто не зна човек шта ће с парама. Још сувише навалили неки силни милијони да се „сруче“ у Србију, као што би рекао таком приликом пок. Милутин Гарашанин. Па ипак —

— Што? Зар има још какво ипак?

— Па, као да се нешто иза брега ваља; *l'affaire se corse*.

— О, човече, што рече! То као да је постало неко правило да, од неко доба, свака твоја књига има своју „аферу“.

— Не само свака књига, него готово сваки „напис“. Али то иде на други лист. Ако ме Бог поживи здрава и доколпа, то би могла бити обилата и веома зачињена грађа за једну главу мојих успомена.

Док сам још при сећању на почетке око посрбљивања Шекспира, а наиме Ромеа и Јулије, да кажем коју и о облику стиха који се том приликом први пут појавио у српској књижевности, и у хрватској, могао бих рећи, — јер *Шеноа* је *после мене* почео преводити Шекспира, од прилике у истом облику стиха, — да речем коју о *јамбу*, нарочито о јамбу десетерцу.

— А како је било дотле?

— Дотле су се наши песници и за драму служили стихом наших јуначких песама, трохејом, трохејским десетерцем.

— Па то неће бити баш толика разлика као што се теби чини. Јуначки десетерац овако:

— ∪ — ∪ — ∪ — ∪ — ∪,

а твој драмски

∪ — ∪ — ∪ — ∪ — ∪ —.

Један десетерац и други десетерац, само што је други окренут наопако; први је лице, а други наличе једног

истога ткања. Ти си просто окренуо доламу сриског јуначког стиха на наличе, то је све. Па зар мислиш да се наше прећашње драматисте нису могле томе довити, да су хтели? Зар један Суботић, један Малетић, један Чубро Чојковић, један Матија Бан, који су сви били класично образовани људи, те су им биле познате све ситнине Пиндареве строфе, антистрофе и еподе, и Сафиних ода, све алкајске и асклепијадске завојице и њихови ферекратски и гликонски швигари, па од њих да се нико не досети тако малој измени, да и не спомињем владику Рада са његовим истостиховним „Горским Вијенцем“, него су чекали тебе малог, тебе, једно епигонче, да их ти научиш тако ситној памети!

— Нисам заиста никад ни помислио, да ти знаменити књижевници, или ма који од њих, не би тако исто умели састављати своје умотворе у јамбу као и у трохеју, да су осетили потребу, нити иштем какова особита признања за то што сам ја увео тај стих у нашу драму. Ал' кад си већ споменуо те наше часне старије, да ти кажем, зашто ја мислим да они нису осетили потребе јамба. Пре свега, њихово класично образовање није обухватало оба крила класичне старине, и грчку и римску. По њиховим се списима не види да су они читали и грчке песнике у оригиналу, него би се обично задовољили латинским писцима, од песника, поред Овидија и Вергилија, највише Орацијем. Па ни чувена препорука Орацијева: *Vos exemplaria graeca Nocturna versate manu, versate diurna* није их могла нагнати да боље приону око дивоте језика јелинских угледника. Једва да се који од ових наших старијих усудио да загледа у Илијаду или Одисеју, а Пиндарове или Сафине имне и оде, што их ти спомињеш, једва да је чуо споменути издалека. Но нека Пиндара и Сафе, то је чиста лира или, ако хоћеш, форминга, те не спада овамо. Али ја бих рекао, да ни један од њих није загледао у Ескила, Софокла или Еврипида, осим у каквом преводу; јер то не би могло проћи без трага у њихову књижевном раду.

— Дакако, све ради јамба.

— Не само ради јамба. Јер да им је то једина или ма и највећа врлина, што су јамби, не би могли ти стихови бити

исто тако лепи сад, у трећој хиљади година свога опстанка, као што су били при постанку своме. Али, признајем, највише ради тога. Јер кад сам, преводећи Ромеа и Јулију, смислио на јамб, разуме се да ми је први разлог био, што је и моја прегледалица у истоме метру. Али су ми у примени вазда звонили у ушима стихови јелинских великана, тада сасвим скорашњих у мојој памети, којима Шекспиров стих, по лепоти, није ни слуга, као што ни енглески језик није ни слугин слуга старогрчком. Узмите само ове Софоклове, из Цара Едипа, што их још и овај час, иза готово педесет година, исписујем на памет:

πόλις δ' ὁμοῦ μὲν θυμιαμάτων γεμεῖ,
ὁμοῦ δὲ παιάνων τε καὶ στεναγμάτων.
(а град све грца, што од многог тамјана,
а што од пејана и силног стењања)

или овај Ескилов, у „Везаном Прометеју“:

ἐλεύθερος γὰρ οὔτις ἐστὶ πλὴν Διός
(јер нико није слободан до само Див)

па онај божанствени уздах Прометејев при погледу на море са висине кавкаске стене за коју га прикова Сила и Снага:

Ὦ διὸς αἰθὴρ καὶ ταχύπτεροι πνοαί,
ποταμῶν τε πηγαὶ ποντίων τὲ κυμάτων
ἀνήριθμον γέλασμα. — —
(Божанствен зраче, ветрови брзокрили
ви речни вири и ти, морских валова,
неизбројен осмејче. — —)

— Све лепо. Што се научи у првој младости, то најдуже остаје у памети. Но тим још није доказано да је твојим преходницима то било сасвим непознато. Ако нису проучавали грчке оригинале, још мање учили их на изуст, они су лепо знали латински, боље него потоња колена, те је јамачно когод читао и Сенекине трагедије.

— Сенека и његови угледници, грчки велеуми, колика разлика! Заиста није замерити нашим старијима што се нису занели за њим. Али су они већ затекли у својој рођеној књижевности наш народни трохејски десетерац

који је почео освајати не само сав писмени свет у Срба и Хрвата, него је заносио већ и одабранике напреднијег света, великих просветних народа, а у души српских књижевника морао се у толико силније зацарити, што их је затекао сите и пресите трчања за латинским песницима, па још на црквено словенским ходуљама. Није дакле чудо што им је народни стих тако пријопуо за срце, да им се у њему огледала сва лепота српског језика, те кад се који латио и драме, озбиљне, стиховне драме, трагедије, није ни мислио на могућност другога облика, него му је свако лице проговарало у стиху Краљевића Марка, Милоша Обилића и Старине Новака, у стиху којим је српска вила тада прелетала целим светом.

— На тим бар признајеш да су старији били бољи Срби од тебе, да им је ближе срцу била самоникла лепота народног стиха, а ти, као и сва занесена помодна млађарија, ниси се могао тим задовољити, него си тражио преко леба погаче.

— Што сам тражио, то сам и нашао. Као што је нашим старијима досадило поводити се за Овидијем и Орацијем, тако су мени брзо обиле уши наше слепачке клањалице, у којима поред најдрагоценијег бисера има и по која доста слаба и празна ствар, особито пак неке књижевничке повођенице за народним угледима. Те имитације народне појезије тако су ми се неприличне чиниле, као кад би се баба ухватила у коло младих девојака. И за то је мени било лакше искобељати се испод притиска дотадањег обичаја и „тражити преко леба погаче“, прегнути да посрбим јамбе, ослањајући се прво на Софокла, па на Шекспира. Само што сам Софоклов стих пократио са једне стопе, да би се изједначио са Шекспиром.

— Па, шта велиш? Јеси ли се сасвим изједначио?

— О, сасвим! Те нисам ни хтео.

— А могао си?

— По својој прилици, јер то би и *лакше* било него овако како сам ја завео.

— Па што си изабрао теже, кад си могао лакше? Мислиш ваљда да је лепше?

— Пре свега што је ближе грчком угледу, а то је навек лепше.

— Ал' ово су *модерне* ствари, Шекспирове драме. Шекспир је по својој прилици најбоље знао какав стих доликује животу што га он износи на позорницу а који се толико разликује од онога у делима трагичног тројства јелинскога. Бар у енглеској књижевности јамачно је Шекспиров јамб најсавршенији.

— Мислиш ли збиља да нема лепшега јамба у Енглеза?

— Ја сам бар навек наилазио на мишљење да се Шекспиров јамб најслободније креће и да је у њега најживљи драматични мах.

— Да, то је обичан суд у коме се слажу све енциклопедије што најпотребније знање нуде на продају.

— Та нису се ни ти људи без разлога зауставили на том суду. Ти се књижевни послови поверавају најбољим стручњацима, најиздашније плаћеним, под надзором најодабранијих одбора од првих научењака. Па, и ако се који суд чини обичан, да не речем баналан, биће ипак да није без поуздане научне основе.

— Заиста није. Ја ћу ти је у толико радије показати, што би и мени било угодно кад би се доказало да у Енглеза нема никако лепшег стиха од Шекспирова. Јер кад се ко лати да преводи каково дело, мило му је да је то најбоље у својој врсти, не само по грађи, него и по облику, не само по створу, него и по творилу, у песничким умотворима по стиху. Да је Шекспиров стих највреднији у својој врсти, то су јамачно мислили и немачки великани, Гете, Шилер, особито Лесинг. Али је то први научно утврдио, готово математички доказао Тихо Момзен, рођени брат славног Тодора Момзена, и то случајно баш у свом чувеном делу „Ромео и Јулија“.[1]) Ми ћемо јамачно још који пут имати прилику да загледамо у ту књигу, у којој се тако јасно огледа мравиња радљивост и ситна памет немачког племена. У трећој глави те књиге доказује Тихо Момзен, зашто је Шекспиров стих лепши од јамба његових вршњака и најскоријих предњака, особито од јамба Христофора Ма'лова (Chr. — Kit — Marlowe). Тој гла-

[1]) Shakespeare's *Romeo und Julia*. Eine kritische Ausgabe des überlieferten Doppeltextes mit vollständiger varia lectio bis auf Rowe. Nebst einer Einleitung über den Werth der Textquellen und den Versbau Shakespeare's. — Von Tycho Mommsen. — Oldenburg, 1859.

ви је натпис: О склопу стиха у Ромеу и Јулији; а први одељак те главе *Trochäen für Jamben nach der Pause* заузима неких осам страница. Ту доказује учени Немац, да је трохеј место јамба иза почивке у Шекспира тако тврдо и поуздано правило, да се његовом помоћу могу успоставити, поправити многе покварењице — коруптеле — неких основних издања Ромеа и Јулије. У одељку *Rhytmik der Zeitgenossen Shakespeare's* најгоре пролази Marlowe. „И стих Кр. Ма'лова сасвим је један као други и неокретан (eintönig und schleppend). И ако се на махове налазе полетније врсте, као . . . . , њима се ипак само прекида обично клепетање (des gewöhnlichen Geklappers)". Само му је Спенсеров (Edm. Spenser) стих „aüsserst melodisch".

Учени Немац овако завршује свој суд:

„Шекспир је изабрао сретном руком од сваког свог предњака нешто, те је тим постигао снагу, умиљатост и разноликост ритма као нико пре њега. Нежни дијалог љубавника умео је зачинити мекоћом и пунином Спенсеровом, а шаљивом и несташнијем разговору допустио је ма'ловске слободе; самовољу Пилову (Peele) оградио је неким природним правилима мере и почивке, а, где је приликовало, дао је места и свечано узвишеном стиху Гринову (Greene) са његовим кретским и дијамбским завршцима. Та дивна смеса не налази се ваљда ни у једном комаду тако скупљена као у Ромеу и Јулији. Та Шекспир је себи у старости удесио мало храпавији и осорнији стил, исто као Гете; али тај каспији стил разликује се у врсти и начину тврдине много од стила дивљега Ма'лова с једне стране, а с друге од сухопарног, раскомаданог и плашљивог стила Бен Џонсна".[1])

Но да видимо, како о томе суде сами Енглези. Још тадашњим критичарима, врсницима Шекспировим, више се свидео јамб Кристофора Ма'лова него Шекспира. *Marlowe's mighty line*, вели Бен Џонсн.

— Што? зар Ма'лова? Онога што је Момзену готово најгори? Па зар и Бен Џонсн, „сухопарни, раскомадани, плашљиви" Бен Џонсн? Уопште, ако ћеш веровати тадашњим судијама, више вреде Шекспирови сонети и његов *Venus and Adonis*, него све његове драме.

[1]) Ibid. стр. 142.

— То је друго. Али што се тиче стихомере, као да се у Енглеској враћају најугледнији песници на Џонснов суд. Ено ти А. Ч. Свинбо'на (Swinburne). У својој књизи *Једна студија о Шекспиру*[1]) прослављени песник „песама у очи рађања сунца (Songs before sunrise)" спомиње више пута Ма'лова упоредо са Шекспиром, и по свакој поредби се види да је Ма'ло био учитељ и углед своме врснику, особито у почетку песничког му рада. То се види најбоље по ранијим трагедијама Шекспировим из домаће историје, наиме по најранијој, Ричарду II-ом. Спомињући најбоље појаве те глуме, Свинбо'н овако суди:

„Писане су, готово сасвим, више у чистим и течним, него у крепким и разноликим несличним стиховима — blank verse —; и ако ја не могу разабрати ни у једној појави толико снаге и страсти као што је у величанственој — magnificent — појави оставке у Ма'ловљеву Едварду II-ом. Не може бити никакве сумње, мислим ја, да се та глума мора сматрати као непосредни почетак Шекспирове; и у тој поредби је неисцрпна поука за све ученике драмске појезије. До највише висине ранијег мајстора не бих ја рекао да се силнији песник — mightier poet, т. ј. Шекспир — и који је већ у великој мери био ученик његов, икада узвисио у тој првој (као што ја мислим) од његових историјских глума. И. т. д."[2])

Свинбо'н зове Ма'лова „ранијим мајстором", и ако Ма'ло није био ни два месеца старији од Шекспира, само што је врло рано почео писати. Али је погинуо у својој тридесетој години. Шта би било да је живео бар до педесет треће — Шекспиров век? Зар не би сад на небу енглеске драме била два сунца једнаке величине, те би се критичари препирали, које је светије, топлије, лепше, као што се немачка критика дуго бавила око питања, да ли је већи песник Шилер или Гете?

— Ама није о томе реч, него о стиху и његовој мери, о јамбу оваком ил' онаком.

— Толико мислим да је требало напоменути о Ма'лову, да би се могла бар назрети његова вредност у опште, и

[1]) *A study of Shakespeare* by Algernon Charles Swinburne. Fourth edition. London 1902.

[2]) Ibidem p. 38—39.

осим чистоте и лепоте стиха. А сад о стиху. Доказујући да историјска трагедија *Едвард* III не може бити Шекспирова, него је слабачка — *impotent* — имитација Ма'лова, сећа се ових „особитих и пресветлих — *transcendant* — врста Ма'ловљевих којих се човек никад не може доста напоминьати“ :[1])

If all the pens that ever poets held
Had fed the feeling of their master's thoughts,
And every sweetness that inspired their hearts,
Their minds, and muses on admirèd themes;
If all the heavenly quintessence they still
From their immortal flowers of poesy,
Wherein, as in a mirror, we perceive
The highest reaches of a human wit;
If these had made one poem's period,
And all combined in beavty's worthiness,
Yet should there hover in their restless heads
One thought, one grace, one wonder, at the least,
Which into words no virtue can digest.

Те се „силовите врсте“ налазе у глуми *Tamburlaine the Great*, Act V. Sc. II.

Том приликом напомиње Свинбон и ово најлепше место из несвршене глуме *Dido*, што је, иза преке смрти младога мајстора, довршио Неш (Nash).

Why star'st thou in my face? If thon wilt stay,
Leap in my arms: mine arms are open wide:
If not — turn from me, and i'll turn from thee;
For though thou hast the power to say farewell,
I have no power to stay thee

То би биле, по суду као најпризнатијег знаоца енглеске лепе књижевности, као најмоћније од „силовитих врста“, енглеског несличног стиха, чистога јамба десетерца.

— А Тихо Момзен? Мало час „учени Немац“ — па „готово математички доказао“ да је Шекспиров стих најлепши, а тога Ма'лова готово најгрђи, па зар сад Момзен оста „ногом кошајући“; а Ма'ло оде гором певајући?

— Моје је само било да изнесем као најзнаменитије судове о томе у Немаца и у Енглеза, а ти и остали чи-

[1]) Ib. Appendix, p. 348.

таоци поређујте, бирајте и судите како знате. Али, кад си опет потегао Момзепа, да ти још нешто кажем. После свих доказа да је Шекспиров стих најлепши, особито лепши од Ма'ловљева, Момзен признаје:

„Auch mit Rücksicht auf die *klingenden Versausgänge* ohne Reim . . . muss man davon ausgehen, dass das *stumpfe Ende* stärker, erhabener, poetischer; das klingende schwächer, trivialer, prosaischer ist.[1]) (Klingender Versausgang зове Момзен трохејски крај стиха, а stumpfes Ende то је чисто јамбов).

Кад помислиш да је онај трохејски завршак у Шекспира много чешћи него у Ма'лова (у горе споменутим врстама нема ни једнога), онда је то заиста неко признање.

— Али допустићеш да је Шекспиров стих слободнији.

— Да, он, по потреби, свршује трохејски, као што смо видели; па још Момзенов трохеј иза почивке и т. д. и т. д.

— Чини се мало, али много помаже слободи кретања и чини стихове разноликије. *Minimum mediorum, maximus effectus.* Кад се лепоти дода слобода, то мора бити савршеније.

— Лепота нема никаква посла са слободом. У опште слобода није никаква чинилица, а камо ли неко начело, при суђењу о ма каквој лепоти, најмање о лепоти стиха. Коме је до *слободе*, нека се сасвим окани т. зв. „*везаног* слога", већ нека пише у прози. Па ни проза, и ако је тобоже „невезана", није сасвим слободна, и она има своја правила, те је и она, баш по суду помодне садашњице, најлепша, кад писац општим правилима језика дода још и неке своје особине, те своју прозу још више стегне, тако да од ње буде оно што французи зову *style personnel*. Но не само у царству лепоте, нигде није потпуна и неограничена слобода животворно начело.

— Па што се људи „боре за слободу"?

— Што човек никад није задовољан с оним што има, па мисли да ће му боље бити „у слободи". А шта је то „слобода", за тим се сваки друкчије заноси, нити се ико сећа да на врхунцу слободе престаје живот.

— Па онда би највиша слобода била смрт?

— „Ти глаголеши". Узми шаку огњеног праха, запали тај прах, он ће планути не учинивши ни штете ни

[1]) Tycho Mommsen: Shakespeare's Romeo und Julia. стр. 155.

користи. Мети ту шаку у пушчану цев и на њу зрно олова, може ти сачувати главу од напасти. Оно је јалова слобода, ово је разумна и пробитачна стега. Да је нашој земљи било „слободно“ лутати по висиони као муха без главе, никад на њој не би ни травка поникла, а камо ли животиње и људи. Док смо живи, сваки удић и мишић нашега тела слуша што му заповеда глава, све су честице у пуној стези. Чим умремо, све се те честице сасвим ослободе, па свака себи, куд која.

— Ми као да се све даље одмичемо од разлога нашег разговора.

— Па да се вратимо к стиху. Стари су Грци баш били понесени за слободом, за што већом слободом, за свима „слободама“, ал' само у политици.

— И то су скупо платили.

— Да, својом кожом, својим државним па и народним опстанком.

— Па то и онако не би вечито трајало.

— Заиста. И да је мало дуже потрајало, по свој прилици да не би било за углед потомству ни осталом свету. Ал' оно што је вечито, што је од њих остало за углед сваком питомом и просвећеном племену људском док је света и века, у то нису уносили ону своју незајазиву жеђ за слободом и за посебином — самоуправом, автономијом — нису је уносили у царство ума и лепоте, у своју књижевност и вештину.

— Кад би то умовање применио на Шекспиров мало слободнији стих, тада би као требало смислити, да је та већа слобода на *штету* тога стиха.

— То би било претерано. Њему је то годило и он је и у том облику оставио небројених лепих, красних стихова. Али ни о томе нема сумње, да његови најлепши стихови нису с тога тако лепи, што је по гдекојем додат један слогић, да се не би ништа одузело од њихове лепоте кад би се тај слогић изоставио и да је *caetaris paribus*, т. ј. при једнакој лепоти мисли и осећаја Ма'ловљев стих јачи о Шекспирова, и ако је, и по свој прилици управо за то што је — мање слободан.

То су разлози, тада, у првом почетку моје младићке одлуке, пола знани и свесни, а пола тек слућени, што су

ме приволели, да се више поведем за Ескилом и — Ма'-ловом, него за слободнијим Шекспиром, и ако ми је он био ближи.

— И ти мислиш да то препоручиш свима осталим преводиоцима Шекспира?

— То већ не. Ја осећам и признајем да ће великој већини млађих писаца бити много лакше држати се слободнијег облика оригинала, те не само да им нећу наметати свога начина, него ћу још сваком препоручити да избере онај који је њему згоднији и лакши. И онако је врло мала разлика, а и добро је да на сваком послу остане печат посленикове руке.

— А, Бога ти, како је дочекала тадашња наша критика твоју зановицу у српској драмској стихомери?

— Никако. Или заиста није опазила никакве разлике, или се чинила невешта. Не да се није нико осврнуо на први покушај превода Шекспира на српски, али није нико запео за облик стиха. Моји први јамби, превод опроштајне појаве — радња III. појава 5-а — „Ромеа и Јулије“ штампани су у „Даници“ од 1860-е. Те исте године донео је Српски Летопис у својој „првој части“ у рубрици Књижевност. 1) Србско-хрватска: О найновіимъ преводима енглеских песника на србскій єзыкъ. — Писац је Н. Л. или Никола — Њића — Лугумерски, Сомборац, онај „други опет млади єписатељ“ у споменутој белешци уредника Летописа. Ту оцењује моја прва два покушаја, један штампан у I-ој књизи Срп. Летописа за 1859, а други у 8-ом броју. Данице од 1860-е, па вели: „По овим ломцима судећи рекли би да је Костић дорастао послу којег се приватио. Он се осврtао при превађању овог класичног дела највише на дух и смисао оригинала како у целости тако и у појединостима, *не држећи се* строго речи и форме. У целости слажемо се потпуно с преводом г. Костића — —“ и т. д. — После, на три стране, налази неке мане и у једном и у другом одломку, ал' ни једном једином речцом не спомиње разлике у метру између првог и другог. По томе као да је његова главна импресија била да ту нема готово никакве разлике, јер у опште „нисам се држао строго — форме“. Ако је под „формом“ разумео стих, — а шта би

друго и разумео? — онда је то заиста врло чудна и ретка анестесија према ритму. —

И то је све. После, годинама, „нико ни у нос“. Но 1864-е године има у Летопису спомена о српскоме јамбу, али ту већ не у преводима, него у оригиналним производима, приликом оцењивања мога *Максима Црнојевића*. Од тројице умољених судија двојица, др. Јован Суботић, и Јован Ђорђевић, и ако се у суду о вредности посла сасвим разилазе, случајно се слажу у томе, да се ни један не обзире на меру стиха. Трећи судац, др. Јован Андрејевић, овако поздравља моју реформу:

„Између други преимућства драме ове споменути морам, да је ово прва српска драма писана јамбом, који је за декламовање много згоднији од монотоног нашег народног стиха. Јамб употребљују први народи у струци драмској: Енглези и Немци. Заслуга је Костићева при овом новачењу у толико већа, што сам ја из уста старијег једног књижевника слушао, да је јамб у српском језику немогући. Костић мислим да је с драмом овом баш противно доказао. Свладавши све тешкоће написао је целу драму чистим јамбом узлећући песничким духом до висина, камо се ретко који српски песник драмски успео. Стих све скакућући тече лако у напред, задахнут ретким лепотама и искићен зрелим и узвишеним мислима и сјајним сликама. — Женидба Максима Црнојевића изгледа с формалне стране као венчаване српског духа са углађености, љубкости и неодољивости талијанском“. —

— Е, да како. То теби годи. Нисам знао да си још тако сујетан, у твоје старе дане.

— А што ћу, „homo sum — —“. Да се види какви смо били „лобцајхбридери“, као што нас је назвао Аца Зуб.

— Да; а из пресуде Суботићеве не помињеш ништа.

— Јер не говори о метру који је у *Максиму Црнојевићу* истоветан, и у начелу и у примени, као и у мом преводу Ромеа и Јулије. Али, кад си баш навалио, да ти буде срце на мери, ево ти језгра Суботићева суда:

„Дјело ово има неколико појединих места добрих: али је кад се као драма или трагедија под суд узме, *слабо и има великих мана*. Ово је строго речено, али се друкчије рећи неда. И ја бих радије повољнији суд изрекао, али не могу;

јер нити ми допушта каквоћа дела ни љубав к истини да се друкчије изразим“.

— По својој прилици да је тако судио и о стиху.

— Јамачно. Онај „старији књижевник“ што га спомиње „Јолес“, то ће бити да је био др. Јован Суботић. Јер и мени је једанпут рекао, припадом, да се јамб не може одржати на нашој позорници, јер се противи „духу српског језика“. — А сад, после неких четрдесет година, доживисмо да је јамб ево постао општом стихомером за српску и за хрватску позорницу.

Тој обнови се најбрже приволео Ђура Јакшић. Тек што сам му прочитао једну појаву из Максима, тако му се допала, да је, тако рећи одмах из истих стопа, сео да напише „Јелисавету, кнегињу црногорску“ у оним *својим* јамбима који су досад остали без последника.

Најдуже се отимао Змајова. Њему је то више било смешно, па ми се једанпут, у *моме* јамбу, и наругао.[1]) Али му је иначе толико био противан јамб, да је, без икакве невоље, измишљавао неке необичне направе, кад је што преводио што је у оригиналу написано јамбом, као н. пр. у свом и иначе не баш мајсторском преводу „Човекове трагедије“.

Тек последњих година, тако рећи пред смрт, покорио се и Змајова том као најзгоднијем облику драмскога стиха, те је и он Гетову *Ифигенију* превео у јамбу. Али, и по оном дугом отимању и по свом прекасном пристанку види се јасно и разговетно да Змајова — није био драмски песник.

Само је један драмски песник на српском парнасу коме не треба јамба, нити ће му, по својој прилици, икада требати. Он је себи сам створио свој облик; његова Питија има свој престо, свој троножац; његова вила има своје грло. А то је Његово Краљевско Височанство, уставни Књаз Црне Горе и т. д. и т. д., мој негдашњи Господар а навијек мој велики добротвор, Никола I.

Splendid isolation!

(Наставиће се.)

---

[1]) В. моју књигу *О Јовану Јовановићу Змају*, стр. 173.

ИСТОРИЈА НАЈНОВИЈЕ СЛОВЕНАЧКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

од

Др. Ивана Призјатеља

Прво поглавље

Борба „отаца и синова“. Старословенци, Новославенци, Модерни.

Атмосфера „Novica“.[1] *Буђење народне свести. „Безавлена лаж“. „Практичност“. Оскудица мисли водиље. Неискреност погледа на свет. Опозиција Младословенаца.*

Фрања Левстик (Levstik). Нацрт живота му. Утицај Копитара и Вука. „Ауторитет народа“. Критика језика. Борба за књижевну критику. Левстикова естетика. Његов програм за словеначку белетристику. Левстик као песник. „Мартин Крпан“ (Martin Krpan): Камен међаш словеначке приповетке. Левстик као политичар. Његов појам словеначког народа. Његов одношај према Словенству. Левстиков поглед на свет.

Као на свима пољима људскога стварања, и у књижевности почињу нова раздобља борбом „отаца и синова“, која се вечито понавља. Нови нараштај замењује стари, који се преживео. А критиком се зове оружје, које приморава очеве да се уклоне са мегдана, а синове обезбеђује да га одрже. Зато видимо у свима књижевностима

---

[1] Недељни лист „Novice“.

да нова раздобља падају у исто време са живахним узвитлавањем критике и њене пратиље — сатире. Кад свако шематизовање и свака подела чини силу непрекидности догађаја и граничним потезима неорганично цепка непрекидно развијање ствари, то се из горњега разлога подела по нараштајима може назвати најорганичнијом.

Најживахнији процват словеначке књижевности пада у другу половину прошлога столећа. Два нараштаја испуњују тих 50 година и две у основи различне струје књижевне измењују једна другу у том полустолећу. Млади у 60-тим годинама тога столећа зваху се *Младословенцима* према *Старословенцима*, а завојевачи и наследници оних првих називаху се *Модернима* и потичу из последњих деведесетих година. Историја најновије књижевности словеначке требала би, строго узевши, да се позабави само Модернима, али како се та струја креће тек у својим почетцима и ни издалека није још дошла до потпуна израза јој, а уз то изданци пређашњега раздобља продиру још и у данашње дане и приказивач савремене историје словеначке књижевности не може их никако прескочити, то из тога излази потреба да се најновија књижевна историја словеначка протегне на целокупно делање такозваних Младословенаца.

Година 1848. пробудила је словеначки народ за национални живот. До тада је маса народна била осуђена на пригушено товарење. Од појаве прве словеначке књиге (у доба велике реформације) било је додуше увек појединих књижевника, али они беху само аматери или еруптивне самоникле величине, које изникавши из самих себе додуше горко осећаху несташицу књижевне публике, али је не требаху неопходно (*Prešeren*).

Прамалеће народно то и њему непосредно претходно доба окупи малену чету људи на пољу, које је обрадио недељни лист „Novice“ (од 1843.), и утисну у руке одушевљеним сејачима животворно семе народнополитичких мисли, које посејано именованим листом изниче у бујан усев. Национализам се усели у земље Словеначке. Друге мисли значајних мартовских дана не захватише испрва корена у словеначком земљишту, нарочито не мисао

демократизма и смисао за слободу. Обоје их мораде наравно одбити феудалистички расположено словеначко свештенство. А свештенство је чинило тада језгру словеначке интелигенције. Световна се је интелигенција образовала у немачким школама и у немачкој култури и администрацији отпадила се од простога света и његова језика. Још у време највећега песника народног беше та појава опћа:

„Deutsch sprechen in der Regel hier zu Lande
Die Herrinnen und Herren, die befehlen,
Slovenisch die, so von dem Dienerstande". (Prešeren).

(„Немачки зборе по правилу у овој земљи
Господичне и господа, што заповеда,
Словачки они послужитељског реда.") (Прешерен.)

А тој господи припадаше и више свештенство, јер син словеначког сељака дотериваше и у том сталежу обично тек до части сеоског пароха. Као такав беше осуђен да свој цео живот проведе међу необразованим сељацима и стајаше духовно и сам не много више од сељака. Једина разлика беше у том, што се он боље храњаше и нарочито у пределима, где роди вино, проваћаше тован живот весело у песми и пићу, а то га све већма отупљиваше и чињаше непримчивим за организаторске мисли. Беше ипак у словеначком свештенству увек занесењака (ентузиаста) за свој матерњи језик, којима се придруживаху и одушевљени световњаци — похвални изузетци од опћега правила. Али докле је у пређашња времена рад оних људи. који су свој матерњи језик неговали, остајао строго академски, донесе са собом најновије време народнога препорођаја то, да се ти љубитељи матерњег језика не обраћаху више једино једно другом, него и народу, увукоше га у круг својих тежњи и тако приступише стварању народнополитичког програма. Али извађање тога програма не беше могуће без прожимања масе пародне сазнањем његовим.

Тако се примаче тима првим носиоцима словеначког препорођаја као први задатак — буђење народне свести.

Тај задатак није био лак. У народ робова требало је улити свест његових господара. Језику, који је столећима био прогнан из јавности, требало је отворити улазак

у школу и звања, у трговину, као и у отменију конверзацију. Напослетку требало је цео тај збир националних питања на основу погледа на свет, који би одговарао народном расположењу, изразити у политички програм и његово остварење тражити од владе, која је до тада у Јосифовско-централистичком, то јест у германизаторском смислу умела да угуши у клици већ сваку национално-сепаратистичку тежњу.

Покрет, који се у годинама револуције од 1848—49. живо распалио био, запе наскоро, када већ 1854. године истече кратко време прве аустријске уставности и апсолутизам опет превлада. Словеначки правни факултет у Љубљани се укиде, а у тамошњој гимназији, где су године 1848. неки родољубиви професори почели били словеначки да предају, утврди се наново немачки наставни језик, само је словеначки језик као наставни предмет словеначки требало предавати и тек је за рођене Словенце требао да буде обавезан. Само министарство јавне наставе бавило се спремањем за то потребних школских књига, које су састављали делом Мацун (Macun), делом политички вођа и уредник „Novica“, Dr. Bleiweis (Блајвајз), делом пак слависта Miklosich (Миклошић) и његов помагач Navratil. Док је влада још у 1851-ој години напустила словеначки званични лист „Ljubljanski Časnik“, излажаху закони још и даље у словеначком царевинском закопском листу, који је уређивао добар зналац словеначког језика, Cigale, потоњи писац Волфова немачко-словеначког речника. Тим школским књигама и словеначким законским листом признала је влада тако рећи званично словеначки књижевни језик за све словеначке покрајине. Па и сами ти скромни успеси тадањих словеначких политичара мораху се ватрено бранити. Жестоки противници им поникоше у национално непробуђеним и немарним (индолентним) слојевима самога народа. Словеначки царевински закопски лист трућаху се званичници у земљи свим средствима да подрију из страха, да може доћи до словеначког званичења. Целовачка (Klagenfurt) бискупска канцеларија отпреми 1852. министарству јавне наставе поднесак, да се немачкословеначки катихизис, уведен за школску књигу основних школа, за Корушку штампа старим од 1845. године напуштеним правописом

(bohoričica) и корушким наречјем. За тешкоће, са којима је вођена борба за равноправност словеначког језика у школи, значајан је и тај случај, што су се у 1852. години многи ученици љубљанске гимназије тиме трудили да се извуку од наставе у свом матерњем језику, да су се уписивали као Немци.

Таке и сличне прилике треба имати пред очима, кад се хоће правилно да разуме рад првих народних вођа словеначких и да се праведно оцени. Њихово делање су условљавала особито тешка времена. И средства, којима се у том служаху, могу се разумети само из тадашњих бедних прилика словеначких. Са нашег данашњег стајалишта гледећи, могу се тадашња средства народнога рада означити једним јединим критичким изразом, а тај израз гласи: *безазлена лаж*.

Безазлена лаж беху претеране похвале, којима обасипаху сваку иако незнатну јавну појаву тадањих политичара, безазлена лаж беху патетична уздизања, којима су бомбастичнонеразумљиве стихове једнога Koseskoga или његових подражавалаца у небо узносили, безазлена лаж, а не народна потреба, беху „научни“ накити, које су тиме хтели да пришију на народ, што су у „Novicama“ и у књигама 1865. године основане „Matice Slovenske“ издали развучене историјске расправе *Trstenjak*-ове, који се је на основу смелих отимологија по примеру Колареву трудио да докаже аутохтоност (староседелаштво, урођеништво) Словена у Европи, Словенство Венета и свију могућих народа, и што су једнога другог дилетанта, Петра *Hicinger*-а, такођер тамо, пустили да нашироко и надугачко пишпе о свима могућим научним питањима. Безазлена лаж беше програм рада „Matice“, у коме је у доба оскудице словеначких књига за школу годинама фунгирало издавање словеначког конверзационог лексикона и разуме се никада не дође до извршења. Безазлена лаж беше напослетку језик, којим се писало, који се гиздаше изразима, што их без плана преузимаху из свију словенских речникâ, а не помишљаху на то, да ли ће их и разумети. У дугачким чланцима се препирало о парламентском језику словеначком, а у личном саобраћају служаху се шта више и воље и у таким народним парадним просторијама, као што беше

љубљанска „Čitalnica“ — немачком конверзацијом. Безазлена лаж и право обележје онога у фразама богатога времена, што се преливаше од одушевљења, а лишено беше свакога критичкога духа, беху најзад новосковане речи тадањега књижевног језика, по немачком узору, већином сложенице, које тако добре услуге учинише ономе раздобљу, које је механично само нагомилавало речи.

Те безазлене лажи чињаху идеалистичку страну народног програма. У осталом се поводило за свакидашњим утилитаризмом. Dr. Bleiweis се не замараше да у „Novicama“ из године у годину проповеда науку о оном, што је „практично“. Као нешто, што је нарочито непрактично, вредила му је поезија и лепа књижевност уопће. Зато је уредник „Novica“ брижљиво одгуривао од свога листа „лаконогу белетристику“, као што је он презриво зваше, и у томе није хтео никако да попусти онима, „који славу словеначке књижевности траже у новелама и забавним приповеткама“. Он је хвалио свога високопарнога кућевног песника Ивана *Vesel-Koseskog*, о чијем је опорављењу од дуге болести веома обрадован известио своје читаоце 1855. и ставио у изглед два нова спева под натписима „Jabelkobranja“ (брање јабука) и „Golobnjak“ (голубињак) са овим речима: „Цело човечанство — његове тавне и светле стране — обухватиће ове две песме. Због јабуке је наиме већ често пута човечанство велика несрећа задешавала (навешћу примера ради судбоносну јабуку у рају, Паридову и Телову јабуку). Према томе налазимо често голуба, где доноси човечанству маслинову гранчицу мира и објављује лепша времена. Да узвишена предмета, да силне ли мисли! А ко би посумњао у изврсност израде и величанственост облика тога идеала, ко познаје поезију Koseskoga, која нигда није ударала у оне жице, које иду у азбуку песничке уметности и на небројене начине опевају „драгану“, „годишња времена“, „бледи месец“ и т. д., него је вечито о узвишеним предметима, о светој домовини и т. д. одјекивала“. Ко познаје прилике, зна да крај тога наивнобомбастнога огласа скрива у себи потајни нападај на чисто уметну поезију *Prešerna*, коју хтедоше да ставе сасвим у засенак *Koseskove* патетике, што се на котурнима креташе.

А имађаху и педесете године, доба „Novica“, необзирући се на Levstik-a, једнога правога песника: дубокоосећајнога *Симона Јенка* (1835—1869.), али Bleiweis и другови му не гледаху радо његову „Хајнеовску“ музу са њеним меланхоличним цртама без обзира на то, што Словенци њој имају да благодаре за своје најјаче родољубиве песме, јер су оне дубоко проосећане. Ал он не беше баш празан фразер и због тога могаху његове песме тек ретко да изађу па и онда највише на последњој страни „Novica“.

Можда највећма означује, како је књижевно ниско стајала та национално тако одушевљена периода, што су највећег народног песника *Prešeren*-а сасвим превидели и то остаде задржано за Новословенце, да његове високе мисли, које заиста обухватају цело човечанство, ваљано оцене и покажу да Koseskova театрална сен пада под исти знак времена, који сам напред безазленом лажи обележио.

Значајно је и оно слабо саучешће, што га показиваше политичка странка, која је тада владала, и њен орган „Novice“ јединоме донекле књижевном часопису шездесетих година, „Slovenski Glasnik“-у. Овај часопис, који је издавао професор *Janežić* у Целовцу (Klagenfurt) (1858—1868.), теглио је додуше са собом још много оруђа (реквизита) „Novicâ“, водио је рачуна нарочито дилетантским филологисањем о времену, које се одушевљавало за језик, а преко својих дописника добављао је опширне извештаје о животу удружењâ, који је тада био у цвету, али у књижевном погледу безначајан, па ипак се својски заузимаше и за напуштену словеначку белетристику и однегова најзнаменитије новелисте Младословенаца. Да би лепу књижевност још више подигао, издаваше Janežić поред „Glasnik“-а још и један годишњак „Cvetje“, да у њему преда јавности већа дела, а међу њима и први словеначки роман „Десети брат“ од Josipa *Jurčića*. Ово лепо издање је имало на пример године 1867. — изузевши ученике — у престоници Словеначке читавих 27 претплатника. Када се на то 1868. потужи један дописник „Novica“, приклони се напослетку њихов уредник, Bleiweis, да препоручи читаоцима Јанежићево подузеће, „иако се уопће држи да но-

веле и слични белетристични списи чине сад само лектиру омладине“.

У чему је то „практично“ време, што је тако бријљиво рачунало са најситнијим стварима, највише оскудевало, то беше каква виша идеја (мисао). Така мисао није могла изаћи из оне почетничке политике, коју је једна силна влада држала на узди, а којом су се они једино бавили. Не имађаху они шта више ни доследне *политичке* идеје. Све, што се у Бечу предузимаше после новога увађања уставности од 1862., беше само пипање и опрезно покуцавање.

Неко време управљало се по тактици Чеха, покушало се уздржљивим (апстинентним) федерализмом и опираху се да признаду фебруарску уставност, затим у средишњем сабору (царевинском већу) напустише апстинентност и покушаше са реалном политиком Пољака. 1868. гласало се је против обећаних реалних уступака (концесија) Бајстових за дуализам, који је одређен био, да победи федерализам. Али кад влада обећане уступке за Словенце не одржа на исти начин као Далматинцима, опет се пòкуша апстиненцијом, да одма затим наново оду у парламенат и да вребају мрвице, које падаху са стола владина. Политика Словенаца беше једном речи непрестано колебање, полован корак, који су увек минимални успеси пратили.

Може се схватити, што то време не могаше избацити ниједног јунака. Највећи људи беху страшљиво рачунарске природе и опрезни политичари.

Уз то дође још велика неискреност у погледу на свет. Како је већина људи, који су национално радили, била из свештенства, мораху и световњаци међу вођама да се огрну строго религиозно-конзервативним плаштом. Да то не беше прави њихов огртач, знађаше напредна омладина, која се у Бечу и Грацу учаше, сасвим тачно и ускрати своју наклоност вођама (првацима), који се лажно обукоше у смиреност. Не потраја дуго, па се из редова омладине чуше гласови незадовољства. Шта више словеначки посланици у бечком сабору иђаху руку под руку са најцрњим Тиролцима и пустише да њихови словеначки бирачи бирају немачко-конзервативне феудалне грофове, који се у друштву са словеначким заступницима у Бечу

са немачком либералном већином бораху за одржање конкордата са Римом и црквина надзора над школама. Али је омладина знала н. пр. за закључке чешких демократских народних политичара, који беху готови да са феудалистама заједнички поступе само у питањима федерализма, али у црквеним питањима задржаше слободне руке. Отворени реакционарни правац (тенденција) и лична надметања у словеначком народном табору, у коме степен чина не одговараше увек способностима, отераше слободоумније елементе у немачку странку, у којој су као отпадници (ренегати) са својим пређашњим једномишљеницима водили огорчену борбу и у потпуно словеначкој земљи одржаваху вештачки јаку немачку странку.

Ствари се развијаху брзо, стање словеначког народа не беше већ давно више оно из мартовских дана; млад, доцкан пробуђен народ један почео је да постаје свестан свога просветног задатка и организоваше се у брзом темпу. Прве народне вође, занесене саме собом, не могаху ићи у корак са тим брзим развитком и скоро не знађаху више нових питања да изнесу пред народ, а још мање да реше она, која им он сам стављаше. Оживе потреба младалачких снага, жара, смелости, великих осећања. Поклич за подмлађивањем одјекну на све стране нарочито крајем шездесетих година, када стари, шупљи немачки либерализам у бечком парламенту избаци последње тромфе своје и када га заменише радикални напредни *Младонемци*, у исто време, када *Младочеси*, који намераваху да са Немцима ступе на политичку арену, све већма потискиваху у позадину *Старочехе*, који се чврсто придржаваху историјског права и јалове апстиненције. 1868. године основан је орган *Младословенаца*: „Slovenski Narod“, неке младе снаге дођоше до речи и нов пламен обузе земље словеначке. Монстре — скупови под ведрим небом (tabori) се приређују у свима словеначким земљама, новоосновано гимнастичко удружење „Sokol“ (обоје по чешком узору) шири својим излетима у околину пламен свести народне. Нови трзаји и хитар живот заструја кроз удове народнога организма. Уз многе новозасноване „Čitalnice“ дају дилетантске представе и држе предавања млади људи висока образовања (Dr. Lavrič) нарочито и о питањима уметности и културе.

Наскоро затим (1870.) почне излазити искључиво лепој књижевности намењени „Zvon“ Stritar-ев и песништво узима значајан полет.

Изгледаше ми да је потребно да изнесем најпре ту опћу карактеристику расположења времена, пре него што ближе зађем у делање појединих људи тога доба.

Онај човек, који се је у некритичном времену са свежом смелошћу латио критике тадашње словеначке народним одушевљењем освештане збрке у језику, естетици и политици, зваше се Фрања *Levstik*.

Он се је родио 28. септембра 1831. у *Retju* у доњој Крањској и сврши од године 1845. до 1853. љубљанску гимназију, где су га већ врло рано његови саученици прогласили својим ауторитетом у језику и естетици. Године 1850., када је био у шестом разреду гимназије, поздрави га *Janez Trdina* у својој оцени савремене словеначке књижевности (у „Ljubljanski Časnik“-у) као звезду на уранку, иако је тек неколико песама био саопћио. 1853. године доврши гимназију и учини велику погрешку, што се не подврже испиту зрелости. Тада ступи у свештенички дом у Оломауцу, али га већ идуће године мораде напустити. Издаде наиме у домовини своје „Pesni“ (1854.), свешчицу свежа живота и младићки несташних песама, у којој у двема веселим почашницама са пуно хумора позива небеске светитеље за сведоке веселога расположења. Када на денунцијацију словеначког свештенства пред својим претпостављенима не хтеде да повуче те безазлене стихове, мораде да напусти моравски свештенички завод и врати се у домовину преко Беча, где је неко време својевољно слушао *Miklosich*-ева предавања и са *Вуком* пријатељски опћио. Вративши се у своју домовину живљаше делом на селу код неког пријатеља сељака, делом се издржаваше као поседнички дворски настојник и тајник народних удружења. 1863. издаваше са песником Vilkar-ем добро уређивани политички лист „Naprej“, који је после годину дана угушила цензура. Затим постаде тајником новооснованe „Slovenske Matice“, да после неколико месеци опет буде збачен, доби уредништво

словеначко-немачкога речника, да га после неколико година опет изгуби, што научничка озбиљност, са којом он предузе посао, изгледаше утилитаристичким вођама да је сувише мало „практична“. Из тих година понижења и огорчења спасе се полусломљен у Беч *Sritar*-у, покуша ту са издавањем хумористично-сатиричког листа „Pavliha“ (1870.), док услед подле клевете (да је издао народ и да га је влада поткупила) готово сасвим упропашћен не положи оружје. Када најзад 1872. године добри место скриптора у љубљанској лицејској књижници, обезбеди му се живот материјално, али дух му не доби више нигда изгубљену свежину и снагу. Он се повуче и стаде злобити целом свету, док у половини осамдесетих година не допаде потмуле болести, религиозне сметености, од које га избави смрт 16. новембра 1887. године.

Два велика човека беху, који су на Levstik-а још у његовој најранијој младости учинили трајан утицај. То беху *Kopitar* и *Вук*, два непријатеља свију излишних накита и извештачених празних играчака. Ослањајући се на науку оба та човека, проповедаше он ауторитет народа (пука) у књижевности и утврди за темељ народној (национално) култури аутохтоност.

Живући у свом забаченом сеоцету у дубокој сељачкој усамљености написа Levstik 1858. године своју чувену критику тадашњега словеначког књижевног језика: „Napake (опачине, погрешке) slovenskega pisanja“. Као помоћно средство не имађаше ништа друго при руци осим *Kopitar*-еве „Ситне списе“ (Kleine Schriften), које је издао Miklosich, и у својој памети читаву поворку српских народних песама из Вукове збирке. У том спису и у једном популарном ћерстању под натписом: „Potovanje iz Litije do Čateža“, које изађе у првом годишту (1858) књижевнога часописа „Slovenski Glasnik“, нападе он немилосрдно савремене погрешке словеначких књижевника. Та два списа показаше, како је Levstik ухватио дубока корена у народу и како здрав, реалан смисао беше сачувао у оној несвестици. Он говораше из непосредне близине народне, сам будући јаке, снажне нарави хтеде он да види пород опорављен и успостављен као снажан организам, који из себе ствара. Жали, што у самом народу са ста-

ром ношњом нестаје и старих обичаја, песама и приповедака. Његов језик је узет непосредно из народног говора и пун је народних пословица и народских обрта и фигура; он радије гледа да о њему вису сирове грудве провинцијализама, него да му се гизда нежним цвећем апстрактних вештачких израза. Ту се ослања на свог српског учитеља: „Вук учи — и то је истина — да у језику, који још нема књижевности и утврђене граматике, ниједна реч, која је начињена од домаћег корена, не може се звати провинцијализмом“. Он не може да поднесе китњасте, бледе књижевне речи, које је интелигенција увела. Он уопће не верује у гомилицу вођа, која хоће да маркира словеначку интелигенцију. Та му је само quantité négligeable (незнатан број) и њихова надувена размахивања изазиваху у њега само пркос и сарказам (жуч). Немилосрдно открива, како политичке вође, које поникоше већином из градова од народа оптађених, удешавају свој словеначки књижевни језик, како се само ре́чи придржавају и страшљиво се старају само стране или позајмљене изразе да уклоне и да их замене сумњивим славизмима и криво скованим неологизмима. Али синтаксу и дикцију, уопће оно, што чини дух језика, излажу тако јако немачком утицају, како необразовани народ никада то није чинио. „Та није тако велика несрећа, нити срамота, ако и у књигама имамо овде-онде по коју страну реч, без које данас ниједан језик није и не може бити . . . али је горе да ми не умемо словеначки мислити и стварати словеначке реченице!“ Нови језик назвао је он „вавилонским језиком, пуним грбавих сложеница, у којима једна реч јаше на другој“ (пружа се прст на словеначка подражавања немачких композита) и где је „једна четвртина закрпа из других наречја украдена“. И упркос том брижљивом словеначком пуризму тадашњих словеначких књижевника мишљаше он да на чело свога првога наведеног списа мора да стави као горку оптужбу ову реченицу: „Готово сви ми, који пишемо, слажемо словеначке речи, а мислимо немачки“.

За разумно развијање књижевнога језика топло се је заузимао и при томе је без предомишљања допустио да

је потребна позајмица из других словенских дијалеката. Само је тражио да се у том систематски поступа. Кад се већ мора узаимати, онда нека се обрати старословенском, који је језик он по Копитаревој и Миклошићевој теорији држао за старословеначки, или пак најближем и најнародскијем сродном језику, српском. Но све су му то биле тек curae posteriores (потоње бриге), јер увек је надовезивао на те концесије да пре свега треба народни језик у свем његову богатству из народних уста пренети у књижевни језик: „Кад се пише за интелигентне Словенце ... зацело неће нико тврдити да не смеју да се догоде позајмице из других дијалеката или старословенског; али нека се узимају само старе, снажне и нашима сличне речи, а не једно за друто прикваčени неологизми. Када је пак књига намењена простоме народу, што је код нас већином случај, онда не смемо правити мешавину, јер само проста, домаћа реч налази најлакше пут ка простоме срцу.“ — Као прави потомак јужнословенске етнографске романтике цењаше он једино глас народа. Само оно, што је имало корена у народу, беше за њега претежно и снажно, гласови појединаца, нарочито из интелигенције, која се од народа мање или више отпадила, беху му залепршан пролазан дах без резонантске основе. С погледом на то беше он демократа, који је при тадањему стању Словенства изразе словенски и демократски држао за синонимне. У том смислу изгледаше му српска народна песма и српски језик да је прави узор словенске коренитости. У свом „Napake“ вели: „Ја ћу се чешће ослонити на књижевност српскога *народа (шука, Volkes)*, јер тај дијалекат најближе стоји нашему и у њој је како слог тако и мисао знажна, домаћа, како то захтева особина словенског језика“. „Кад је Вук сам правио изразе?“ пита он на једном другом месту. „Нигда ниједнога; па ипак немају ваљда ни сви словенски дијалекти такав речник словенски, као што је његов“. И то зато, што је увек имао на уму Копитареве речи: „Кад ће већ лексикографи и писци граматика разумети да су они само статистичари а не законодавци језика: и једни и други треба само да инвентирају и опишу, *шта* је и *како* је; своје често врло незрело мишљење,

како би свакако боље било, смеју тек они највиши додати у белешкама“.

Том критиком језика унео је Levstik у тадашњу оиђу словеначку ужурбаност и прибирање снаге добротворну трезвеност, у фантастичко прављење језика реални народни говор, који је иако прост и скроман постао чврстом подлогом за даљи развитак словеначког књижевног језика.

Највећи, може се заиста рећи пионирски значај даје Levstik-овим саставима из 1858. године та прилика, што је њима критика нашла улазак у словеначку књижевност. Речи, којима је он завршио своје „Napake“, беху у том погледу управо покличи на узбуну. „Напослетку узрок нашега рђавога писања крије се и у том — да би се најзад и то изрекло, јер је већ напослетку време, да се и са тим изађе на среду — што се ми бојимо *свакога суда* и сваке ма како паметне *критике*. У критици лежи наша нада у напредак! . . . Ко се ње боји, нека ћути, па га неће ни корети ни хвалити“. Па опет се позива на изреку Вукову: „Ко се боји врабаца, нек не сије проје, који се списатељ боји и плаши рецензента, он слободно нек не узима пера у руке; нити ће литература у њему изгубити каква добра“; . . . „Ја мислим да тиме још није све учињено *да* се пише, него је главна ствар у том, *шта* и *како* се пише“. . . . „Како се често догађа код нас, место да се ћути и има стрпљења према слабостима свога ближњега, у сав глас се хвали, што често не заслужује можда ни да се прекори“. . . . „Оканимо се празне вике: Слава му! и покажимо боље пут један другоме“. — На приговор, да је словеначка књижевност још млада за критику, одговори он: „И Срби су тврдили да је њихова књижевност тек мало дете у колевци; доћи ће време, када ће умети говорити“.[1]) Па како је гласио Вуков одговор на то? Он рече: „Истина да је наша литература мало дијете у колијевци, које ваља пустити да протепа; али мало дијете међу тепавцима може остати тепаво до вијека“.[2]) — Први се

[1]) „еръ е у насъ Лїтература мало топервъ дете у колевцы, кое пустити валя, да тепа и проговара; дотьитье време, кадъ тье и лепо умети говорити“. (Примѣч. на Преводе Г. Ѳ. Люубибратичьа. — Ст. Ж.) Вук: „Скупљени грам. и пол. списи Београд 1894—5. књ. II. стр. 93.

[2]) Вук ibidem 98. стр.

је Levstik усудио да назове тадашње књижевнике правим именом, кад рече: „Истина је да критика расплашује дилетанте као мачка мишеве, па зато нас хвата толики страх од ње, што ми и сувише дилетантизирамо“. Он заврши свој врло значајни спис смелим покличем: Ко жели добра Словенцима, нека каже са мном: „*Живела критика!*“

Спис Lavstik-ов је, као што се и могло очекивати, јако упао у очи. У свом рођеном листу оштро нападнуте воље најпре занемеше. Уредник „Novica“ Dr. Bleiweis, од вајкада непријатељ јавних препирки и критично-теоретских разлагања покушаваше у свом маниру забашуривања улепшавањем у белешкама (Fussnote) да се уклони с пута директном одговору. Али кад беше увидео, да је Lestik-ов чланак био од много већег домашаја, него што он у први мах мишљаше, позове свога најплоднијега сарадника *Hicinger*-а, да напише противан чланак, који је поред замерака, које је Levstik већ побио био, изнео нападаје личне природе. И уз тај чланак додао је Bleiweis напомену, у којој се изјаснио против критике и оне, „који тако жарко жуде за критиком“, позива, „нека боље седну и издаду дело за делом и па тај начин обогате нашу књижевност“. За критику у Levstik-ову смислу усудио се је *Fr. Cegnar*, најбољи књижевник четрдесетих и педесетих година — у „Glasnik“-у да подигне свој глас. Кад му на то ни *Bleiweis* ни *Hicinger* не остадоше дужни са одговором, разви се живахна борба за књижевну критику у словеначкој књижевности. Јер Levstik не беше човек, кога би политички ауторитет његових противника могао био ућуткати. Он започе у „Glasnik“-у од 1859. публикацију веома ратоборнога одговора, у коме већ није више стављао руку на уста, него је у потпуном току пустио да се излије његова оштра сатира: „Мој спис (Napake) не дође дубоко погнуто пузећи са кадионицом у руци пред лице великих „prvak“-а наше мале књижевности; шта више безоколишења изрече: ово и оно у словеначком књижевном језику задише на народ Израиља. На то се подиже вика и бура. Драги читаоче! Ако видиш кадгод на улици или на царском путу, куд се стока гони, какву црну краву, не шали се да речеш да је црна; могла би те пробости! Ако протрчи друмом какав кус кер, повичи одма наглас,

да нигда ниси видео дужега репа, нарочито ако тај кер има још беле зубе у вилицама“.

Значајан беше још утицај, који је Levstik на естетском пољу учинио на своје савременике.

Сагласно са тадашњим приликама словеначког народа Levstik је и у естетици пре свега народни (пучки) радник.

Према Старословенцима види он у белетристици велику и далеко практичнију корист за народни препорођај него у свима оним практичним дисциплинама књижевним, које неговаху Старословенци. „Иако је можда у ствари од велике користи да се народу протумачи храњљивост и вредност његове хране, значај железница и т. д., ипак је моје мишљење да би народу понегда много више користиле добре приповетке забавне и поучне садржине и друге сличне ствари у народном говору и духу писане. Воља за читање мора међу Словенцима да постане много опћија, него што беше до данашњег дана . . . тада тек нека би се проповедале прпродне науке“.

Као прави потомак националне романтике одушевљава се Levstik нарочито за народну песму. Али он ипак не постаје нигда њен обожавалац без пробирања. Реалистички дух времена и његова нарочито урођеничка нарав никада не губе власт над њиме. Зато и наглашује он у својој омиљеној народној песми као достојне подражавања: неусиљену природност и простоту скопчану са пријатном стварношћу. Идеал тих врлина види у српској народној песми.

„Песме српскога народа требале би да нас науче, како је треба описати. Сваки словеначки књижевник требао би од свију језика најпре или бар српски да зна“. Горко се јадаше, што српско-хрватски песници не узимају за узор своје лепе народне песме. „Не би требало нигда пропустити да се на ухо шане нашој јужној браћи: Оканите се стране робе; учите језик из ваших неоцењивих песама; црпите из њих; читајте их дању и ноћу, да би их разумели! Ма како лепе песме имали ваши песници спеване у духу образоване Европе, која је песма од њих достојна да одреши ремен на обући онима о Краљевићу Марку? Растужи се и озловољи се човек, када чита песме српских и илирских књижевника, које су покупали да

удесе у народском духу. Како је бљутаво већим делом све то! Из ког разлога? Што је све то пуно крцато страних мисли, да већ нема места за оно, што је народско".

Али ти савети, које је Levstik давао Словеначким песницима, беху ипак секундарне нарави. Његова препорука народског елемента у уметном песништву тицаше се једино спољашње стране, песничке технике. Levstik је и сам био песник и као такав тражио је он од поете пре свега самостално, јако, песничко осећање. Није он узалуд ишао у школу код великих немачких класика, а да у својој естетици не би на врхунац ставио захтев снажне песничке индивидуалности. Из тог разлога замераше он на оштар начин *Cegnar*-у, што се је у једној већој епској песми ропски држао српске народне песме. „Данашњи је песник — вели — образован и не сме се за српском народном песмом поводити у свима оним претераностима, које наивном народном певачу добро стоје, а уметника учине неприродним".

До „Шта" није му много стало, „Како" то му је главна ствар. При томе се позива на изреку Гете-ову: „Alles ist schon gesagt worden; darum kommt es nur darauf an, dass eine alte Sache so erzählt wird, wie sie bisher noch Niemand erzählt hat".[1]) Зато неће да замери песнику, који овде нешто преузме, а онде нешто научи, „али све то мора он у себи да преобрази и прегради, онда је производ његово дело, његова ствар". О потпуној суверености појединих индивидуалитета у песничком стварању није он наравно још ништа знао. Он беше пре свега национални радник и зато искаше од песника да што је могуће ближе стоји народу: „Дело песниково мора да буде огледало његова времена, мора се оснивати на темељу народног живота; иначе је равно згради на научини".

Као пријатељ практичнога лаћања посла није волео Levstik дугачка теоретска разлагања из естетике. Шта више он стављаше сасвим конкретне предлоге; сăстави тако рећи литерарни програм, који заслужује да га овде

---

[1]) „Све је већ било речено; зато је само до тога стало да се једна стара ствар тако исприповеда, како је досад још нико није испричоведио".

додирнемо тим више, што је давао правац потоњим словеначким књижевницима и био од највећег утицаја.

Полазећи од основног начела да најпре треба преузети у лепу књижевност поетску готовину народну, тражи он да се израде градива, која су народу особито омилела. Личности и догађаји, које је народна (фантазија) машта већ обухватила, треба песнички да се обраде. Он препоручује нарочито две врсте приповедака, прве назива религиозно-популарнима „друге би могле да узму за узор: „Векфилдског свештеника". „Требало би узимати какога угледнога човека из народа, око кога би се могле груписати и друге споредне личности, које нам не би тако скоро понестале. Та знамо да Ribničan-ин, пун хумора, покућари по целоме свету; да Горњокрањци имају доста прича о војничким бегунцима, који се скриваху по брдима и шумама, цела наша земља прича и дан-данас, како су дизали хајку на младе људе и трпали их у војнике. Шта више и организовани разбојници (rokovnjači) и „десета браћа" (скитнице-ваганти) народна су својина".

У драматици лебдила му је пред очима класична јуначка драма са историјским личностима и свечано узвишеним позоришним језиком. Он пише: „За позоришне игре не оскудева нам ништа осим историјске позадине, позоришта и језика".

Како се о свему томе тада не могаше добро говорити, зато не даде он за све то одређених предлога. Напротив сходно својој живахној, пуној хумора нарави беше за то, да би требало „са шаљивим играма из сељачког живота" одма почети. Изражавајући своје реалистично схватање, које рачуна са датим приликама, рече: „Словеначки драматичар може само сељачке карактере да обрађује из живота и по природи. Шта и да се почне са господом, која се скроз и скроз одродила"?

Levstik-ови приповедачко-технички назори су одмерени према почетничком ступњу тадашње словеначке белетристике и простом читалачком свету, за који је он покушао да створи књижевност. Зато је тражио од словеначког књижевника да уочи и фиксира пре свега велике, опће видљиве, типске црте на људским карактерима и препоручиваше му народне типове и народне осећаје. О

праву, по коме уметник сме да тражи моделе за своје стварање по целом шареном свету, јер у његовој уметности не пита се „Шта“, него „Како“, не хтеде Levstik у свом утилитаризму ништа да зна. Зато се код њега још не може говорити о доследном књижевном правцу. Његово стварање беше еклектицизам, у коме се спојише елементи романтике и реализма. Тај му правац не дадоше теорије, него потребе народне утицаху одлучујући на његову уметност. А то исто се може казати о целој књижевности Младословенаца, која је постала у главном под његовим утицајем.

Значајно је у том погледу Levstik-ово стајалиште према реализму, који је баш у то доба процвао у Европи, који је у књижевност унео оцртавање средине, поезију ствари и тако човечанску садржину опасао оквиром ствари, без којега се данашњим даном већ не може бити. Levstik је доследни реализам одбио са овим речима: „Овом приликом не би била излишна примедба, да ми приповетке не треба да пишемо по начину Француза и Немаца, који пате од духовне презасићености. Јунак треба да ради и мисли; његов начин делања нека га карактерише. Доиста није од велика значаја, како је срезан његов нос и каква му је кравата, коју носи око врата; колико има длака у брковима; колико пута уздахне и опраши ципеле, пре но што ухвати за кључаоницу. Најпре долази карактер и познавање људскога срца и начин, како се замршује и опет размршује чвор радње. Треба се уклонити с пута и преопширним описима предела, ма како они лепи били, ако то није потребно и нарочито на свом месту. Ја као мислим да је свакоме уметнику човек главна ствар, све остало тек њиме добива неко оправдање“.

Занимљиво је да је Levstik оној врсти песничкој, коју је он сам најревносније и до своје смрти неговао, одмерио најмању значајност. Мислим лирику. „Лирика постоји само из одломака. Целокупно велико дело не пружа нам она. Зато се народ, који има само изврсну лирику, не може хвалити да има особену, потпуну књижевност“.

Песник Levstik беше особен, јак дар. Нигда се не може рећи да углађеном, елегантном направом хоће да прикрије усахлост и клонулост осећаја, а то се о његовим

наследницима не може увек рећи. Али већ врло рано мораде код њега песник да уступи испред филолога. Брига о језику задоби превласт; али то не беше брига за течност, за спољашњу окретност у језику, као код *Stritar*-а, него сходно темпераменту *Levstik*-ову брига за дубљину, богатство, живо, сочно шаренило и снагу. Песнички језик Levstik-ов не тече зато нигда лако и глатко на површини, него одводи шта више у тајанствене ходнике блага речи народних, к непосредности предмета, он „не отвара само уста, него показује и предмете, које хоће да именује“. Једине изразе, које није могао да нађе код свога сељака, апстрактна означења, узе он из светиња достојнога поштовања старога црквено-словенскога језика, који он држаше за старословенски.

Из песама Levstik-ових упада дакле пре свега уочи коренито-језична страна и одма затим у тесној вези са њом способност изворна, хитра вајара, који нагиње несташлуку. Најмаркантније укалупљена јавља се код њега песничка фразеологија са местимице тако чврсто скованим стиховима, као што су народне пословице, па одма уз то његова самостална, чврста, пркосна индивидуалност. То су две видљиве тачке, које стрше из мора његових стихова. Око тих стихова се обично врло оскудно пенуши машта, много чешће су узбуркани жестоким бесом и мржњом. Срџба је радила код њега јаче него уживање у складности и формирању. Зато он нигде није бујан, али врло често ћошкаст, његов је језик богатији од његове маште и његових слика. Његове еротичне песме, које је он сам покаткад „обичнима“ назвао, пуне су конвенционалних мотива и слика. Зато је разумљиво, што је он за своју драгану често *преводио* из Гетеа и других. Отуда постаје јасно, зашто је он своје песме тако често прерађивао, пилио и поправљао. Оне не струјаху из препуна срца, разум им беше родитељ, а техника их је држала у својој власти и годинама не пушташе их из руку. Levstik је на савршеност у језику полагао главно тежиште. С поносом говораше он својој драгани:

„Nobene ni današnji čas,
Ki bi iz takih se vrstic
Svetila slava njé,

„Ниједне нема, којој сја
Данашњег дана слава јој
Из таке песмице,

Kot so vrstice té,
Katere pojem tebi jar".

Као што су песме те,
Које но појем теби ја".

па шаљиво додаде уз то:

„Preljuba moja zlata Franja!
Jaz vem, da bi se tebi smilil,
Da bi imela ti kaj znanja,
Kakó sem tvoje pesmi pilil".

„Премила моја златна Фрања
Знам да би ми се смиловала,
Кад би имала ишта знања,
Шта ме пилења песма стала".

Свој песнички развитак окарактерисао је он сам најбоље овим стиховима:

„Vabila nekdaj me je pevska slava,
Ko v prsih čutil žar sem še goreti;
Al *govor čisti* bil mi je težava!
Potem življenja pol sem ž njim se vpiral,
Kjer mi iz vrelcev pravih je izviral;
Zdaj pel bi, pa se več ne morem vneti!"

„Мамила ме је негда певца слава,
Кад осећах у прсих жар горети;
Ал говор чист ми беше тежња права!
Потом живота пô сам с њим се рв'о,
Док је из правих врела ми поврв'о;
Сад пева̂о бих, ал не могу с' узнети!"

Он беше снажна природа, која је волела живот, шаренило појава, стварност — најлепше од његових песама су објективне, приповедне баладе, и наивне, дечје песме окупане у љупкој стварности (предметности). Његова младост беше испуњена националним радом, тешка борба за свакидашњи хлеб и за његове идеје са заосталим, тиранским савременицима укочила му је ипак врло брзо жедну рада младалачку снагу.

„Solnce prekratke mladosti
šlo je, za góro je šlo".

„Сунце прекратке младости
зађе, за гору зађе".

И дође време, када је са резигнацијом узвикнуо: „Omnia evanescunt!" Тада се затвори у сама себе и стаде мрзети цео свет, завади се са својим најбољим пријатељима и гунђаше као медвед у своме кавезу.

Када је 1858. године у живахној борби за оправданост критике рекао Bleiweis са јасним циљањем на Lev-

stika „они, који тако жарко жуде за критиком, боље би било да седну и једно дело за другим издаду“, код којих речи је очевидно на приповедну књижевност помишљао, свакако није слутио да ће му Levstik и на томе пољу одговорити одма сјајним доказом својега умења. Још исте године изађе наиме у „Glasnik“-у Levstik-ова приповетка „Martin Krpan“.

„Martin Krpan“ стоји у словеначкој приповедној књижевности уопће као видљив камен међаш. После доба рђавих „слободних превода“ и несретних, јадних подражавања приказује он прво словеначко новелистичко оригинално дело. После дугогодишњег, пипава и неуспела тражења словенских боја у грађи и облику, врцаше он неусиљено и живо из кладенца прасловенске особености, јер извираше непосредно из душе једног истина малена и у својим вишим слојевима прилично однарођена, али у ширим масама му још добро одржана словенског племена. Својом приповетком потврди Levstik сјајно своју теорију, како може да дође до органске уметности и књижевности један мали и заостали народ. Levstik-ов „Martin Krpan“ је уопће само пренашање његових естетских теорија у праксу. И заиста: дивна хармонија између природности и најживље уметности, која је разливена по деоцету нашега песника, доказа јасно да словеначка уметност може да се роди из брака јако осећајне песничке душе са духом народним. Martin Krpan је један словеначки народни догађај, јер је у њему творачком снагом успостављена дивна сагласност неодређено усталасаног генија народног и уметникове душе, која ствара свесна свога смера, сагласност, која је требала оживљавајући и оплођавајући да утиче на целу потоњу словеначку књижевност.

Као сви велики уметници, служи се Levstik у Martinu Krpanu најпростијим средствима. Он пушта у њему једног скромног сељака да у свом живом, богатом и снажном језику приповеда славна дела једног народног јунака. Кроз целу приповетку мисли човек да прислушкује познате речи народног рапсода, чији говор вешт уметник мудро модулује и управља оплемењавајући га. То мало уметничко дело расположи нас као каква красна хармонизација које народне песме.

Ваља зажалити, што Levstik своје делање није наставио у започетом правцу, него је поље приповетке готово сасвим напустио. Наскоро затим дође наиме уставно доба и он се баци сасвим на политику. 1863. године издаваше политички лист „Naprej“ (Напред), који је међутим већ после године дана свога излажења пре времена морао да престане због пресних парница, које му је натоварила тадашња централистичка влада. Затим је Levstik постао сарадник, пун темперамента, у оно време заснованих политичких листова: целовачког „Slovenec“-а и мариборског „Slovenski Narod“-а, који су стајали у опозицији према званичној словеначкој странци. Покретач тога ревноснога учешћа Levstik-ова на словеначким политичким журналима треба тражити у његовој склоности ка ономе, што је актуелно, као и нарочито у његовој критичкој диспозицији.

Levstik као политичар наставља наиме свој критички рад, само што га пресађује на друго земљиште. Политичке назоре Levstik-ове карактерише нарочито свест о узвишености му изнад сићушних духова тадашње словеначке политике, према чијој несталности и страшљивој колебљивости истиче он неустрашљиво придржавање једног радикалног програма. Он забацује све компромисе и полутанства, чиме наравно постаје згодним само за теоретског политичара, који се стара да се народу не замраче идеалне му перспективе кратковидошћу свакидашње политичке праксе. По својој отвореној и неустрашљивој нарави Levstik је непријатељ свију оних особина, које често долазе у политици, а које се заогрћу лепом речи „дипломација“. Немилосрдно шиба он нарочито у свом хумористичном листу „Pavliha“ свако дволичење и пузаваштво како на дому тако и у парламенту. Зато је учинио да су га омрзли и постао је шта више и код својих једномишљеника готово немогућ. „Нека цркне то псето!“ Тим речима је одлануо себи један од вођа тадашње клерикалне странке Старословенаца, која је још сама владала, када је Levstik тако рђаво стајао, да је хтео готово умрети од глади. На то одговори он пркосним стиховима:

„Jaz nesem popom upogíbal
in licemérom se krivíl;
poniglavce sem vedno šibal:
zato vražèn sem vedno bil.

Ја нисам попу врат погибао,
Пред лицемерима се вио,
Претворице сам вазда шибао,
Омражен стог сам вазда био.

Pesa ste me imenováli,
ker biti nesem htel vaš pès;
od vseh straní ste v mé ščuváli,
vaš Izrael ščuval je vès".

Пас име ви сте мени дали,
Што нисам ваш пас бити хтео;
Са свих сте м' страна дражит' стали,
Израиљ ваш ме дражио је цео.

Levstik-ова *идеја словеначког народа* оснива се на предању Preseren-ову и претпоставља успостављање самосталног словеначког племена као засебне национално индивидуалности. У његово време беше још прилично распрострањена романтично-идеалистичка идеја о уједињењу са Хрватима, коју су нарочито Штајерци пропаговали. Као уредник „Naprej"-а доби Levstik једно отворено писмо, које је за ту мисао говорило: „Наша књижевност — гласила је у њему — требало би да се стопи са хрватском и српском и Словенци би требали да приме српскохрватски језик. Али словеначки језик би се могао и надаље задржати тамо, где је потребно, наиме код обучавања простога народа, у звањима, на предикаоницама и у трговини". Наименовани писац препоручаваше ту мисао са погледом на бројну незнатност Словенаца, који се само тешко могу одупрети двема тако знаменитим културама, као што је талијанска и немачка. Он је показао међу осталима и на тешкоћу за полет словеначке књижевности с погледом на мали број словеначких читалаца.

На то је одговорио Levstik: Истина је да би се на тај начин могло доћи до великог броја народа; „али наш прости народ не би имао никакве користи од књига писаних хрватским језиком, јер их не би разумео, па ни куповао. Највећа би штета могла да се изроди отуда за нашу лепу књижевност, која је увек чинила и чиниће почетак и основу за образовање народа и језика; и новине намењене политичком обавештавању народном претрпеле би тиме највећу штету". Порастао би број писаца, али број читалаца би опао. Велико, право дело нашло би и инако читалаца и међу другим Словенима, кад би и словеначким језиком било написано: та српске народне песме, краљодворски рукопис, Мицкијевића, Пушкина читају сви Словени. Само нека омладина учи честито свој матерњи језик и онда нека се окуша у великим књижевним делима.

Сам Др. Гај, веле, да је саветовао Levstik-у у Загребу 1851. године: „Пишите словеначки, као што сте

досад писали; када једном и словеначки и хрватски језик буду достигли врхунац праве савршености, онда ће разлике између оба језика отпасти саме од себе".

„Хрвати су своју народност обезбедили, ми за њу морамо тек да се боримо. Наш задатак лежи у националном образовању народа, који је већ и сад национално расположен и мора и у будуће такав да остане". Хрвати нас боме не би могли одржати, „плашт њихове слободе и њихових права није толики, да би могао заогрнути Словенце. . . . Избацимо словеначки језик из књига, али не заборавимо, да тиме истискујемо из редова Словена већину словеначког народа".

„На и за тај случај, да би се хрватски језик у наше школе увео — што се ипак не може замислити, кад се сетимо, са каквим је напором било скопчано уважање језика, који народ заиста говори — са каквом би га муком ученици морали учити! И до ког степена би га научили? А без потпунога познавања језика не би Словенци могли бити добри хрватски књижевници. Наши би младићи морали учити у Загребу. А наше гимназије? У њима би немачки језик сам владао. Ко ће онда у нашим звањима знати писати словеначки? . . . Већ сад нам пребацују наши противници да ми у књигама употребљавамо нов, народу неразумљив језик, а такав би покушај одузео нашем националном раду за свагда веру и вредност". Зато: „Перо у руке и присебито и смело на посао! Ми смо додуше мали народ, али тело жилавих мишића, о чему наша радиност сведочи целом свету".

У словеначком питању стоји Levstik, као што смо видели, са уверењем и чврсто на темељу реалности. Што се тиче осталих Словена, његови су назори много романтичније надахнути. У својим песмама говори он одушевљено о негдашњој слави Словена, о „звезди среће", која је у прошлости сјала Словенима. Словенску садашњост види он у најтавнијој светлости, али се теши великом будућношћу, коју прориче словеначким народима. Но он не очекује од њих победиоце на бојним пољима — иако му је по тадашњим назорима огромно импоновала „поносита руска глава са оне стране Дона", као што га је испунила самопоуздањем и вест, „да са Кауказа одјекује гром

руски“ — не види он у војничкој сили залогу словенске будућности, него у словенским *народима* (пуку). Јер:

„Vse kar siloj začne, siloj jénja,
Bog si *ljudstva* vtisnil je v srcé!“

Све што силом зачне, силом свршн,
Бог је *народ* стиско на срце.

Али све своје словенске наде полаже он у опћу словенску културу, у којој види већ појаве и производе толиког значаја, да их са поносом ставља уз бок производима класичне и германско-романске културе.

„Tudi pesem Kraljevića Marka
večnosti podala je rokó;
Prešerna venčal je Petrarka,
Puškin v solnce močil je pero!“

„Па и спев је Краљевића Марка
Са вечношћу дружбу срочио;
Прешерна је овенчао Петрарка,
Пушкин перо у сунце мочио!“

Чврсто и непоколебљиво вероује пак Levstik у сједињење Јужних Словена, које ће тим младим, расцепканим народима, који живу у вечитој свађи, донети просветнога полета и улити нове животне снаге. Он се осећа као „пророк откровења“ и слика овај живопис будућности:

„V Kosovem ravnem je sveti oltár,
zidan na grob, kjer za naše naróde
Miloš darôval krvavi je dar.
K nebu visokemu kvišku pogánja
zemlji iz groba košato drevó,
čvrste mladike širóko razslánja,
krepko dviguje ponósno glavo!
Z drevja šumijo pogubni vetróvi,
zibljejo zemljo na štiri strani:
groma trepećejo skalni gradóvi,
prah so mejniki, več trínagov ni!“

„На равном Косову ј’ свети олтар,
На гробљу зидан, за народе наше
Милош што дарова крвави дар.
К високом небу с’ у висину вере
Из раке земљине гранати дуб,
Младике чврсте широко ту стере,
Поносно уздиже главу к’о стуб.
Дрвећем шуморе погибне струје,
Од свуда земљу потресају сву:
Одјек се грома из тврђава чује,
Прах су међаши, нит’ тирана ту!“

Levstik-ов *поглед на свет* показује јасно трагове времена, које је било доба националног препорођаја, које обично стешњује хоризонат и скучи се брижљиво на оно, што је најпотребније у животу, на борбу за опстанак. Заиста Словенци су пре 1848. имали додуше мање људи, који се бављаху о домаћој књижевности, али су то били људи великога европског хоризонта. Носиоци националног ренесанса приступили су ближе пуку, али се у истој мери удалише од великих духова европских.

Levstik је одрастао у доба народнога одушевљења. Зато се не треба чудити, што том критичком духу готово сасвим недостаје плодне родиље индивидуалног погледа на свет, наиме скепсе. Страна му је душевна грижа, тежња да све разори и смелост да нов свет опет успостави, на крају чега остаје онај горкослатки талог, који се зове искуство из живота мудра човека. У том погледу је Levstik сасвим син млада народа, који чезне више за животом, него за размишљањем, више за стварношћу, о којој је тек постао свестан, него за њеним финим апстракцијама. Зато Levstika више води његов поуздани нагон него чист разум:

„Nepokójni vi ljudjé!
V daljno strmo visočino,
v brezen temnih globočino
vam uhajajo željé.

Jedno je potrebno lé:
skrbi zase, ljubi brata,
dvigni ga, odpri mu vrata,
in sodnik naj bo srcé!“

О немирни људи ви!
У висине дање стрмне,
У дубина бездне црне
Жеља вам се залети.

Потребно је једно ле̑:
Брин' се за се, љуби брата,
Дигни га, отвор' му врата,
И нек судац *срце* је!

Душевне борбе су му готово непознате, јер је он сувише мало индивидуалиста, сувише мало обраћен у своју унутрашњост. Он живи непрестано напољу на попришту једног народа. Зато се код њега готово не налазе трагови од раскрсница мисли и осећаја, каквих н. пр. код Prešeren-a налазимо на сваком кораку! Вероватно је да у њега не беше ни обичне религиозне борбе да је препати. Бар у његовим списима не налази се ослонаца за противно тврђење. Он стоји и сувише на укупном стајалишту простога народа, а да би се могао ставити на индивидуалну

подину, до које се долази само унутрашњом борбом. Он је само уопће напредан човек, коме се допадају савремене мисли европскога либерализма. Много му ближе пак стоје од њих тежње, осећање и начин мишљења његова народа. Верски обичаји његова народа, као и његов духовни живот у непрестаном додиру са надземаљским силама, које се овапућују у Богу и његовим свецима, једном речи: цео календар простога народа са мањим и већим заступницима — драг му је, најпре и највећма зацело из етнографског интереса. Зато одјекује из оних његових песама, где говори о небеским светитељима и народним верским обичајима, по мало доброћудна хумора. Напротив у својим поучним и моралистичким изјавама прихваћа он озбиљно и безузетно хришћански морал као јединог вођу у животу. Његови савети за практичан живот не разликују се много од напутака за живот каква добра проповедника, највише у том, што већма цене живот и ведрије су и што на место аскетизма стављају свежу вољу за живот:

„Cest je mnogo po vsem sveti,
kdó mi razodéne: kam?
meč srčnosti v umni roki
vgładi cesto si povsód.“

Стаза вазда по свем свету,
Ко да открије ми: куд?
Срчан мач у мудрој руци
Крчи себи стазу свуд.

Јер тај човек љуби живот и његову благотворну непосредну лепоту, коју он види да је разливена по целој природи, као прави здрави син млада народа, који живе на крилу природе:

„Prelépa je zemlja, vsa je nebéška,
ko vstája iz mórja zjutraj
spet solnce, v cvetju roséčem
prepevajo ptice.

„Тä лéпа је земља, небеска сва је,
Кад устав из мора јутром
Гре сунце, певају птице
У росноме цвећу.

Na zemlji je raj, na zemljo preséli
nebó se ob vsakej zarji,
Jehóvin dih se razliva
po brdih, po dolih.“

На земљи је рај и преселе с' на њу
Небèса о свакој зори,
Разлива Јехова дах свој
По бр̀дих по дóлих.

(Наставиће се.)

КРАШОВАНИ

(KARAŠANI, KARAŠAVCI)

БЕЛЕШКЕ, НАРОДНИ ОБИЧАЈИ И ПРИМЕРИ ЈЕЗИКА

Од

ЈОВАНА ЖИВОЈИНОВИЋА

(Свршетак)

—•—•—

3. Пастирски обичаји у Крашована.

Крашовани живу у таким крајевима, где земља не даје обилну летину као у Банату или Бачкој, али тамо роди доста добро воће и има довољно паше за стада. Зато се Крашовани баве поред земљорадње и сточарством и воћарством, свима трима струкама подједнако. Али изгледа да им је сточарство најмилије занимање, особито овчарство, те отуда у њих и засебних пастирских обичаја.

Пастири се у њих деле овако: I. vatav (тефтедар, који полаже рачун за све) — обично најстарији пастир, II. mlzničar (музар), подојничар, који само музаре чува, III. jalovinar, који чува јаловине, IV. jaganjčar, који чува јагањце, V. teračak, који натерује овце на мужу — обично какав дечко. То је „бојтар“, како га у доњем Банату зову.

У Крашована је обичај, када имају слабуњава дечка, да га даду на годину-две дана за пастира, да ојача. И то им јако помаже, што се види код новачења, јер готово сваки крашовански младић буде уврштен у војнике.

У мањој мери негују они и рогату марву и воћарство, те су и нашим Банаћанима познати њихови јабучари и шљивари, који са своја два вочића у колима заређају од села до села продавајући more patrio „шљиве за брашно — утакмице“ и вичу: „Хајде јабалке, јабалке!“

Крашовани, који држе овце, не чувају их посебице, него се удружи по 7—10 домаћина, сваки одреди уз своје стадо и пастира, или их у заједници најме, и ови онда заједно чувају све у великом чопору.

A.) Odkukanje (odkunjanje)

Прва пролетња свечаност у таких домаћина Крашована, који држе стада, јесте „odkukanje“. Та се свечаност одржава сваке године о *православном Ђурђеву-дне.* Тога дана домаћица скува код куће јела, која ће се изнети у поље, па то онда сложи у котарице и 1—2 жене изнесу на глави тамо, где су овце, а с њима заједно излази сва домаћа чељад, цела породица.

Ту пре мўже угоне овце у тор — strugu —, који само спреда има један излазак. Пред овим у правом реду поседају домаћини и пастири, да помузу овце. А то бива овако: „teračak“ натерује овце једну по једну на излаз, ту је први домаћин ухвати и, ако је његова, задржи је и помузе; а ако није његова, предаје је од руке до руке, док не дође до господара јој, који је онда задржи и помузе.

Но још пре него што би отпочели мусти, пред изласком из „struge“ ставе на гвозденој лопати жеравице и поспу је *тамјаном*, те *окаде* посленике и стадо, а на сред изласка поставе секиру тако, да свака овца мора преко ње прећи. Сваки домаћин има по чутуру уза се и, пре него што почну мусти, пију ракије из чутура овако напијајући: „Уиме божје и светога Ђурђа, у здравље оваца, овчара и домаћина!“ Потоме почиње мўжа.

Сваки домаћин засебно помузе своје овце у једну ведрицу (музлицу), у коју треба метнути по сребрн новац, а у кога се нађе сребрн прстен на прсту, тај не мора метати новац. Пастири помажу оним домаћинима, у којих је више оваца. За време мўже почешће се нуде ракијом.

Када су већ сви помузли, онда сви домаћини редом узму своје музлице и стављају их на сред изласка „struge“.

Тада на ведрицу поставе плетен колач, а на овај венац од *врбова* прућа, у који је уплетено по неколико струкова млечике, коприве и першуна. Сада се на уласку у „strugi“ поставе мушкарци, а пред стругом женскиње, помажу колач млеком, дохвате га са обе стране заједно са врбовим венцем и стану вући. То чине у три маха. За време вучења мушкарци вичу из „struge“: „*Кикu!*“, а женскиње одговара: „*Одкики!*“ Код трећег вучења јаче тргну и раскину и колач и венац. Која страна више отргне том приликом, кажу, да ће тога рода бити више јагањаца идуће године. Врбов венац треба да наслути, да се овце тако лако плоде као врба, а јагањци опет да расту тако брзо као врбово прућe; то исто треба да значи и коприва и першун, а млечика се зато узима, да би овце давале много млека. Од разломљена колача свако добије после по комад.

После тога захвати домаћица варјачом млека из ведрице, намерка лепо травно место и ту принесе жртву св. Ђурђу — излије млеко на траву говорећи: „У име божје св. Ђурђу за здравље стада“. Тако редом чине сви домаћини и домаћице, чије су овце код тог стада.

Кад се то доврши, домаћица се прихвати постављања трпезе, т. ј. рашири на траву „trpeznik“ и на њега поређа пуне чиније. Јела су ово: од суве свињетине зготовљена чорба са ваљушцима, сарма са кобасицама, кувано месо са цвеклом, киселим паприкама или краставцима, проја, хлеб и „perka“. Све домаћице једна до друге уздуж постављају трпезе тако, да колико је домаћина, толико има и трпеза.

При тако сложеној заједничкој трпези по каткад по 30—40 лица седе. Сви поседају на земљу око разастртих трпезника, а док домаћице ређају чиније, мушкарци пију ракију. Када су јела већ изнесена на трпезнике, једна од најстаријих жена донесе на лопарици жеравице, посне је *тамјаном* и *окади* целу „sofru“. Док она то чини, сви поустају и мушкарци поскидају шешире. На то најстарији од мушкараца подигне чутуру и рекне:

I. „Да пијемо у име божје, што нам је дао да доживимо овај дан!“

II. „Ово нека је св. Ђурђу, да нам чува стадо!“

После сваке напитнице сви морају пити из чутуре.

III. „Ово нека буде часном крсту и Богу и помолимо му се!“

На ово се сви гласно стану молити Богу, па поседају и почну јести.

Јела се овим редом једу: 1. чорба, 2. сарма, 3. кувано месо са умоцем од патлицана или киселим краставцима, 4. јагњеће печење, 5. „perka“.

За време ручка један од пастира скува кољу (мамаљугу), раздели је у више чинија, прелије овчим млеком, принесе на сто и то се напослетку потроши.

После ручка један или двојица од пастира узму по торбу (tanjeslo) и зађу око „sofre“ и од свакога домаћина добију: хлеба, проје, кобасица, меса и перке. Од тога ће да живе до „smerljanja“, које држе у Понедељак, Среду или Суботу после Ђурђева-дне. Иза јела се опет на глас моле Богу, а потоме настаје поливање, што Крашовани овом приликом врше, а не на Водени Понедеоник — и то поливају се наравно не ружином водицом из лоптица, него кабловима и природном водом. Особито страдају том приликом удаваче и нове младе.

Кући се враћају невајући, а богатије прате и свирачи.

Б.) Smerljanje (smeljanje)

„Smerljanje“ бива на дан, у који се одмери сваком домаћину, колико ока млека дају његове овце, те онда у том сразмеру добија млеко од целог стада.

На дан „smerljanja“ домаћица зготови код куће: чорбу, „месо и перку“; а јагње напољу пеку на ражњу. Сваки домаћин мора тога дана да испече по једно јагње, те бива да тада по 10—15 јагањаца пеку на једном месту. Лепо је погледати том приликом на среди велику гломачу а около силне јагањце на ражњевима.

Тога дана сваки домаћин сам музе своје овце и труди се да што више намузе, јер од тога му зависи добитак сира те године. И сада се овце угоне у „strugu“, а пред излазом ударе по толико колаца, колико је домаћина, те им ови дају ослонац при мужи и на њих обесе своје чутуре. Пре почетка „smerljanja“ исто оно чине, што и пре „odkukanja“ — прекађују и сребрн новац мећу у музлице.

Када сви помузу, онда измере свакоме млеко „okom“. На сваку оку млека добија сваки по 10 ока и то трипута преко једног лета. Од тог млека онда одма тамо готове сир, а чији је ред, да добија млеко, тај је дужан за то време и да исхрањује пастире.

Најпре онај музе цело стадо, који је на „smerljanju“ највише ока млека имао, па тако онда редом долазе сви, чије су овце у том чопору. Тај се ред тако трипута понавља. Тако се до Велике Госпојине сви готово обрећају, а после тога само онај домаћин добија сира, који има пастира. Тај се сир сасипа у заједнички чабар и тек се доцније дели.

Но непосредно после „smerljanja“ 2—3 дана музу у заједницу и добивени сир продају, те купе потребну со за овце. Од дана „smerljanja“ пак јагањце сасвим одлучују од музара и засебно их чувају.

Када премере млеко, поседају опет око заједничке трпезе као и при „odkukanju“.

Г. Влашић напомиње да су се у стара добра времена богатији Крашовани, који су имали деце у школи, том приликом сећали и учитеља, те су му слали по читаве чereге од печених јагањаца тако, да је често добијао и по 50 таких поклона — али и тамо су прошла већ „добра времена“.

Када доврше ручак, овом приликом се без весеља разиђу кући.

B.) Михољ-дан

Има још једна овчарска свечаност, о Михољу-дне, када престаје мужа и када пуштају овнове међу овце. Том приликом опет излазе сви у поље, помузу још последњи пут овце и проведу се заједнички.

Тиме је завршено доба бербе, а настаје брига о прехрањивању стада преко зиме.

4. „Komkarica“

Komkarica је врло зинимљив обичај у Крашована. Они са малим изузетком врло строго одржавају велики (ускршњи) пост и о Ускрсу, пре него што се омрсе, код куће ово чине: Још на Велику Суботу домаћица умеси

колач. На горњој страни га издубе и помаже жуманцетом. О Ускрсу ујутру растру бео „trpeznik“ на сто и на њега ставе тај колач. Једном чељадету — обично дечаку — даду прво црвено јаје, да га однесе у цркву. Овај то јаје пробије, утопи га у свештану водицу и после мисе однесе га кући.

После мисе, када су сви домаћи већ код куће, мушкарци — а женскиње никад — донесу један округао комад ледине у кухињу, поставе га пред врата и пода њ метну секиру. Потоме спремају „komkaricu“ овако: из колача на столу исеку један котур и у ту дуњу помећу ове ствари — сувога срца од свинчета, кобасице, језика, сланине, палмове маце од врбице, дренова цвета, коприве, један део од исеченог котура колача измешан са јајетом из цркве донесеним измрвљено заједно са љуском — и све то руком измешају. Тако справљен колач зову „komkarica“. Уз колач ставе још запаљену свећу. Док мушкарци спремају „komkaricu“, жене постављају сто.

Тада домаћин приступи столу, прекрсти се, на десну мишку узме „komkaricu“ а у руку свећу, изађе у кујну, стане на комад ледине окренут према сунцу, затим се с лева на десно трипута окрене и ово говори: „Слатки Боже, помози ми! Од чега морам бежати, да му могу умаћи, а за чим потрчим, да га могу стићи, што сам замрсио (завезао), да могу и размрсити (раздрешити)“.

Затим сиђе са ледине, опет се прекрсти, узме мало од издробљена јела, поједе и пружи „komkaricu“ другом члану породице, те се сви тако изређају. То зову „komkanje“. Жена се не сме прва „komkati“, јер по веровању Крашована у том случају би се све младице тога лета осушиле.

*

Тиме још нисмо исцрпли народне обичаје у Крашована. Г. Влашић напомиње још да их има и при опремању мртваца и другим приликама: „libra,[1]) krunjajke, veliki

[1]) „Libra“ се звао румунски сребрни десетак, а сада тако зову никлени десетопотурац. О улози тога новца у обичајима крашованским пише ми пријатељ Влашић ово:

„Kad u familiji niki umre i jest niki u familiji, koji isti dan ili mesec

četvrtak, Velik-dan, kolačići za svi *mertvi*, metanja (pomana), svi sveti, krajcar u zemlji da si odkupi mrtavac, košulju što naminjau; kolač, sveću i krajcar na ramenu (мртваца); drvo kad se čini, koj udri prvi red, taj dobije šolicu, kolač sveću; štap da se brani od nemci i stol, na kojim sidi" и т. д. То је све још сирова грађа, коју би тек требало обрадити и што би све било од интереса за познавање живота Крашована.

Али за мој смер је и ово, што наведох доста. Ко познаје живот нашега сељака, видеће, кад све сравни са горњим обичајима крашованским, да се у многоме подударају; а то је индиректан доказ, да смо негда једну целину чинили, јер Крашовани те обичаје нису узајмили од нас у новој им домовини, него су их са собом као старину из старе донели. А кад истакнем још једном ове драгоцене остатке: цео склоп сватова опомиње на класичну старину српску, очувану у народним песмама нашим: *слава крсног имена* са истицањем старосватског ручка као нешто необично овим речима: „*ručak lep kao na slavenju*"; венчање бива „*увек после велике мисе*", после службе — као у православних; употреба *тамјана*, *прекаде и онака молитва* пре ручка на сваком месту; „odkukanje" *о православном Ђурђеву-дне*; па „*kolač*", без којега не прође ниједна свечаност у Крашована, а који краси и нашу трпезу о Божићу, о слави и гозби свакој — увидеће свако да су све то докази по обичајима, да су Крашовани наша рођена браћа, који су се у зла времена откинули и од дома и храма прадедовског, па и „*srpska objala*"

---

rodjen sas mertavcam, ondak seku libru, da onaj živi ne pati nikakvu bolečinu; a to se ovako čini.

Mrtavca metnu u drevo (мртвачки сандук), zaklope, priko dreva metnu krst, na krst jedan cipotak (повесмо), na cipotak 5 ili 10 fillera, na fillera jedno izpečeno jajce — pak posi (после) ovo razseku na dvi; pa posi jednu polovinu jajca pojede | ize | onaj iz familije, koj je jedan dan ili mesec rodjen sas mrtavcam i jednu polovinu jedna druga osoba. Aku onomu od familije je umro nena | otac, mama, sestra i t. d. pak skojom osobom je jel | jeo | jajce, od tog dana zove onu osobu nena, mama i t. d. Jajce moradu sas šušberkam (љуском) izesti. Ovo činenje vele karašavci: če (да) seku libru".

Тога обичаја има и у нас у Банату, који је скопчан са отварањем пута, те се и зове „отварање".

могу посведочити да смо се негда и обували као браћа у једнаке обојке, те им и то од брата за спомен остаде, да се по том нађу и познају у туђини.

Тако сведоче обичаји. А језик још и боље.

III. Језик Крашована

У своме чланку „Угарска статистика и Срби у Угарској“, у примедби о Крашованима, рекао сам: „Нису Крашовани ни у своме дијалекту чврсти. Брзо губе своје особине. Ако се стеку са Србима или Хрватима, ови обично исмевају њихов начин говора, те се Крашовани брзо поколебају и почну се прилагођавати“. — То сам рекао био из свога искуства о војницима Крашованима, где се они налазе већином у мањини, али то ће нам у овој мојој студији потврдити готово свака појединa тачка, јер нема скоро ниједне њихове особине, која би им се у говору конзекнентно спроводила без примесе опћих српских или специјалних особина те врсте са друге стране. У свему се колебају, па то колебање иде тако далеко, да већ и језик губе и почињу и међу собом говорити румунски (Jabalcsa). И овај би процес још брже ишао, да околни Румуни нису православни, а Крашовани римокатолици, као што је у немачкој сфери (Karlsdorf) већ довршен или се брзо врши (Königsgnad), где су Крашовани измешани са једноверним страним елементом.

Језик крашовански дакле није се развијао органично, јер је 7 села и сувише плитко тле, да се у њему што самостално могло развити, него је народ понео из старе постојбине старе особине као основу, али у новој домовини непрестано га запљускују вали са две сродне стране: далматинско-буњевачка струја римокатоличка са икавштином преко цркве и школе, а екавско српска из српске околине, којом крстаре Крашовани као воћари трговине ради. Позната нам је ствар, да су по нашим варошима уопће, где се укрштају разни утицаји, највише искварили језик, а Крашовани су половином свога занимања трговци, дакле као варошани, те и њихов говор показује такав конглометар разних особина. Ево их дакле од почетка па до краја.

У своме описивању обичаја крашованских сам, где-год је поднело, из бележака наводио и примере њихова говора, те је пажљив читалац могао већ да запази многе њихове особине, а овде сам рад да све по реду истакнем.

1. Изговор или нагласак

У крашованском говору влада старији „чакавски“, „ресавски“ нагласак, који се сачувао у Чакаваца далматинских и источне половине српске, где се провлачи кроз целу Моравину долину, па се пружа чак и преко Дунава у банатско Подунавље и ту се особито истиче у селу Баваништу. О томе сам се у живом говору Крашована и сам уверио и прибележио ове примере: Ја̑ сам одзабӣл, ка̑ко говӧ̑рим у Карӑшову. Ја̑ тако̑ говӧ̑рим. Вӣца онӑмо! (Гле тамо!) Свекр̏ва, јетр̏ва, шурња̑к, невӗ̑ста, градӣна, плећа̑ш, дивӣце, гледа̑ла, Бернардӣце. благослӧ̑ва, остӑвљаш, светӣца, облӯк, ветрӯша, Марӣја, милӧ̑сти, хиљӑда, поздрӑвљена, пука̑, делнӣце, дивӣце, гледа̑ла, славнӧ̑га, раста̑в, стручанӣца, гредӗ̑љ, Бӯба га изӗ̑ла и т. д., а навео сам већ и у тексту обичаја таке акцентуације. Но ово је најтежа ствар код студија о језику и њу би требало посебно проучити на живом говору у срцу самих Крашована, да се утврди, колико је и та особина конзекветно спроведена. За таку дуготрајну и дангубну студију ја нисам имао довољно доколице, јер сам се састајао са крашованским момцима само после заморних војничких вежби надохват, а тај материјал испоставио ми се да није довољно поуздан. Милетић се исто тако тужи да није довољно доспео да у ту ствар боље проникне. Овако на први поглед нам она сведочи само то, да су се Крашовани било од источне половине народа нашег било из Далмације могли амо отиснути, а друге особине ће одредити, која се збила од те две могућности.

2. Гласовне особине

А.) Којим наречјем говоре Крашовани?

а.) По изговору упитне заменице *што* и гласа *ѣ* Крашовани говоре *штокавским* наречјем *екавскога* изговора.

Из разговора са момцима Крашованима ја сам тај утисак добио готово неномућен. Но из текста г. Влашићева уверио сам се: докле је *што* конзеквентна особина, да је *е* колебљиво. Пратећи ову појаву већ сам био посумњао у поузданост тога текста г. Влашићева, али кад сам га сравнио са Милетићевим, који је бележен по изговору простих људи, нашао сам да је то заиста фактично стање, а извор сам му већ горе навео. Ево како у томе стоји ствар:

У Милетићеву тексту нашао сам:

istiril, priko vode (2), posli (2), priko kapare, prid, vridan (4 у песми) — према томе стоје: iz reke, dete (2), posle (3), videla (2), lep, preko novac, dever, sedi, bela и desmo, nesmo, defka (само тако).

У Влашићеву тексту пак:

pripisani, side, ditetu, posli (25 само —), posi (2), zaktivane, доживиti, diteta, prid (7 само —), na dvi, niki (2), priko, rizanci, sidi, cilivanje, pogrišili, ričma, gori, side, diteta, di(e)tece, čovik, čovika, sikira; а према томе: Nedelja (5 c.), ponedelnik (3 c.), sreda (3 c.), venac (само тако), dever (с. т.), cveće (с. т.) (cvetje), obe dve, ovde, bele (с. т.), pomešano, steg (с. т.), tera, devka (небројено пути само тако), lepe (3), lepo (3), dete (4), (detca), sede, celiva, razseku, saseku (2), seku, dve, dedi, vreme (3), sveća (само тако), povedal, reke, celi, gde, venčati и venčanje (само тако), ispoved (3), mleko, detca (7), sedeti, lelje (левати), najlepa (2), gdegđo, podele, celom, sede, sedne (2), sednu, dele, meseca (4), nemci, reči, leto, cvet, jel (jeo), ize, izest, drevo (2), ne sam (3).

Не само својом већином да потврђују примери са *е* да је *екавштина* ту основа а *икавштина* прилепак са стране, него и каквоћа тих примера.

Икавски су примери све појединични, поједине речи или облици, које је народ чуо од књижевних му старешина, па их подражавајући усвојио, а организам говора, где се показује извађање облика из ког корена, свуда се враћа на *е*. Н. пр. Влашић каже: side, sidi — али и sede, sedne, sednu, sedeti; diteta, а увек dete, detca, па кад треба

ново створити, зашише шта више detece, на покњишки поправи ditece. Да је основа *i*, погрешка би се у том правцу поткрадала.

Али докле код Милетића у употреби *i* ни у једној прилици нема конзеквентности, где се само ма и двапут нађе употребљена иста реч — н. пр. „priko vode“ (2) и „priko kapare“ — али одма и „preko novci“, „posli“ и „posle“; једино реч „vridan“ долази 4 пута једно за друго, али у узајмљеној песми, у којој је уосталом одма у почетку „*nesmo*“ и „*desmo*“ — superекавски, што се у нашим крајевима нигде не чује — дотле Влашић сасвим конзеквентно пише 26 пута само „posli“ и 7 пута само „prid“, али према томе је у великој већини речи конзеквентно само *e*, као што горе назначих.

Особито ударам гласом на факт, да док се у целој екавској српској околини банатској и у свима књигама им школским и црквеним каже: нисмо, није, нису, у Крашована је конзеквентно: *nesmo*, *ne je*, *ne su*.

Није безначајно ни то, што се у г. Влашићеву тексту налази више облика икавских него у Милетићевих простих намерника, јер и то утврђује извор тих облика (књигу), што са интелигенцијом и број њихов расте.

Основа је дакле овде екавска и то везује Крашоване за источно Српство, јер се са њиме слаже крашовански говор и по нагласку и по изговору гласа *b*. Ради потпуности да наведем, како се код г. Влашића — да би била потпуна мешавина — налази чак и *ијекавских* формација: „Prije“ и „poljevka“, од којих је прво несумњиво то, а друго се може узети и за умекшавање „l“, што се види у другој прилици у „proljivanje“ и „lelje“ и т. д.; најзанимљивије је пак, што у близини онога „prije“ долази на другом месту „prija“ и „dvijam“, те се и оно „e“ у „prije“ може узети за замену „a“, што је такође једна важна особина у крашованском говору.

б) Крашовански дијалекти. Горњим појединостима још нисмо тачно одредили говор Крашована, јер он не остаје тако јединствен, као што би из горњега излазило.

И Љ. Милетић наводи: 5. „In Klokotić besteht auch ein ъ — Vocal, welcher in Worten wie *sъd* anstatt des allgemeinen *sad* — *sada* — und *kotz'l* hörbar ist.“, а у 4. „In

Krašova gibt es ein Quartal Kurjačica genannt, wo statt *a* (= ъ) z. B. im Worte *kotal* **e** erscheint: *kotèl*, *došèl*. Eben so wird auch in Ravnik gesprochen. Das Quartal in Krašova, wo man *kotal* spricht, heist Pòdkrše".

Када знамо да је то *a* у нашем говору уопће продукт подмлађене вокализације новијега времена, а да је изворно ъ, онда би у Klokotiću имали очувану старину, а у осталим крајевима се из ње у два правца развили новији облици са *e* или *a*. Ја сам обавештен да се према томе цела крашованска област дели у два дела: *Горњи Крашовани* кажу — sed, kotel, pošel, òrej, ovèj и *ped*, а *Доњи* — sad, kotal, pošal и *pad*. Када се међу примерима налази и реч: *пед* = педаљ, изгледа да је аналогија ту и даље промакла тај утицај осим области гласа ъ. Биће да амо спада и slavanje поред slavenje и Karašavci место Karaševci, useljan место useljen, žitelja место žitelje — а ово место žitelji и ležica (лажица) (ližica) као: izlezne (izlizne), proče-tam. Мој намерник Павел Вака рече: palac, па онда пълцам.

Но и ова тачка треба још подробнијег испитивања.

Б.) Различни гласовни појави

1. Колебање у изговору вокала. Поред колебања у изговору ѣ = i, е и ъ = a, е има још врло чудноватe несталности у изговору гласа *o*: k*u*lać, k*o*lać и k*a*lač, ak*o* и ak*u*, ml*o*g*u*, ml*ug*u и pomlog*u*, s*o*kak и s*u*kak, trg*u*vali, pod k*u*žuvam, шта више и dobr*o* и dobr*i*, brški и čut*u*rom и čut*o*rom. Према таким појавима онда ukraj sel*u* стоји по својој прилици место ukraj sel*o*, те није Dativ, већ предлог са 1. или 4. падежом, као што је онда то и preko novac. Амо спада ваљда и ov*a*k поред ov*o*k.

2. Глас v подлеже асимилацији: no*f*ci, de*f*ka, Ra*f*nik.

3. Занимљиве мене преживљује глас n: m*n*ogo и m*l*ogo, zem*lj*a и na zem*nj*u, tam*nj*an, али не долази у речима počmu и začme, а испада код нагомилавања конзонаната: rezaci, ditece, grci, што бива и са другима сугласним: *k*anica, blagosov, gu*n*o, je*n*a.

4. Још даље иде то избацивање и сажимање у овим примерима: zve (зове), s*kr*va (свекрва) поред s*kvekr*va, na*pl*ani, s*n*cam, s*t*avili, v*r*tenam, s*k*obe, *z*gotva, o*šl*a, *ni* (није), *du*, (дају), ću (ћеју?).

5. Као другде, тако се неконзеквентност огледа и у умекшавању и уметању гласа *л*, које се често промеће са *н*: поред ku*p*en, napra*v*en, saku*p*en, posa*d*en, najbliž*n*i стоје — bliž*nj*i, ukra*dj*en, prime*nj*a, opu*dj*a, okup*lj*e, kup*lj*e, le*lj*e, nazdrav*ljanj*e, po*lj*evka и pro*lj*ivan*j*e, slava*nj*e, odkuka*nj*e, use*lj*an, se*lj*aci, žite*lj*e.

6. Иза s на крају отпада t: petnaje*s*, četrnaj*s*.

7. Неспроведене асимилације: sla*d*kog, re*d*ki, de*t*ca, o*b*koli, o*d*kupi, o*d*kukanje.

8. Чудновати су или необични облици и: по црногорски lu*dj*e место „људи“, uz*b*aš (уздаш), čižme; je*h* (једе), *h*odma (одма) поред *v*aće (хвата); do*j*de, do*j*du, izlezne, izlizne, bejži, ov*o* prigodobom, jaba*l*ka, ću (они ће), du (даду), donesla od donesti, a pomela од pomesti.

9. У (6 п.) инструменталу код мушких и средњих именица от гласи am: stegam, kulačam, sncam, licam, vrtenam, odličnim štovaqjam.

10. На крају се додају сугласници: ondak, pak, *sas*, kakon.

11. Поред crkva и smrt, mrtavac има и *cervc*no jajce и *mertv*i, naj*per*vo (2), a objala crvena.

12. Милетић наводи у тачци 2. „Das l lautet manchmal auch als ł (lj) z. B. ljam, ljaš;“ ја сам га међутим у тим облицима само као l чуо, и тако га Влашић свуд пише, али док Милетић има свуд taleri, у Влашића је ta*lj*eri и ta*lj*iri. На истом месту наставља Милетић „es erscheint nicht durch *o* ersetzt wie im štokavischen Dialekte z. B. pìl, posadìl, kotàl. Таких примера сам и ја нашао десетину, али ћу да наведем само ове као друге врсте: *stol*, *sol*, *rasol*, posli *polnoća*.

13. У 3. тачци код Милетића стоји „Statt ъl (lъ) zwischen Consonanten hat sich ein silbenbildendes *l* entwickelt, z. B. jablka, plna“. Према томе Влашић пише и jabalka (а тако се чује и у јабучара по Банату), једно се село зове Jabalča, на једном месту има у Влашића чак jaba*k*i забележено, те би ово ишло у ред са |rezaci|. У Влашића има даље поред plna и naplni и puni, punemi и se napuni, а у његовим примерима za s*n*cam, k *s*nca је тако l избачено.

14. Милетић напомиње да се чује често ц место ђ. Ја то нисам наишао, али код Влашића стоји записано: pored pečke, na krščenja и na krščenju у Милетића, devku hoču (хоће) и obrčka, beruč према će (če) su oni ovaj časak doživiti mogli и čem (ћу) pisati.

15. Место *jy* особито у глагола у 3. л. мн. чује се *y*. Милетићевим примерима могу још додати: naminja*u*, ima*u*, vika*u*.

3. Облици

А.) Именице

Деклинација именица се у главном подудара са штокавским облицима. Необичнији појави су ово:

Singuloris —

Nom. Ciganin има и *Cigani* (Cigani začme da sviri). Место rodjenje узима се Pl. *rodjenja*, као што и код Милетића има: „Sutra hajd na *krščenja*“ поред „na *krščenju*“ — ако не би било и то можда замена *e* са a.

Acc. 1. Стоји место Loc. — „V tej grad, vredi na kantar“. 2. Необично слагање са мртвом ствари као да је жива: „stol, na *ovog*“. 3. Стоји место Gen. partitiva: „nešto *meso*, nešto *sajo*, polak *kotal*, još *sve ponešto*, jedu malko *mleko* ili *sirenje*, imal sam mnogo *posal*, ne sam imal vreme.

Gen. 1. Као possesiv стоји место придева: „roditelji *devke*, *diteta* nena ili mama, dever *devke*, *kume* svojak, kod *devke* mame“.

Dat. 1. Налази се и потпун облик са аналогијом придеву: „staromu svatomu“. 2. Стоји као Dat. possesiv место Gen. „Kad roditelje devke već reku *ditetu* roditeljam, u polovin *pogači*, roditelji ili nena *devki*“. Према томе би могао то бити и: „Ukraj selu“, али како се налази: „Posli ručka pojde svadba kod *mladoženja*“ „ostane kod mladoženja“ могао би то бити и номинатив место „selo“, те тако би могао бити Nom. и „preko novac“.

Voc. Има: „*golubico*“ и „gospodaru profesoru“, „što lamo sad kumo (куме?)“.

Instr. Већ је наведено да код masc. и neutr. стоји *am* место *om*: „s deveram“, „za sncam“.

Loc. 1. Стоји место Acc. „izbegli и *klancu* — и pećku“. 2. Необичан је женски род место средњег у: „u drugoj pismi“.

Pluralis —

Nom. Код мушких се свршава обично правилно на *i*, али од Ciganin има *Cigane* („Cigane ostanu na dvoru“), *roditelje* („kad roditelje devke već reku“ и т. д.), *rodove*, *darove* („posli večere se dele darove, darove su:“), *gošće* („gošće su:, okol polnoća se potrve gošće“).

Acc. 1. Као што је већ и Милетић утврдио masc. gen. обично се свршава на *i*, али изузетак чине и овде „darove“ и „gošće“ — н. пр. „fuče *nofci*, za svilu i *konci*“, али: „donese *darove* za svekrvu, drzari donesu *darove*“ и „*gošće* si nazve stari svat, *koji* on hoće“ има и prijatelje, но има и „za darovi“. 2. Стоји место Loc. или се с њиме изједначио: „Obrčka se na *novci*, држи на vrh *nogi* (*čižmi*), donesu u *disazi* i tranjeslu darove“. 3. Od се слаже са Acc. место Gen.: „od fofleji, od naši sbadba *od ovčari* i komkaricu; i још Vas moliti, da inako od nas (?) *karašavci* pišete“. 4. Стоји место Gen. partitiva: „mlogo *godine*“.

Gen. Поред старога Gen. н. пр. „od pet *ok*, preko *novac* od *ovac*, mnogo *posal*, bez *rukav*“ Милетић не налази новијега са *a* (осим несигурних *noga*, *jajca*). Ја сам међутим наишао у Влашића на несумњив такав: „svi se sunu od svi *strana*“, а ено га и горе један: „od naši *svadba*“. У Влашића има и „*krajcarah*“ и „niki *krajcara*“.

Dat. У Милетића има један Dat. „deveram“, а у Влашићеву већ наведеном примеру исто је таки: „reku ditetu *roditeljam*“. Павел Вака рече: „Да претиш *овчарам*, да ти донесу млеко од *овац*“.

Instr. Поред старијих облика: „*iglami*, *čuturami*, *flaškami* punemi“ и „Čorba sas *rizanci*“, „kumu dovedu sas *svirci*“ има и „s ovima *ričma*“.

Loc. се, као што напоменух изједначио са Acc., а „svaki čutura *u ruku*“ могло би бити и Loc. dual. и Acc. sing.

Б.) Придеви, бројеви и заменице

а.) Деклинација

Singularis — Поред Gen. poss. налази се и poss. adjectiv: „*ovče* meso, prvi dar *božji*“ — „mama *mladina*“ и „iz *mladine* iže“. Необичан је облик броја: „obe dve“ и облици заменица: „koj, ovej, ovok, onak, saj, tej, njejan (muž) и

облици: Acc. место Gen. part. „još *sve* ponešto“; „stol, na *ovog*“; према „ovej“ „za *ovem*“; Jnstr. место Loc. „uf *tim* bunaru“, „Ovo sve je u *madjarskim* jeziku napisano“, „Волим у Крашову једну годину него у *другим* селу десет“.

Pluralis —

Као и код именица Acc. је „privaću *svi*“, „na *dvi*“; још један Dat. је: „ovim *dvijam* mladim“ — иначе: „*im, jim, njim, njima, Vam, Vami, svim, ovima,* ričma“.

б.) Градација

Милетић наводи да се у Крашована гради comp., кад се pos.-у дода напред *po-*, а sup., кад се дода *naj-* н. пр. pòmlogu, pòvelik, povisok, najstara. Таки су примери још: „ponapred, podrago ljuban, najprvo, najlepa, najbližni, najlep, najdrago[1]), najdobro“; али ја сам нашао и оваке облике: „*više* šolice; ja si nadjem *boljeg, bolju*; imućan čovek *dalje* drži и *najviše* idu po ranini“.

Необични су и адвербијално употребљени облици адјектива: „kad se *dobri* razvesele, će su *dobri* trguvali, kako *brški* ću Vam ispisati“.

B.) Глаголи

Милетић наводи да се имперфекат и аурист врло ретко употребљавају и да су већ изашли из употребе. Он не износи ниједан пример, а ни ја не нађох ниједнога. Према томе се у Крашована употребљавају ови глаголски облици: praes. impf. и perf., fut. imp. pf., inf, partc. perf. pass. и act., imperativ и adverb. на ћи. Тога ја нађох и овде сам рад да наведем опет само оно, што је необичније.

Praes. impf. —

turvinimo (диванимо), ako se uzbaš (уздаш), puštjam, (šaljem), zaktevate, pročetam (прочитам), koga skobe (сукобе), poznava (познаје), dok se ne uvate (не погоде), okuplje и kuplje (купи), ni (није), ne zatira (не затире), zvu, sezve, nazve (од звати), on begeni, njemu begeni (бегениште), primne (прими), žmi (жмири), slezne, izlezne, izlizne, izleznu (излести — изаћи), imau (имају), vikau (вичу), naminjau (намењују),

[1]) Павел Вака рече за цвет „некљйце?“ — „То ми нај било драго за паларију (шешир)“.

bane (чекају?), ne davaju, daje и dava (даду, да), hoću li (они — хоће ли), počmu, začme, začme se, začmu tojku u kanice zaviti (од почети — почне), sviri, svire (свира, свирају), ću dati (они ће), ćom (ја ћу) и ću, reku, reče (од рећи), pobere, bere (купи), mlogo razgovore (разговарају), fuka, fukaju ili fuče (баце), obrčka se (обрће се), cukne или celiva (пољуби), vrne dan (превали подне), se zgotva (зготови се), provedu kuma (испрате), dojdu, dojde, pojde (пође), potrve se (потру се? — изгубе се), spi (спава), primeni и primenja (обуче — опреми), privaće, privaću gošće, vaće vodu (од хватати), dohode (долазе), njega nazdravi (наздрави му), izjede (поједе), ize, subuje и sobuje (изује), sopletu (расплету), povrtje (одговара), hukaju (подвикују), sunu se (навале), sakinu (откину, раскину), du (kolko da du — даду), možem, mogu vrnuti (могу се вратити), povale (сведу младенце), očešu (очешљају), proljivaju (поливају), lelje (лије), stavi и rastavi (састави и растави), upudi и upudja (баци унутра), opudja (одбаци), komkaju se (обређују се „komkaricom“), druga se ne proda, dok se ova (mara — марва) ne prodaje, igru (играју), la da dodje Turčin (хоће да дође), la da mogu da pofriško melju (они хоће — желе) — као и — oni se čine će la da se vrnu (они хоће кобајаги да се врате). Према горњим податцима може се praes. три најзанимљивија глагола у Крашована овако реконструисати:

la: lam, laš, la, lamo, late, la. [lam-da pišem].
ће: (ćem?) ćom (ću), ćeš, će, ćemo, ćete, ću и hoću.
да: dam, daš, da, damo, date, du и dadu.

Praes. perf., part. perf. act. u pass.

povedal (приповедао), ja sam odzabil (заборавио), *donesla* (донела је), sad *smo umolili* (молили, замолили), kad *ulazila* (кад је ушла), kad *je izmela* sobu (почистила), što *su se stavili* (саставили се, узели се), *ošla* mama na vodu; a ono *istruleno* (иструхло), *sakupeni* (сакупљени), ukradjeno (украдено), kad je *uvijena* (уплетена), zavaćeno iglami (приденуто иглама), prvi orej *bil posaden* (био посађен) — ово је пример за plusquam perf. — ubuven (обувен).

Infinitiv —

vrnuti (вратити се), donesti (донети), pomesti (почистити), izesti (појести), zaviti (завијати).

Fut. imperf. u perf.

donesti će (доneће), ako *budete* si Vi ovo sve *izpisali*, Aku budete zadovoljni —, ondak kako brški ću Vam izpisati —, posli izčetanja ću Vam nju zahvalnoštjom natrag pustiti.

Adverbiale na ћи —

beruč, odgovorajuć. Има на једном месту и као particip: „u dojduću sredu“.

Imperativ:

ćut, če sad la da dodje turčin; tako se kopáli i naši u zemnju i onda *bejži* iz grada; hajd *da vaćamo* čašom, *uzmi kaparu*, ne *diraj*, *pustete* (пошљите) meni sve natrag, *dajte* meni na znanje, spomenete, pišete.

4. Творба речи

Необичнији појави су употреба наставака *k*, *ka* за деминутив: ot *četvrtke*, *malke devke*, *prutkam*, *kitke*, *tojka*, *korku*, *lopatku*, *tanjirak*; али поред тога има и — *jajce* и *kolačići*. Упало ми уочи и сасвим правилно: *ovče* и *božji*, на лепе речи: *spanje*, *slavanje*, *svojak* (пакет); *poljevka* (чорба, у коју исеку „lagiju“) и *domaćinci* (домаћа чељад), а са својих необичних сажињама истичу се: *živizdrav*, *priplani*, *naplani*, *dojduću*; необично је и *ozgora* и *nanavečer*, *mrtavac*, poižina (покућанство), ranina, štampofanje (штампање), ustrpljenje, porodjenje, oženjenje, oprvančinje, исто тако конзеквентно: sobuje, sakine, soplete.

5. Синтактичне необичности

А.) Конгруенција, слагање речи у изразе

Много сам примера тога навео већ код облика, али овде сам рад прегледно о свему да приберем главне резултате.

1. Слагање с предлозима и иначе употреба падежа

Предлог се слаже:

a.) са Nom. место другог ког падежа: *kod mladoženja* (3), *ispod krše (Podkrše)* (кршје?), *preko novac?*, *za mama*, *posli ovo*, *do nakraj sukak*, *od fofleji*, *posli sv. ispoved*, *kod ispoved*, *do tri put*, s prutkam *u ruka*. Амо спадају и помере падежа: dever *mladoženja* (e); malenu *čokanka*, kojom nazdravi; triput obkoli *sikira*;

б.) са Acc. *prid plani*; место Loc: obrčka *na novci*; *u, na plani*; svaki čuturom *u ruku*, pomešano *u jedan lep tanjir*; место *Gen*: *kod ml. roditelji*. Код овог падежа има и слагања са мртвим као са живим и обратно: prvo parče od četvrtke, a *drugog*; stol sas haljinom pokriven — на *ovog* sedne; sad smo umolili *stari svat*.

Место Gen. part. стоји Acc. (или Nom*): mnogo *godine*, pedeset *ize** su bile, govore mnogu šalne razgovori; da im da pitu, malaj; od petnajes *godine**; nešto *jelo, salo;* malko *mleko* ili *sirenje*, toliko i toliko *hiljade*, jedno parče *meso*, više *šolice* stlačkam, da jim da *život* i *zdravlje*, *sve* ponešto.

в.) са Gen. *kod* место *k* са Dat: ide svekrva *kod mlade*, podje *kod kuma*, stigne *kod mlade*; Gen. са *k*: k *snca*; Gen. са *od* место *o* са Dat: običaji *od naši svadba*, što je *od nas* u njoj pisano; Gen. са *od* место простор: da se mane *od te vode*; Gen. са *od* место adj. poss: od svadbe običaji; правилан Gen. *izmedj* nji obe dve? što molila — *od mala do velika*.

Ремете падежа су: Gen. место Acc. — dati njim *mlade*; Gen. poss. место adj. poss: roditelji *devke*, dever *devke*.

Поред броја налази се неколико облика, који се могу узети и за Gen. part: dva tri *forinta*, na pedeset-šesdeset *godin*, mnogo posal, steku niki *krajcara*. Онда би ово био 3. Gen. pl. na *a*. Иначе се Gen. part. обично избегава.

Који ће падеж стајати место нашег Gen. part., то зависи од значења глагола. Ако глагол означује прелазну радњу, стоји Acc.: jedu malo *mleko*; ако значи стање, стоји Nom: pedeset iže su bile; ако тражи други падеж, стајаће у том: ugasi sas malkom *pitom*.

г.) са Dat. место Gen: ukraj selu. У том смислу и Dat. poss. место Gen: nena *devki*, *ditetu* roditeljam. Но оно *селу* може бити и место *село*, те је онда Nom.

д.) Instr. без *c*, *ca* место са *c*, *ca* и обратно: više šolice stlačkam, čuturu *rakijom*, podje dever *čuturom i kolačam*; kad mama *sinam* gotova, ide *istom svećom*; pojde *starim svatam, deveram, stegam*; dever devke ide *čuturom*, dever mladoženja *čuturom i lagijom*; rasol *kolbasicom, velikom paradijom* private; izleznu *čuturami, flaškami punemi*; mužaci *čuturami* — ženske *s flaškami;* овако правилно је и: idu *sas čuturom*, *sas lavtaši*, *sas svirci*, s novci; — али неправилно друге врсте: stol *sas haljinom* pokriven, zamane *sas obućom*, čutura

puna *sas sladkom rakijom*, da puni — *s rakijom*, sotim. Место Gen. poss. стоји: *sas malkom pitom*; место Acc: U polovini (у среду) prid *starim svatam* metnu na sofru. Необично је и: *pod celom svadbom* место за целе свадбе. Придеве, бројеве види код обл.

ђ.) У горњем *u polovini* стоји Loc. место Acc.; тако исто је: ulazi u sobi. По вези треба да је Loc. pl. Ovi donesu *u disazi* i tanjeslu darove — према: uhvate za disazi.

2. Необична су слагања још и ово: *kolibe* su *bili*, *bili gošće* према redi *gosti*, hoće li ona za ovo dete kao *svoja žena* ići, mladi *za na ruku*, *dvoja objala*, *dvoje kanice*, da *detca* ne budu *ćelavi*, da detca liči na muža, da *ne* nista povezano, *moraju se sva marva* dignuti, nazdrave *mladi* (младе — место младима), sve one *cole, u koji* (Acc. или Loc.) ću se venčati, *do uzore, Gospodinu* Bogu.

Остало сам навео већ код облика.

Б.) Употреба нашем књижевном језику тако непознатих речица: *si*, *se* и *če*.

а.) У Крашована се, као у наших Шокаца и Хрвата, употребљава повратна замеиица *si* нама необично. Али док у Милетићеву тексту нађох само: „on *si* žmi“ и „a gosti *si* piju“, у Влашића је тога много више: у писму му — što sam *si* karašavski napisal, ako budete *si* Vi ono sve izpisali; а у оној сталној наздравици само — da *si* raste i da *si* doraste, da *si* dočeka svoju radost na radosti. Зато судим да је и та здравица и та употреба пореклом из књиге.

б.) Исто се тако често *ce* заменица употребљава неенклитично: *se* pogadjaи za vamu, koliko da du; *se* izvadi; *se* dele darove. Ово се опет може чути и у банатској им околини н. пр. у Вршцу: се зовē Никōла, се шāлим, а познато је свуд: сумије(се), сигра(се), те им је то са околином заједничко.

в.) Сасвим им је пак особена веза *če* у улози нашега *да*, *што*, *јер*. Крашовани употребљавају и *če* и *da*, као што то бива са *la* и *će*, и по примерима, које сам прикупио, види се, да *če* може на сваком оном месту стојати, где у нас стоји *да*, *што и јер*; али се већином употребљава, када је у реченици исказан узрок, а *da* — кад се исказује намера.

Од 18 примера са *če*, колико сам свега нашао, исказан је у реченици:

узрок 7 пута: н. пр. u sredu čini skrva pogaču, *če* dobar dan —, *če* kad ne popiju svu, onda vrnuta rakija natrag —, mlada treba da gazi po novci (*če* se fuče pedeset taleri ili dva-tri forinta);

прост објекат 8 пута: н. пр. dok stari svat rečc, *če* je dosta; dok deveri kažu, *če* oni ondak ću dati njim mlade; a ona vidi, *če* ne je defka, a *če* je detc; kažu, *če* seku libru; mislim, če je dobro;

наредба 2 пута: roditelji devke njoj vele, *če* ne bere novci nego muža; da mu javi, *če* u nedelju da dodje da venča [упоредо и *če* и *da*];

начин 1 пут: oni se čine, *če* la da se vrnu.

А у 18 случајева са *da*, којих има много више, налази се исказано:

намера 14 пута: н. пр. oni će sve dati, *da* samo to *da* dobiju; mlada se obrčka na novci, *da* se njejan muž samo za njom obrčka; pustil, *da* izradite za štampoľanje.

прост објект 3 пута: н. пр. čuli su oni, *da* imaju niki lepe jabalke;

субјекат 1 пут: dužnost je staromu svatomu, *da* puni letne čaše s rakijom.

Тако се ето и овде, као код најбитније им особине, испоставља исто онака мешавина и недоследност, као и другде свуд.

6. Лексикално стање

А.) Да се види истоветност основе крашованског говора са српским језиком, навешћу најпре неке групе најобичнијих назива, који су исти са српскима.

mama, bȁba, ded, sestra, brat, sin, striča (стриц), tast, tašta, svekar, svekrva, jetrva, zalva (заова), šurnjak, svak, nevesta, mlada, mladoženja, devka, dete, žena, muž, človek (čovik), dever, kum, kuma, stari svat, unuk ujki (синовац), glava, lice, oko, ruka, noga, prst, ped, postelja, razboj, dolap, ležica, viljoga, košulja, gaće, opinci, kanice, remene, objala, keca, kožuh, pole (на кошуљи), truba (платна), darove, Uskrs, veliki Četvrtak, Nedelja, Ponedelnik, Sreda, Četvrtak, Petak, Subota, jaram, ruda, os, kola, stručanica, levča, lojtra, ša-

raglje, greblo, plug, gredelj, panj, brana, železna brana, od trna brana, seje, seme, braniti (бранати), obor, gradina, sofra, stol, tuluz, kudelja, brazda, medja, razor, red (врста), zagrće, žrne, uvezotina (уже), guno (гувно), vrše, veje, vetruša (ветрењача), kosi, veže, snop, pleva, vile, naviljak, prag, brana, stene, grede, rogovi, doma, šuva (шувака), desna, dlanje (шака), pest, (песница), palac, vedje, trepka, kožukar, vlna (вуна), žito, ovas, ječmen, kukuruz, proso, drobno, pasunj, grah, leće, ruža, bosiljak, gorocvet, kaloper, mesečinke ruže, drago, ćilim, trg, ispoved, и т. д.

Уз оно већ наведено у тексту, држим, да је довољно и оволико из разних области ширег интереса ради, да боље упадне очи и овде истоветност.

Б.) А сад да наведем оне речи, којих нема у Вука, а ја их у крашоваском говору досад прикупио, и то ради приказа њихова говора и са те стране, а и због тога, што би понека могла лепо да замени страну или незгодну реч и у књижевном нам језику и конверзацији.

Да би се лакше могле сравнити са речником, испишу их азбучним редом.

Aldomas (мађ.) алвалук, **B**aniti чекати, begeni (кога) воли, (кому) допада се, bere чакшире, bere купи, bice (рум.) вуна, bota (мађ.) штап, буздован, braniti бранати, budze усне, bujca стриц, bukar бокал, **V** у, vama (мађ.) ујам, vare јела, vareno кувано, [variti кувати,] vatav тефтедар (најстарији пастир), velik dan Ускрс, vetruša ветрењача (велико решето), vikati (vika) навешћати (поп у цркви), viljoga виљушка, vica види, гле, vlačiti вући за кике, Vodnik село у Угарској у Крашовско-северинској жупанији решичком срезу са преко 400 Крашована, vreš банак, vrne dan превали подне, **G**otvati (gotva) готови, gošće гости, grdeš грудњак, grunj кракови на колима што везују осовину за срчаницу, guno гувно, gurun грм, guša врат (metne taljiri na gušu), **D**evka (defka) девојка, dzvonac звоно, звонце, dlge bice руно, dlgo železo цртало, dojdući идући, domaćinci домаћи, do uzore до зоре, dragost милошта, drzari похођани, drzarica отимање о старосватски колач при поласку на венчање, drevo мртвачки сандук, drobna hrana ситно жито,

drobni novci ситан новац, droždje пиварски квасац, dupka рупа, djuričка цвет-Ђурђиц?, Železna brana дрљача, žeško врућe, žmi жмири?, Zabel име места у области Крашова, zavatjeno приденуто, zatira (затре) избрише, Izeti (izme) извадити, izlezne изађе, (тесто) нарасте, ima brigu брине се, Jabalča село у Угарској Крашовско-северинској жупанији решичком срезу са преко 500 Крашована, jaganjčar пастир који чува јагањце, jalovinar пастир који чува јаловине, ješte још, ječmen јечам, Kamara одаја, kapara дар у новцу млади, kapice врста цвећа, kapusta купуса, Karašavci Karašani Крашовани, karašavski крашовански, karike точкови, katrnca (рум.) прегача, kelnerај (нем.) место у крчми где стоји пиће, kecа кецеља у Крашованака место сукње, kika коса уопће, kitka китица цвећа, Klokotić село у Угарској у Крашовско-северинској жупанији решичком срезу са преко 1100 Крашована, kožukar ћурчија, kok (нем.) кувар, kolbasica кобасица, kolca колечке, komkanje омрсак „komkaricom“, komkarica врста колача, који се измеша са разним бињем и јелом мрсним, те се њиме омрсују Крашовани о Ускрсу, koram трбух, korka корица хлеба, Krašova (Karašovo, Karaš — u Karašu) село у Угарској у Крашовско-северинској жупанији решичком срезу са преко 3000 Крашована, Krašovani (Karašani, Karašavci) Срби католици у јужној Угарској. Има их око 10,000. Kračun Божић и име мушко, krivača прегршт, krpa марама (коњa), kršćano pismo крштено писмо, krščenja крштење, krunjajke осушена дебла, Kurjačica једна четврт у Крашову, kučma огртач од кише, La хоће, жели, lagija легија, колач, laftaš Циганин (свирач) виолиниста, ležica лажица, letan празан, libra (рум.) сребр. десетак, lojberl (нем.) лак капутић, lopata оритак, lopatka лопатица (суво месо) или лопарица, lub кора од липе, Lupak село у Угарској Крашовско-северинској жупанији решичком срезу са преко 800 Крашована, Malaj (рум.) проја, malke devke мале девојке, medja склад између њива, mesečinke ruže руже што сваког месеца цветају, metanja дања, mešćer greda (мађ.) слеме, miju žito перу, mlzničar пастир који чува музаре, možem могу,

mužaci мушкарци, Navešća (prikaživa) čast приказује, navečer момачки и девојачки састанак увече, naminjaи намењују, nanavečer навечерје о слави, nena отац, njejan њен, Njermet село у Угарској Крашовско-северинској жупанији решичком срезу са преко 600 Крашована, Objala (obljala) обојци, obor двориште, obluk (маљ.) прозор, obrčkati se обрнути се, odzabil заборавио, odkukanje (odkunjanje) пастирска свечаност о православном Ђурђеву-дне, odunda одонуд, оženjenje женидба, okno отвор на тавану, oprvančinje прво гостовање код невестиних родитеља, opuditi opudjati одбацити, opustiti спустити, očešati очешљати, Pa такође̑р (a baba-*pa* krpu), pazuka недра, пазуха, palarija (рум.) шешир, paradija (нем.) парада, pekljice оплетена трака за везивање огрлице на кошуљи, врста цвећа, perka гибаница са сиром и јаји, peftar женски кожух „sa dupkaша bez rukav na kline“ (на струк), pečenjka печеница, pilež пилетина, живинско месо, pita (рум.) хлебац, plani (na, u, pri) подне, plećaš клупа са наслоном за плећа, plug раоник, рало, povaliti свести (младенце), povedati приповедати, povrće одговара, pod таван, Podkrše једна четврт у Крашову, podlugnice подложнице на које се слаже кров, podsek дрвена основа за кућу од брвана, темељ, poznava познаје, poižina (од hiža) покућанство, pokrov кров на кући, polnoće поноћ, polovin (u) среда, poljevka чорба, porodjenje пороћај, рођење, porosi ručak појутарје о слави, porta капија, praznik крсно име, pretiti (pretiš) поручивати, privatiti дочекати, prigodoba прилика, prija пре, primeniti (primenjati) обући, provesti испратити, proljivati полевати, prompiri кромпир, prosit ватра, prositi тражити, искати (Звали су ни у Лудош (Лугош), да ни даду земљу и штогод се проси.), prošnja просидба, puktije питије, паче, pust го, празан (pustom rukom), pustiti послати, Ravnik (Rafnik) село у Угарској крашовско-северинској жупанији решичком срезу са преко 700 Крашована, ranina рано у зору, rastav палице на јармовима, red врста у винограду или на кукурузу, rediti позивати, rize крпе, рубље, rodjenja рођење, rozi ручице на плугу, ručaji колач који носи млада на руци

о свадби, Saj овај, sajdan сада, sakinuti откинути, salba женски украс за главу од новаца, svadbaši свати, svetica св. икона, svila вуница за вез, svinčino (svinčinam) свињи, прасе?, sviriti свирати, svojak пакет, завојак, sekseri (нем.) десетаци, siranje (sirenje) сир, skobiti сукобити, skofa чинија, slavanje (slavenje) крсно име, slutan ружан, smerljanje (smeljanje) пастирска свечаност о премеравању млека, sobuti изути, sokota (рум.) рачун, sokriti открити, soplesti расплести, spravda част пред свадбу (јабука, прстен?), srpska objala црвени обојци, staviti саставити, stan поле за кошуљу, stara svaja старосватица, stegne стег, застава, stlačak хрен, striča стриц, stručanica срчаница, руда што везује предње и стражње кракове па колима, studena jela хладна јела, subuti изути, sunuti se јурнути, sekara (рум.) раж, Taleri: (taljeri, taljiri) талири, talpa табан, tanjirak тањирић, teminjora (рум.) рутица, teračak дете што натерује овце на мужу, tiganci у масти пржено тесто са сиром и јаји, tistinik квасац, tojka мотка за стег, tranjeslo ртена торба (трâња у Вука —), trepka трепавица, trpeznik трпежњак (чаршав), turvin диван (разговор), (se) turvini разговара, turiti ући, Ćapati тапшати, Ubuven обувен, uvate se погоде се, uvezotina уже, uvijena уплетена (млада — коса joj), uzbati se уздати се, uzel sam se повео сам се, unuk ujki синовац, usovi бркови, uf у, Filjen(a) (рум.) кумче, foljofija (рум.) шимшир, fofle (рум.) момак, fraj (нем.) слободан, fuka баца, веје жито, Haljina простирка, hiža кућа, hukati подвикивати, hukač пустосват коме је дужност да „huka“, Carašani салашани, cast вр̄шњак, тучан поклопац, под којим се пече, cvraka јармац, прекоруђе, ceužina (рум.) оруђе, cipotak повесмо, cole (рум.) одело, cuknuti пољубити, Čauš стегоноша и лакрдијаш у сватовима, če да, јер, што, čer окићена јелка (Kristbaum), četvrtka четврт колача, čoka врх брда, čokanak чокањ, стакоце за ракију, čoktati (čokću) скаче, črna црна, čuljok (мађ.) чланак, Šalan шаљив (šalne razgovore), šefelj шафољ, šolica шоља, šuva шувака, šurnjak шурак, šušberka (šušberkam) љуска од јајета или тврдог воћа.

У овом списку хтео сам да уштедим што више места: зато нисам наводио речи конзеквентно по категоријама, него где је у облицима била особитост, наводио сам само у том облику, да не бих двапут исписивао речи; зато нису ушле у њ ни речи, које су истоветне са српскима и разлика им је само у крашованском им изговору: pln, vlna, pasunj, djeordjina, grei, rezaci, sakupen, dojde, bejži, blagosov, nazve, snce, hodma, podrago, ljuban, vaće, kotal, orej, ovej, onak, ovok и т. д.

IV. Закључак.

Што се тиче нарочитих дијалектичних особина крашованских, највише упада у очи према другим нашим дијалектима употреба везе *če* и глагола *la*. Овај последњи се употребљава у смислу немачкога *will*, *mag*, а *će* у смислу *sein* као и другде код нас као помоћни глагол за будуће време. О пореклу *la* се не умем довити.

Če по Miklosich-еву Lex. paleosl. стоји у вези са *чьто*, дакле и са нашим чакавским *ча*, које одговара нашем *што*. Али док се наше *што* употребљава заиста и у смислу *начина*, *времене* и *узрока*[1]) као веза реченична поред *релативнога* и упитног смисла, дотле је *ča* увек само *упитно* и *релативно*. Према томе не може то *če* са млађим *ča* имати никакве везе. Али може имати везе — и по свој прилици тамо нас одводи — са старијим *че* у нашим старим словенским споменицима, те то сведочи за његову старину, а утврђује га у њој и та прилика, што се у смислу сличноме као веза налази и у новословеначком и у бугарском. Како уопће *везе* нису таки елементи говора, који се лако позајмљују, то ни овде немамо посла са позајмицом него са једном старином словенском, која лепо пристаје уз остале архаизме овога дијалекта.

Мислио сам да ћу га наћи и у великом делу А. Белића „Дијалекти источне и јужне Србије“, али га не нађох ту, јер је његово *че* сасвим другог порекла. Оно стоји место *ће* од глагола *хтети*, по изговору у наших македонских, овде наших варошких и банатских дијалеката. Па и ово се налази и код Крашована, а опет њихових

[1]) Види *Maretić:* Gram.

особина сам вазда запазио у Белићевој радњи, као што су н. пр.

Стр. 144. *лојзе* (397). (виноград), 210. *иазуке* (назухо), 224. *разљијем*, 225. *главња* (385). *земња*, 230. *млого* па и за *тlиди* потврде у: 83. сом — *сум* бија, *осумдесет*, тако исте за полуглас вазда примера на 68 и т. д. стр., за вокал *л* на 91. баш *јаблка*, на 232. *излезоше*, *ошла*, на 241. *милос*, на 259. *онеј*, *овој*, на 262. *сас* онова кладенце, на 266. не *дојде*, на 305. *на половин*, на 323. *Цигање*, *љубе*, на 329. 20 *годин*, на 331. *три иут*, *много иут*, на 333. *три јутри*, на 335. кућа *мојему брату*, на 338. отиде *дома*, а према *uzore* на 339. стр. *по воље*, на 340. *зиме*, према *prutkat* на 367. *сношак*, *санак*, према *tojka*, *kitka*, на 368. *баштојка*, а на 370. исто тако *китка*, према *domaćinci* на 375. *врабинци*, па на 377. *јајце*, на 387. *стање*, *женење*, на 393. *котьл* — *кутьл*, према *plećaš* на 394. кудељаш, према *dvijat* на 401. *тија*, *овија*, на 403. то *ти неје* нам посла, на 439. *по велик* као и у Крашована облик за *Comparativ* и на 440. исто тако за *Superlativ наj богат*, на 584. port. *забол*, на 627. *боље* од *синови* и *постар* је и од мене.

Кад поред тих силних подударања са нашим источним дијалектима још додам и то да су ови по сведочанству г. Белића погубили готово целу деклинацију, а наши је Крашовани више сачували, иако су на путу да је погубе; даље да ти јужни и источни дијалекти изгубише и квантитет, те тако и двоструку акцентуацију, а наши је Крашовани задржаше у старом облику: онда ми изгледа да је место нашим Крашованима било између штокавско-екавскога опсега и тих јужно источних наших наречја, те би они још ближи били нашем средишњем српском говору, или пак да су они сачували онај тип старине, из којега се развили ови потоњи српски дијалекти на југоистоку српском, где се и Крашованска прадедовина претпоставља, те би онда опет по времену били ближи заједничком извору. Свакако је пак јасно да је њихов дијалекат сродан и са нашим штокавско-екавским говором и са том источном облашћу нашега језика. У томе ме је дело г. Белића само утврдило, иако у горњим наводима нисам исцрпао сва подударања крашованског говора и његових тамошњих наречја.

Као што из обичаја Крашована сељака избија на свакоме кораку сведочанство да су они огранак српскога народа — и то православнога Српства, што сведочи особито прослава православнога Ђурђев-дана и крснога имена и дан-данас — тако и из језика им по склопу му и речнику подједнако види се да му је основа српска штокавштина екавскога изговора, а екавци Срби су и данас сви православни.

Тако, држим, да је многима појединостима овога рада *јасно доказано* оно, што је Милетић покушавао и историјским податцима доказати: *да су Крашовани наша рођена браћа.*

Али нам лексикална страна њихова језика и то показује, да се у њега увлаче већ поред неких немачких и мађарских речи румунске, те Крашован не каже ни „kruh“ ни „хлеб“ — него „pita“; ни „одећа“ ни „хаљине“ — него „cole“; не „проја“ — него „malaj“; не „шешир“ — него „palarija“, па и „кумче“ и „момак“ му се зове „filjeu“ и „fofle“, шимшир му је „foljofia“ а рутица „teminjora“ и т. д,

Изгледа нам тај огранак народа нашега као још жив и зелен грм храстов, али га већ прорашћују разне биљке паразитке. Основни карактер му још даје бујна храстовина, али остане ли и даље усамљен и необавештен као задњих 500 година, онда — као што сведочи Јабалча и Karlsdorf — опасност је врло близу, да се претопи у друге народности.

У том обавештавању ја колико за сад могох, толико и помогох.

IN EXTREMIS

— СЛИКА ИЗ ЖИВОТА —

Од

Марка Цара

Стара капетаница Б. лежала је тешко болесна од упале у плућама. Она осјећаше да су јој дани избројани. Као сви они који у животу не знадоше што је теже боловање, она је одавно слутила е ће је први јачи ударац бацити под земљу.

Ишчекујући, тако, да се „изврши божја“, она је мирно лежала у полумрачној одаји и ослушкивала тромо звецкање шеталице на часовнику. Све се у њој бијаше стишало и, тако рећи, са ситуацијом измирило. Стријељња од „прекогробне загонетке“, која би је понекад у животу копкала, бијаше ишчезла сасвим. Вјерна своме омиљеном начелу, да се најбоља филозофија састоји у чистој савјести и спокојном дочекивању свега што је неминовно, она се сада без ваљкања обзираше на своју дугачку прошлост, готова да дух свој преда вјечноме покоју.

Само једна мисао мрачила је њену предсамртну ведрину; мисао на дијете које ће за собом оставити, мисао на своју јединицу кћерку Аницу. Изгубивши зарана свога друга, поморског капетана Б., за којега се бијаше удала као зрелија удовица без дјеце, она живљаше од много година повучена с тим дјететом, које бјеше сва њена радост и једино старање у животу. Немајући блага да јој

у нашљедство остави, она се бијаше подухватила да је што љепше васпита, и њезина настојања у том правцу не бијаху прошла напразно. Као што се из чауре испчаури лијеп лептир, тако се и Аница, већ као одрасло дијете, одликова намеђу и обасу сјајем љепоте-дјевојке. И стара мајка чисто уживаше пратећи јој брижним оком умно и тјелесно развијање. Бјеше то за њу свети мир и слатко занимање послије многих бура и обмана, што их бијаше претурила у животу.

Не, не — само с том мишљу не могаше да се измири, ни да се на њој заустави без велике стријепње и огромна бола у души!

Већ су прошла два дана, како је болест, по казивању љекареву, имала да претури своју одсудну фазу, да, као што он рече, „учини кризу“, али њој, кукавици, никако да одлакне.

Болесница лежи наузнак, са упалим очима и оборе-ним вјеђама. Њезино је дисање тешко и неуредно; испод очију искрсле јој тамне маснице, а по образима и оста-лом лицу окојасиле се оне мрке пјеге, што се често виде на бо̂ницима који се боре с душом.

Аница је сву ноћ пребдјела код мајчиног кревета. Старица је све то вријеме провела у бунилу, говорећи јој нешто, што је она једва разумјела, и тек пред зору се малко разабрала и некако примирила.

Лагано, тихим кораком диже се цура и излази из болесничине собе. Она је, види се, страшно изнурена од туге и бдјења, ал' има још нешто, што јој душу копка: она је синоћ поручила по свештеника, који ће посигурно за који час банути, док она, јадница, нема срца да бо-лесној мајци о томе проговори.

Зна она врло добро, како јој је мати о тим „ду-ховним стварима“ мислила; па опет, видећи је онако обо-рену на самртној постељи, без воље и без снаге, она се, сирота, побојала за њезину душу, па је синоћ — против јасне, у више махова исказане, мајчине воље — поручила мјесноме пароху, Дум Франи П.***, да јутрос дође и бо-лесницу снабдије светијем тајнама.

Она је то учинила у најбољој намјери, из чисте љу-бави за своју нану; па опет не може да нађе мира, и

све јој се чини као да је нешто скривила. Боже! кад би тај свештеник само већ дошао! Она га чисто жељкује и једва чека да га угледа, као да ће јој се његовим доласком свалити велико бреме са срца; али кад се најзад доље, у узаном сокаку, зауставе кола, те кад уза старе дрвене стубе одјекну људски кораци, она претрне од главе до пете и нека је хладна језа почне голицати по свему тијелу.

Рекао би човјек, спопала је грозница; плаво-смеђи увојци око блиједога чела трепећу јој од узбуђења. Она се поново враћа мајци у собу и дршћућом руком прижиже воштанице, које је малочас кришом унијела; хтјела би да из своје собице донесе и старо дрвено распеће, ал' како је старица у тај мах растворила очи, она се не усуђује да изврши своју намјеру и журним кораком хита усусрет духовнику, којега је служавка већ увела у предсобље.

Дум Фране, млад сухоњав свештеник у стихару, избријана лица и испупчених јабучица, суморна, опора погледа, јавља се на собна врата превјешеном „стôлом“,[1]) носећи у рукама „светотајство“. Пред њим је већ ушао стари црквењак, тандрчући малијем звонцетом и обзирући се блесасто по соби.

Аницу чисто попада нека страва. Крочивши ка духовнику, она се инстинктивно спустила преда њ на кољена, док јој збуњени поглед бјежи на болесницу, која, гледајући зграну̂то час у њу, час у свештеника, једва чујним гласом пита: „Шта је то, Анице . . . што си то урадила?“ И, склопивши трепавице, остаје непомична, као да ју је изненада ошинула мућа.

На те ријечи цура задрхће и крупне сузе потеку јој низ образе; нешто је стисло око срца, а у глави јој непристано зује; она осјећа сву тежину својега поступка, и дотакавши се, онако с кољена, свештеникове одежде:

— Ох, будите јој милостиви, оче — вели јецајући —: та жена није била кô остале жене; она бјеше сама доброта . . . и говорите с њом, молим вас, мало јаче, јер вас не би разумјела; моја је мати малко наглуха.

---

[1]) Епетрахилом.

Поп је међутим положио на стô „свету тајну“. Он оштро премјери цуру, изви обрвама, па ће је знаком понудити да устане.

— Ваљда није још изгубила рич? — пита сухо, чинећи се невјешт малопређашњим старичиним ријечима.

Дјевојка потврђује главом, а јака румен удара јој у лице.

— Сигурно сте јој казали, е трива да се исповиди? — припитује свештеник, гледајући у страну.

— Нијесам.

— На, за Бога, што чекате? Ваља јој то казати.

Цура прилази болесници.

— Нано, ту је господин жупник; дош'о је да те исповиди. . .

Из старичиних груди отимље се тежак уздах. Она је лагано отворила очи, па их неисказаном милоштом упрла у своје дитеје. А кад Аница погледа у њене напола угашене зјене и видје како се из њих циједе тихе сузе, она и сама бризну плакати.

Болесница је опет склопила трепавице и лежи непомична, као до отоич што је лежала. Само оне модрикасте жиле на њеним слијепим очима дошле су некуд тамније.

— А је ли била добра кршћанка? — пита Дум Фране, прилазећи старичиној постељи.

Дјевојка, коју је хладан и некуд осорљив свештеников глас збунио, хтјела би да нешто заусти, али јој се језик завезао, па ћути и само грца. Видећи е му цура не одговара, Дум Фране јој даје знак да се уклони. Она крочи два три корака према собним вратима и застаје као укопана, тихо уздишући.

Свештеник се међутим наклонио над болеспицом, ослањајући се једном руком на широко узглавље.

Аница, која му сваки покрет прати, умотрила је неком потајном одвратношћу ту велику, жуту, наказну руку, са дугим чопавим прстима. Боже! ала мора да је гломазна та чвораста рука, и како мора бити тешко ономе кога она стисне! Затим се дјевојчин поглед успуза до мршава рамена, заобиђе дугачку, суху шију, па се устави на црној, подстриженој коси, над којом стрши омален ћелепуш од љубичасте свиле.

*

— Госпоја Вице, чујете ли ме? — довикује пискутљивим гласом свештеник болесници. — Ево дођох да вам ваговистим поситу Божју.

Старица не одговара.

— Човик се рађа да га скоро нестане, и сви, колико нас је год на свиту, морамо бити справни да судњи час дочекамо ка' прави кршћани. . . Да ли сте увик живили кô што наређује закон Божји? Одговорите.

Старица ни да мрдне.

— Госпоја Вице, јесте ли ме чули? — наставља јаче и опорије свештеник —: Испитајте вашу савист. . . Да ли сте се увик држали заповиди свете Матере Цркве? . . Јесте ли назили на ћудорење у браку? . . . Јесте ли били вирни своме законитом другу? . . .

Болесница се малко промешкољила, ал' не отвара очију. Цура је опет ступила један корак у собу.

— Ама шта је том божјем створу? — пита узрујано свештеник, трешући главом. — Зар не може да говори? . . Ви сте јој кћи, па је дозовите к себи. . . . Што сам ја овдика позван? . . .

Аница се чисто смела.

— Господине, — поче испрекиданим гласом —: моја је мати на умору. . .

— Знам . . . ал' је отојич ипак ништо говорила . . . Хм! . . . све ми се чини да сам ја овдикар сувишан. . . . Кршћанска кућа, па ни једне свете прилике по мирима,[1]) већ унаоколо саме наказе, разголићени гадови. . . Липа школа за једну дивојку!

— Господине, мој је отац јако волио умјетност, а помало је и сам сликао. . . То што видите у оквирима, то су вам све саме слике Корецове . . . копије његових ремек-дјела, што их је покојник куповао по Италији. Ох, тог је Кореца мој отац страшно волио! Говораше да је то највећи „пјесник“, што га је кршћанска умјетност дала. . .

Поп се угризао за доњу усницу; његово је лице дошло срдито, и он поново даје цури знак да излази. Затим ће убрисати зној с чела и рећи црквењаку:

— Изидидер и ти, и повуци за собом врата.

---

[1]) Зидовима.

Болесница се међутим изнова стресла и окренула главу к зиду.

Дум Франи тај покрет није избјегао. Његове се очи ужагрише, а брада му заигра од узбуђења. Он ће том охолом црву, који га на самртној постељи изазивље, сабити рогове богохулне гордости, те јој показати једно лице оног небеског гњева, што окорјеле грјешнике на оном свијету чека.

— Гријешнице, кај се — узвикује он сада ијетко, надносећи се над болесницом. — Кај се док си на вриме, да умилостивиш небеског Оца, којега си својим недостојним животом увридила. . . Још мало, па ћеш изаћи пред неумитног Судију, који награђује праведне, а строго недиште гријешнике, што на земљи блудно живише, подајући се страстима и служећи худоби пакленој! . . . Ах, несритна кћери, разабери се и пожали искрено своје грихе. . . Све је на свиту лаж и таштина, све осим спаса неумрле душе. . . .

Болесница је лагано мрднула; из њезиних се уста оте потмули уздах, а између трепавица бљесну један трачак очнога бјелила. Затим је стаде тешко и учестано роптање.

У соби је настала она трагијска тишина, која претходи људскијем катастрофама. Напољу влада нека свијетла ведрина, а на удаљеном хоризонту, изнад сивастог мора, што се прелијева као челично огледало, одскочило жарко јужњачко сунце и стало гасити јутарњу румен. Један сноп зракова млазнуо је кроз притворена окна и обасјао слику *Покајање Магдалине*, која је извјешена над креветом болеснице. Заводљива љепота те младе женске прилике, свјежа и деликатна боја оних складних удова, што се рељефно истичу из мрко-зелене позадине — све то утиче неком чудном, и сувише профаном сугестијом, у том јадовитом тренутку.

И нехотице је поглед младог аскете, поводећи се за сунчаном зраком, досшио до лица убаве грјешнице, *којој је много опроштено било, јер је много љубила*. Попут тиха, потмула укора, шири се кроза собну омарину блага импресија тог чаровног живописа. И он се чисто срди на ту *лијепу* умјетност, на ту *равнодушну* природу, што се не-

како срочиле да подстичу оне демонске нагоне, које је он, заклети противник празног земног сјаја и чулног уживања, позван да у људима гуши и немилосно прогони. Његове велике окоште руке дрхћу од љутине, а глава му стреца као да је у кргама. Он крочи нестрпељиво по соби, чатећи гласно неке латинске молитве.

Наједаред ће стати, прићи кревету болесне жене, те је лагано дарнути прстима у раме.

— Гришна душо — шапуће јој љућкасто и као да копка свердлићем —: ти си у животу, као све твоје друге, по својој прилици, много блудних дила починила, а што не могла дилом остварити, што си похотљиво желила. . . Кај се! . . . Кај се! . . . Кај се! . . .

Самртница је покушала заустити, али јој роптај изумрије на уснама. Она отвори за час своје заморене очи и болећиво погледа у својега мучитеља. Затим, као да се ненадно оснажи, хтједе поново да зепе, ал' у исти мах премрије у лицу и — клону.

Поп устукну један корак и разбијеним погледом, ништа не видећи и ништа не чујући, пође к вратима.

У тај мах чу се напољу врисак и врата се нагло отворише.

У собу упаде Аница, блиједа као смрт, а расплетена јој коса пала по плећима.

Она прије кревету и наде на кољена. Саже главу, покри очи рукама, а сузе, као бисерно зрње, провреше јој кроз прсте.

— Нано, добра моја нано! — зајеца кроз плач.

Затим дохвати блиједу руку покојнице, наслони се на њу својом расплетеном косом, и тихо јецајући обливаше је сузама,

* * *

У соби се још осјећа онај задах исхлапљеног тамњана и сагорелог воска, што га за собом остављају свештеничке хаљине. Напољу је сунце високо одскочило, на бљешти из пуна зреника. У даљини одјекују метални звуци црквењакова звонцета, што се поступно губе у општем жагору веселог, сунцем обасјаног, прољетњег дана.

НЕКОЛИКО ПЕСАМА ШАНДОРА ПЕТЕФИЈА

превео

БЛАГОЈЕ БРАНЧИЋ

Мађар сам

Magyar vagyok.

Мађар сам — и нема земље више,
Као што је домовина моја;
Ко богатство њено да опише,
Ко лепоте њезине без броја?
Ено брда, облак надвисила,
Врх им види чак касшијско море,
А равница пуста се разлила,
Ко би ли јој мерио просторе.

Мађар сам — и озбиљне сам ћуди
(И песме су таке у Мађара!)
Смешкање ми каткад виде људи,
Ал смејање моју душу пара.
Само ми је лице насмејано,
Ал сам радост угушити свик'о;
Но у тузи певам раздрагано...
Не дај Боже да ме жали ико.

Мађар сам — и груди ми се шире,
Гледам твоју прошлост мили роде,
Гледам море, из ког стене вире:

Див-браначи злаћане слободе.
Зна Мађара позорница света,
Зна Европа, роде, име твоје;
Од твог мача било је трепета,
Кано што се деца грома боје.

Мађар сам — ах шта је Мађар сада?
Мрка сенка избледеле славе;
Жив је, али — о да горког јада! —
Погнуо је главу стари лаве.
Како ћути! Је ли жив зацело?
Знак живота једва сусед чује;
А и он му већ спрема опело:
Синџир срама и ропства му кује.

Мађар сам — и образи ми горе. . .
Ко Мађара данас не исмева?
Код нас нема још ни зрачка *зоре*
А друге већ и сунце огрева. . .
Ох, ал нема сребра, злата тога,
За које би род свој оставио;
Ја га љубим из свег срца свога,
Нек је сраман, он је мени мио. . .

Становници пустиње

A sivatag lakói.

Ено лаке дивокозе,
Попела се на врлети;
Ено орла, тице смеле,
Где под сунце горе лети.
Ено славуј на гранчици,
Ори му се мелодија;
А у трави, у корењу,
Савија се сиче змија.
Ној у песак забо главу,
Да с' од људи мудро скрије;
А крокодил у шеварy
Крокодилске сузе лије.
И хијена епо бесна,

Гроб растура — тражи хране;
Мало даље тигар риче,
Оком сева на све стране.
Једног нема: нема лава.
Где лав оста дуго тако?
Је л заиш'о куд далеко,
Или га је когод смак'о?
Тумар'о је лав далеко,
Али није забасао:
И ма да су ловили га,
Убити се није дао.
Ал је борбе им'о љуте,
Па се у њој уморио,
Па, да скупи опет снагу,
У заклон се негде скрио.
Те уморан лешка сада,
У палмовом гдегод гају.
Ја, уморан лав, почивам
У љубином загрљају.

При пићу

Ivás közben.

Која ј' ово већем чаша,
Пета тек?
Богме је то гром од вина,
Што но рек.
Други пут по... попио сам двапут пет,
А сад ми се већ од пола врти свет.

Свет се врти а заплећем
Језиком,
Јесу л Терпомили у том
Грлу мом?
Ово ј' вино Ле*но*ида, бије све,
Мисли су ми војске Секс... Рекс... Ксерксове.

Баш не умем да с изразим...
До беса!
Хја! Тако је, кад ко чаше
Истреса.

Ипак велим: није вино тако зло;
Мени вино никад није шкодило.

Зар да мени вино шкоди,
Ха ха ха!
Та, зачељ му, ја сам био
Катана.
Катана сам браћо био некада,
И то онај прави бака, бака да.

Дотер'о сам, и ко вас је!
До — бâке,
Носио сам и баканче
И токе.
Ал сам брзо ма'но живот немили,
До сад би ме можда већ и — сменили.

То код бака лако бива —
Један-два!
Војничка је стаза врашки
Клизава.
Особито кад ко тера и свој густ,
Ил је, као ја по богу, тврдоуст.

Ни савета, ни поуке
Не требам,
Ни цар Давид да засвира
Не слушам.
Не дам да ме *за* нос вуче какав сом,
Волим њега ја *по* носу песницом.

Ал ја ваздан ту клепећем,
Као млин,
А не квасим суво грло,
Луди син.
Сипај дакле рујног сока брате мој,
Више воде боље тера млина строј.

И мом точку треба сока,
То се зна,

Амо бокал! па ћу ићи
Чак до-дна.
Бар да, што но рече Фалстаф, храбри брат,
Бар да одкуд тако траје читав сат.

Где сам стао? Шта сам хтео?
Незнам сам...
Да! о млину реч је била,
Сад већ знам.
Ал о млину шта сам рек'о, зна га јад,
А ја да ме убијете незнам сад.

Ал осећам воденични
Камен тај:
Притисн'о ми очне капке. . . .
Нек је крај.
Збогом вино! Амо кревет у помоћ,
У сну ћемо даље пити. . . . Лаку ноћ.

Наш ча Тана

Pató Pál úr.

У самоћи ко краљевић,
Ком је престо одузет,
Живи тужно наш ча Тана,
Село му је цео свет.
Ма друкче би било јако,
Да женицу стече млад,
„Ман'те," вели наш ча Тана:
„Та за то се има кад."

Кућа трошна, већ да падне,
Лепа нигде не видиш,
Пола крова ветар одн'о,
Бог зна где сад трчи с њим.
Бре оправљај кућу, Тано,
Ако ниси киснут рад!
„Манте," вели наш ча Тана:
„Та за то се има кад."

Нека, што је кућа пу́ста,
Њива цвета богато;
Дивљи овас и турчинак
Баш је сада исцвето.
Камо плуга? Камо слуге?
Убио их црни јад!
„Манте,“ вели наш ча Тана:
„Та за то се има кад.“

А чакшире, па огртач?
Изрешетан стоји сав;
Комарник би мог'о бити,
Мого бити ал — рђав.
Купљена је чоја давно,
Дај кројача само, дад!
„Манте,“ вели наш ча Тана:
„Та за то се има кад.“

Стари су му оставили,
Ал он живи кубурећ,
„Од невешта гора плаче,“
Казано је давно већ.
Та не може он шта силом,
Кад је адет таки сад;
Мађарска је сад девиза:
„Та за то се има кад“.

На смрт мојих родитеља[1])

Szüleim halálára.

Једва бити мога, да се вратим кући;
Видех ба́ба... ал ми срце хтеде пући.
Видех ба́ба или његов сандук само,
Кад га ашов мало из земље одгрну

[1]) Петефијеви родитељи умреше нагло једно за другим; отац месеца Марта, а мати Маја г. 1849; као да су слутили, да ће та бурна година покосити њихов понос и храну, те се завремена склонише испред црне жалости. На укоп премилог бабајка син није могао стићи из логора а на мајчин укоп је дошао. Након два месеца за тим погинуо је и сам песник.

прим. Прев.

И то видех, кад но бесмо да преда
Моју мртву мајку у ту раку црну.

Ни оца, ни мајке... ао худе среће!
Никад ми вас руке више грлит не ће.
Како ће вам синак сад да љубав врати,
Што га неговасте крвљу срца свога?
Ко ли ће му одсад топле зраке слати
У хладноћи овог света бездушнога?

Знам, за вас је срећа, што најосте мира,
Јер чемер живота више вас не дира;
Но *мени* је клетва, што ви мирујете,
Што ме остависте посред љутих мука.
Ви ме остависте, којима сам дете,
Шта да онда ради самном туђа рука.

Ни мајке ни ба́ба — никад, никад више!
Ту под овом хумком од света се скрише.
Тец'те сузе, теци, ти поточе врели,
Проби се до доле, до њиних сандука,
Нек осете, да их чедо силно жели,
Јер му јадну душу муче безброј мука.

Ал не! Станте сузе! Не дај, Боже благи,
Да се узнемире родитељи драги.
Кад би осетили јаде сина свога,
Мртви би се можда опет пробудили,
Те би, место слатког мира вечитога,
И на оном свету вечно сузе лили.

Да загрлим само ова крста оба,
П'онда збогом! идем од милога гроба.
Ход'те краци крста — ру̑ке испружене
Ко да с' бабо, мајка, дигли из дубина
Те пружају руке, суве укочене,
Да загрле опет остављеног сина...

Страшни суд

Az itélet.

Проучио сам историју света, па се питам:
Шта ј' управ прошлост човечанства шта је? — Река крви,
Што извире у сивом стењу древних правремена
И тече, тече непрестано до нас бујним током.
И не мислите да је сустала, да већ усише.
И не верујте да ће устукнути док не стигне
До мора свог, до мора крвавог. . . .
Ја видим, иду страховити дани, какве није
Доживио још свет и мир што јако влада,
То ј' омара пред страшно севање пред грмљавину.
Видим кроз вео мрачни тајана, видим будућност.
Припалио сам слутње буктињу и што видим
Под велом мрачним, од тог напред стрепим и грозим се;
Моје се срце леди ал и силно раздрагава
Помамно игра . . . Бог се рата спрема,
Облачи оклоп, мач у руке граби, хата седла
И ступа . . . јури на све стране света, зове, виче:
„Устајте! напред, на одсудни бој, у бој, у бој!"
Два народа ће бити тада земља: *зли* и *добри*.
Који су досад увек губили, честити,
Победиће — сад први пут. Ал сјајна победа ће
Захтеват море крви. Нека. Вреди успех.
Јер то ће бити онај страшни суд, што Бог обећа
На уста старих пророка; и после тога суда
Почеће нови живот — живот људске среће.
И људи тада не ће морати на небу горе
Блаженство своје тражити — рај ће тада сићи
На грешну земљу к људима.

КЊИЖЕВНОСТ

ОЦЕНЕ

Ivo Vojnović. *Smrt Majke Jugovića.* Dramska pjesma u tri pjevanja. Prikazana prvi put na srpskome kraljevskome narodnome pozorištu u Beogradu dne 21./8. aprila 1906., a na hrvatskome narodnome kazalištu dne 16. februara 1907. (Nadareno od Matice Dalmatinske.). Zagreb. Naklada i tisak Dioničke Tiskare. 1907. Drugo izdanje. Страна 116. 8°. Цена К 1·50. — Пред нама је једна необична драма; драма велика, лијепа; дјело одличне љепоте и слатке појезије. — Све то сада показати у једном кратком реферату, показати, да се и други о том освједочи, немогуће је; — морао бих цијело дјело исписивати, — али бих и онда, упозорујући баш на поједине љепоте и логички их рашчлањујући, покварио баш оно, што ово дјело најјаче изазива, — оно топло, дубоко, најтајније и најслађе осјећање, — осјећање кад ријечи замру, а срце са саме сласти, с неке чежње подрхтава, трне и предаје се тихом колебању таласа недостижне појезије. С тога потпуно сада и разумијем, што је за приказивања ове драме његдје речено, како ово дјело јаче утјече, кад се чита, него кад се на позорници гледа. Само машта зачарана оним замамљивим звуцима песничког језика; само срце сјетно узнемирено оним визијама, слутњама и потресним, дубоко потресним, ситуацијама, какве ни најбоље приказивање не може на позорници изнијети, кадри су оживјети и осјетити, замиловати и онда се посве уживјети и претопити се у *свс* оне разнолике до у најситнијим дијеловима армонијски спојене моменте и ситуације грандијозне модерне драме.

Већ сама окосница ове драме показује нам сву разлику између ње и драма, какве смо још и данас свикли гледати са наших позорница. Ко не позна досадањи рад Војновићев, а угледа горњи натпис, сјетиће се најприје народне пјесме „Смрт мајке Југовића“ и осталих косовских народних пјесама, а онда одмах наших драма о Косову па и многих других драма, које обрађују сличне борбе и катастрофе. Очекиваће се, да ће, зацијело, и ова драма обрађи-

вати ону крваву нашу борбу онако, како је, — рецимо, — обрадио Суботић или Цветић, или како се радило по узору на велике трагике од Есхила па скоро до свршетка прошлога вијека. Не заборавимо, да су рад и успјех на драматској умјетности увјетовани дубоком студијом и познавањем људске душе и карактера, познавањем и тачним обиљежавањем односаја човјека према човјеку. Живот у најинтимнијим изјавама својим; душа, срце — савјест и морално схватање, са свима трзајима, сукобима, јазовима и катастрофама и т. д. то је предмет најсавршеније ове гране литерарне, предмет драматске поезије. Да ли би сад могао данашњи пјесник, свјестан тога задатка, задовољити се набирчењем оних елемената, који су се у драматској литератури у току толиких вијекова накупили и као образац осталим потоњим пјесницима кодификовали, и на тај начин да ли би могао стварати нова своја дјела, па да нас, данашњега човјека, потпуно задовољи. — Не би никако могао, јер су оно елементи из прошлости, у њима се огледа стари човјек, старо друштво. — док је данашњи човјек далеко друкчији.

Шаблонска драма по тим старим узорцима изнијела би нам пред очи голу форму спољашњега живота; унутрашњи живот, — та најбогатија ризница баш драматске поезије, остао би готово нетакнут, необјашњен, можда и неистинит, а понајмање још да нам што ново навијести, открије или барем наслути.

Модерни песник схваћа онај задатак драматске поезије у пуном његову значењу са свом љепотом и слободом, који је у њему самоме. Модерна драма, па и с историјском окосницом, — црта такођер борбу, али не више борбу, гдје се мачем лије крв за род, отаџбину, оца или драгану, већ борбу друкчију, борбу свих оних животних таласа, што нам у данашње доба тако силно и опет тако разнолико запљускују душу и срце. Модерна драма, као и иначе сва модерна умјетност, хоће да је за *своје* вријеме, (— као онамо и *стара* за своје), — сувремена; хоће да нам прикаже сав наш живот у свима разним односајима, сукобима и страстима; да изнесе све оне дрхтаје наше савјести, сав онај јаз, што је пукао у моралном схватању данашњег човјека, па да бар наслути и онај неодољиви осјећај ма каквог рјешења у будућности, — осјећај, што нас узнемирује, мучи и опет гони напријед.

Према свему томе јасно је и разумљиво, откуда онда она и онакова радња и у овој Војновићевој драми. Војновић је већ у „Психи“ а по готово у „Дубровачкој трилогији“ очевидно показао, како је у својој умјетности далеко од традицијонализма и шаблоне. Такав је и у овом најновијем својем дјелу. Кратак нацрт показаће нам то.

Прво пјевање „*Снаха*“ износи нам сву ону тешку *слутњу*, што мори на Видов дан о сунчеву заласку девет снаха Југовићка и десету Југовића мајку; та је слутња измијешана љубављу љубе према војну и дјеци својој слатком надом на повра-

так, вјером у успјех српске војске; но док се слабе снахе подају или сувишном очајању или опет претјераном весељу, измијешаном с прорицањем и нагађањем, дотле Југовићка ни плакати им не да; њу оиија други занос: увјерење, да се све мора жртвовати за род и вјеру; њезин је идеја гвоздена рука Душанова, што је сломила „гладно крдо великаша“; а кад зачује, да је Милош славно погинуо, њезине су једине ријечи: *Благо мајци која га родила*, — док и њу не заокупи зла слутња и замишљена говори за себе: „Данас никог са Косова, — а већ јуче Мурат паде“. Црну слутњу повећава јој тренутна свађа између снаха, док их не прекине кобна мирна и величајна молитва турскога роба, кога су мало час довели, кад о заласку сунца запоји: Алах актар... Мухамед расул Алах! Мајку часком савладају горки осјећаји с гњилоће, неситости и неслоге српског рода, и у дубоком тајанственом заносу слути злокобни удес и упада у молитву, да јој Бог потисне мисли закопане, да нигда не нађу пут до уста: „јер грозна би се молба к теби дигла, — да правду чинип — мајку да не слушап“; — а наскоро на молитву позива и најмлађу снаху Анђелију, у њој да нађе одговора забринуту срцу своме, а мајка замиче у кулу. — Као што се види, то је један чин испреплетен свима оним разноликим осјећајима, што у онаком тренутку могу потресати срцима заљубљених жена, нејаке дјеце и брижне мајке, али *мајке* као идејалне Српкиње а опет мајке дјеце своје.

Друго пјевање „*Двет*“ обухвата страшан сукоб између љубави жене и мајке и осјећаја дужности према роду своме и лијепом гласу. „У сред ноћи, кад све звијезде трепере над црнијем мўком сваљене земље, с које тек за час прохуји дубоки, врући одисај“, — а на истом чардаку Југ-Богданове куле крију се звијезде свијећњице и облијећу Анђелију, која у заносу будна снива о своме Дамјану. Кад се пробуди и звијезде се уздигну у своје висине, сан се у збиљу претвара. Долази Дамјан. Анђелија му пада на груди — али се сјећа у тај час, шта ће рећи мајка. Дамјан одговара: „Јединац, мајко, ост'о ти сиротан“ — да донесе поздрав од мртвих а да спасе живе. Љуба хоће да га склони за бољи час, док приправи мајку, која у тај час долази носећи у руци златни штит, и на њему стародревни путир. Мајка призива све небеске, земаљске и пакленске моћи, да јој кажу судбину милих и отаџбине. Јавља се Дамјан, казује јој зао удес на Косову — али мајка, усред бола, гони га натраг, да очува неокаљан крсташбарјак Југовића. Син слуша мајку, оставља љубу, иако ова љуто цвили. Дамјан жртвује љубав, одлази у смрт — оставља и мајку без опроштајног пољупца: — нека дође на Косово, да му из руке прими неокаљан крсташ-барјак. Анђелијино срце пробада нож — она неће да без војна свога остане у животу. — У овом се чину Мајка Српкиња уздиже над мајком родитељицом. Све своје најмилије жртвује на олтар отаџбине а за славу рода и имена. Зар је она девет пута даровала царству „девет штита и девет мачева, — девет глава и девет срдаца“

„е да ноћу сада срамно крију̇ем
„крвав, згрчен, потиштен, окаљан
„цареки гримиз жртвеника мога".

И она остаје с мртвом Анђелијом мирна као кип, „само у пламенијем очима и у лицу од мрамора титра одсјев надчовјечне борбе. Прошла је рукама преко чела пак се загледала у мртву Анђелију". А кад пошета по кули, залије јој се душом лелек, што све мајка мора да доживи — „сви таласи о ту хрид се ломе"! Ипак ће да до краја истраје — поћи ће на Косово.

Треће пјевање „*Косово*" оцијева родно косовеко поље поелије боја. „Велико подневно сунце. — Све докле допире око, шири се поље класјем позлаћено а ливадама, стаблима и грмљем зарашћено. Жито је на мјестима погажено, ишчупано као да га је нетом град или олуја утукла, оскврнула — али, овамо према гледаоцу већ се придигло и полако у тешкоме љетноме даху заљихало. Између жита црљени се свуда жарко маково цвијеће"... Све што се ту прије одиграло, у овој ненадној ведрини подневнога мира, долази ти као тешки сан а са душе ниче вјечни над ... *на гробовима се буди нови живот*. Остала је земља, вјечно плодна и благословена, и она ће излијечити љуте ране. У пјесми гусларевој живјеће стара слава српских јунака, живјеће муке јадне раје, живјеће Косовка дјевојка, па Царица Милица и Мајка Југовића. Све их је нашао на Косову слијепац гуслар, да их као идејале вјечне и непролазне, које ни најљући бој не могаде сломити, очува у пјесми и преда потомству. И мајка је дошла да види земљу, гдјено цвијеће цвати:

„*Цв'јеће* цвате а *пјесма* ромони".

— — — — — — — —

„Ва истину ја ти, земљо, кажем:
„У теби је спас и Васкрсење!"

Пролази у то царица Милица „узвишена, врхунаравна, ношена од цијелога народа" и прати тијело Лазарево. На једном штиту носе одсјечену руку и у њој сломљен крсташ. Мајка Југовићка препозна руку — рука се полако отвори и пусти јој крсташ, како је оно Дамјан и обећао. — „Руко моја — зелена јабуко" јаукне мајка, узима руку, дуго је љуби и пада мртва. Гуслар их све испраћа, а онда у тајанственом узвику изриче оно што управо и јесте синтеза цијелог овог дјела:

Све су пјесме данас друмом прошле
Да нав'јесте чудотворну тајну:
ето с гроба умореног Царства
земља данас васкрсла је сунцу.

Као што се види, треће је пјевање пјесма свих оних најплеменитијих, најтужнијих као и најслађих осјећаја, што нас везују с успоменом на Косово; пјесма туге и у исти мах наде и вјере.

Овако исцјевана ова драма одмах јасно показује, да је далеко од онаких дјела, што се праве по шаблонским правилима старије драме. Не потцењујемо ни оне пјеснике, што су с мање или више успјеха из истог овог предмета стварали дјела конвенцијоналнога типа, — али овакав рад, као што је ова „Смрт Мајке Југовића", свједочи, да је овдје ријеч о правом богоданом пјеснику, који се не задовољава, да просто репродукује пред нас прошле догађаје, него да их преточи кроз своју душу и прикаже нам их онако, како у његову срцу, — а по том онда и у нашем, — одјекују, како су нам их још у најранијим данима дјетињства као слатку пјесму уз колијевку причали.

По свему томе, што доселе рекосмо, „Смрт Мајке Југовића" дјело је посве модерног пјесника. Да богме, ако се одбије нешто на избор баш ових ситуација из онако драматски богатог историјског градива, како их је пјесник одабрао, па нешто и на оно обиље лирике, — разумије се, да дјело не чини једну праву драму, с једном чврстом органичком цјелином, него је све више оно, што је пјесник и хтио да створи, — *драмска пјесма*. Ово је пјесма са три пјевања, која су готово самостална и тек везана између себе једном заједничком идејом; ово је пјесма осјећаја, какви се рађају у пјесничком срцу с помисли на косовску катастрофу, у његову схватању и разумијевању самих оних догађаја и њихових посљедица. То све још је прекаљено оном неодољивом снагом и љепотом народних пјесама, тако да при читању овог дјела за час запловиш царством вила, звијезда свијећница, — то јест царством прекрасне наше народне приче и поезије. Како је душа људска прави извор те божанствене поезије, то је и овдје пјесник изнио оне најузвишеније у свој страхоти и трагичности рефлексе косовске катастрофе како се одразише у душама појединих лица, а највећма у души Југовића мајке. Те је душе примакао нашим душама, — а у души Југовићке свак би да назре и нешто душе своје мајке. Није дјело онако тек утома и посвећено „Мајци мојој". Оне слатке снове, које је пјесник просањао пјевајући ово дјело, зачеле су нам се још на крилу наших мајки, — с тога нас овако дјело опаја и заноси. Разумије се, да се за то иште и велика снага пјесничка, — а засвједочио ју је и овај пут пјесник „Дубровачке трилогије".

Што преостаје још од прве реченице овог приказа, не може се овдје ни приближно изнијети, — за то треба само дјело и неколико пута прочитати, па да се све љепоте схвате и разумију.

Тек, читајући ово дјело сретате се с правим раскошјем пјесничког језика, прекрасних слика и ситуација. Не замијерамо ни оном уношењу дубровачког говора, јер та шароликост управо подиже вриједност дјелу. Можда би се још ипак могао по гдје гдје измијенити који израз, бар на оним мјестима, на којима баш лежи снага читаве ситуације. (Н. пр. „Справи крсташ — на Косово дођу"). Можда би се и оној мјестимице преобилатој симболистици могло замјерити, — али све је то незнатно да и мало умањи ону праву вриједност овога дјела.

*

Ријетко када можемо рећи с тако тврдим увјерењем као данас: „Смрт мајке Југовића“ велики је добитак за нашу лијепу књигу.

М. Буд.

Geschichte der christlichen Balkanstaaten (Bulgarien, Serbien, Rumänien, Montenegro, Griechenland) von **Dr. K. Roth.** Leipzig G. J. Göschen'sche Verlagshandlung 1907. 12⁰. Стр. 157.

К. Рот познат нам је са своје раније Историје Византије, која је изашла такођер у Гешеновој збирци, у којој је ево сада публикована и историја хришћанских балканских држава. Па као што Историја Византије није ни мало самостална, него је извод из познате Гелцерове Историје Византије у другом издању Крумбахерове Византијске Литературе, тако је и ова историја балканских народа обична компилација, састављена на основу Јиречкове Историје Бугара, Калајеве Историје Срба, Клајићеве Повјести Босне, Херцбергове, Папаригопулове и Ламбросове Историје Грчке и Јоргине Историје Румуна. Оно истина да писац у прегледу литературе, са којом се служио, каже: „Die reiche, namentlich slavische Spezialliteratur kann hier nicht Erwähnung finden“, али је то речено у тој свреи, да би читаоци помишљали да имају пред собом не компилацију него дело, рађено на основу детаљних и марљивих студија. Но када човек уђе у читање ове радње, увериће се брзо, да је писац радио искључиво по горе споменутим делима, од којих су нека застарела, а нека су новија опет слаба као на пр. Јоргина Историја Румуна, због чега је и у ову књижицу унесено много ствари, које је наука већ одавна одбацила. Иако писац нема за овај посао ни мало стручне спреме, признати му морамо једно, да је доста вешто компилирао и доста прегледно изнео опсежно градиво.

Већ у првом одељку Vorslavische Zeit налазимо ствари са којима се никако не можемо сложити. Тако напр. писац без икакве резерве тврди да је колевка румунскога језика данашњи Ердељ. Да је писац иоле ушао у ботату литературу о пореклу Влаха или Румуна, држимо, да би прихватио новије резултате науке, а наиме да је центар прарумунскога онде, где је на доњем Дунаву била најшира зона латинскога говора, а то је у данашњем Срему, Србији, западној подунавској Бугарској и Косовском Вилајету (Лет. Мат. Срп. књ. 228).

Нетачно је приказана у другом одељку словенска колонизација Балкана. Овај одељак израђен је по споменутој књизи проф. Јиречка, који је потпуно усвојио био теорију Дринова у делу му „Заселеніе Балканскога Полуострова Славянами“ (Москва 1873), али ју је већ у делу „Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe“ (Prag 1877) напустио. Рот дакле зна само за најстарије дело Јиречково, а нема ни појма о његовим новијим радовима, као напр. Die Romanen in den Städten Dalmatiens (Wien 1901), где је темељито расправљено питање о словенској колонизацији Балкана. Није чудо онда што Рот на стр. 24. понавља давно

одбачену причу Константина Порфирогенита како су Срби и Хрвати по уговору са царем Ираклијем населили земље у којима и данас живе.

Нејасан је писцу постанак маћедонске Самујилове државе, а не спомиње ни једном речи недавно нађени натпис ћириловски из г. 993.

Приказ владе првих Немањића такођер није тачан. По њему је Немања син жупана Беле Уроша а Стеван Првовенчани је најстарији син Немањин. Збркано је приказао Рот крунисање Стевана. По њему је Стевана прво крунисао папа, па је Стеван круну из Рима 1222. замснио другом, коју је добио од византијскога цара. Из свега се види да је Рот врло слабо упућен како у наше тако и у стране изворе о том питању. Поред Радослава, Владислава и Уроша I., за које каже да су „nur wenig in der Geschichte dieser Zeit hervorgetreten", што никако не важи за Уроша, спомиње Рот као наследника Првовенчанога на престолу и Предислава! По њему је даље краљица Јелена, жена Уроша I., кћи латинскога цара Балдујина II. Да је писац колико толико упућен „in die reiche, namentlich slavische Spezialliteratur" како сам каже за себе, не би онда изгубио из вида расправу Чеде Мијатовића „Ко је краљица Јелена?" у 217. кн. Лет. Мат. Српске. Нетачно је забележена година смрти краља Милутина, а више погрешака има у овој једној реченици: „Bosnien erhielt er (т. ј. Милутин) ohne Schwertstreich als Mitgift seiner zweiten Gemahlin Elisabeth, Tochter des ungarischen Königs Stefan V., nachdem er seine erste, griechische Gemahlin vertrieben hatte".

Дуга борба између наше старије патријотске школе и новије критичке, која се нарочито кретала око питања убијства цара Уроша и издајства Вука Бранковића на Косову, непозната је писцу најновије историје балканских народа, те стога и пише на стр. 71. да је Вукашин убио цара Уроша 1367. По Роту су даље (стр. 73) после боја на Косову границе Турске Државе допирале до Саве и Карпата а у битци на Ровинама 1394. победили су Власи Турке.

Није тачнији приказ догађаја у XV. веку, а нејасно су приказани односи Млечића према деспотима Палеолозима у Морејн током XV. века.

У одељку „Kulturelle Verhältnisse" има такођер нетачности, тако напр. да је св. Сава засновао 12 епископија и да је Византија 1235. признала автокефалност српске цркве. Писац је ту очито побркао српску са бугарском црквом, којој је 1235. призната независност од стране цариградске патријаршије у споразуму са јерусалимским, антиохијским и александријским патријархом. Споменућу даље и то да је у том одељку српска средњевековна литература тек овлаш додирнута, а бугарска много опширније приказана. Несаразмер у приказу српског и бугарског књижевнога рада тумачи се тиме, што је Рот у XXVI. глави Јиречкове Бугарске Историје нашао сређено градиво на једном месту.

Историја Црне Горе изнесена је сасма погрешно. Рот се држи старијега вероваља, да је Црна Гора свагда била независна према Турцима и да су њоме вековима управљали митрополити (стр. 115).

Одељак под Турцима такођер је испод критике. По Роту су подјармљени хришћански народи, сем Грка, изгубили свако национално осећање. О тежњама српског народа да се ослободи турскога ропства не води Рот ни мало рачуна, и ако се последњих година тим питањем успешно бавио акад. Јов. Н. Томић. Да је писац читао неке радове Томића зацело да не би устанак Срба у Банату 1594 и 1595. приписивао Бугарима, нити би рекао за грофа Ђорђа Бранковића. да је год. 1688. ишао у Русију, да тражи од Русије помоћи против Турака.

Наведени примери показују јасно колико је Гешенова издавачка радња несрећна била у избору, поверивши израду историје балканских народа дилетанту дру Роту. Пишући пре неколико година о Гелцеровој књизи о Охридској Архиепископији, показали смо, да чак и тако солидни Немци као што беше Гелцер много греше када пишу о нашим стварима. А колико је то случај код оваких дилетаната као што је Рот! Најбоље је нека Немци пусте Словене да истражују и приказују своју прошлост, јер је они и боље разумеју а већином су и боље спремни од њих за тај посао.

Јов. Радонић.

Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára. (Географски и историјски именик места бачкободрошке жупаније). I. kötet. Írta **Iványi István.** Szabadka 1889. 8° стр. VIII. + 155. II. köt. 1895. стр. 181. III. köt. 1906. стр. 160. IV. köt. 1906. стр. 163.

Писац овога дела, умировљени гимн. професор Стеван Ивањи није новајлија на овом пољу рада. Он је написао до сад више историјских дела која се сва односе на прошлост бачкободрошке жупаније као што су: *Az új Bodrog vármegye* (1686—1802). 1887. год. (*Нова бодрошка жупанија* од 1686—1802)., *A tiszai határőrvidék* (1686—1752.) 1885. год. (*Потиска граница*), *Szabadka sz. kir. város története* I. köt. 1886. II. köt. 1892., *Szabadka és vidéke* 1848—49-ben 1886. и др. Сем тога је он био вредан члан одбора за издаваље миленарнога дела *Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monografiája* (у две књиге 1896. год.) и као такав био је изаслат у Беч ради прибираља података у тамошњој државној архиви, а у самој монографији написао је заједно са Дудашем неколико историјских расправа. Према томе Ивањи се с правом може сматрати као један од најбољих познавалаца прошлости бачкободрошке жупаније. Узмемо ли пак у обзир, да су на земљишту данашње бачкободрошке жупаније од друге четврти XVI. па до почетка (или боље опет до краја прве четврти) XVIII., дакле за пуна два века, са незнатним изузецима, *живели сами Срби*, јасно је. да наведено у заглављу Ивањијево дело треба да је од великога интереса и за нас.

Као што сам натпис показује, излаже се у овом делу у азбучном реду историјска географија *данашње* бачкободрошке жупаније. Данашња територија бачкободрошке жупаније знатно се разликује од територије у прошлости. Данашњи јужни део између Дунава, Тисе и Францова канала састављао је у прошлости засебну *бачку* жупанију, северо-западни део, од Тисе (изнад Ст. Бечеја) до Дунава (далеко на север од Баје) био је опет самосталпа *бодрошка* жупанија, а трокут дуж Тисе (отприлике од Петрова Села и горе) па до изнад Суботице спадао је у *чонградску* жупанију. Како се пак облик тих жупанија мењао, а многи називи појединих места слични су са називима места у другим жупанијама, а како поред тога има и погрешака у појединим старим документима у погледу припадности појединих места овој или оној жупанији, то је у толико и тежи посао, каквога се подухватио г. Иваньи.

У овом делу обраћа Иваньи главну пажњу на поједина стара и новија места, те расправља о њихову животу, нестанку, расељавању, поновном насељавању, спајању или цепању појединих места, о измени назива, о народности становника и др. Сем тога не заборавља он ни на друге предмете топографске природе, као што су: пустаре, долине, висине, унке, речице, баре, језера и др. Једном речи све што је од каквога значаја, унео је писац у своје дело. Такав посао је врло мучан и пипав због силних ситних разновремених података, па још уз то често и непотпуних и нетачних. Прерадити и средити све то јесте један од најтежих и најпипавијих послова.

Иваньи је радио већим дѣлом на основу извора, докумената, а испоређивао је све податке са старијим и новијим подробним мапама. Као што сам вели, употребио је све до сад штампане збирке докумената, сам је истраживао и прикупљао податке у будимпештанској државној, у бачкободрошкој жупанијској, у сомборској ерарској и у бечкој ратној архиви. Исто тако пратио је историјски и географски рад те врсте. Поред тога користио се (иако у уводу о том не говори), као што се види из текста, и знаменитом збирком података Фридриха Пешти-ја (Helységnévtár).

Иваньи је нашао за добро, да у свом делу не наводи поједине изворе. Тако је поступио, вели, стога, да уштеди у простору и да убрза посао, као и због тога, што се сви ти извори налазе у рукописима сређени по годинама у бачкободрошкој жупанијској архиви. Ти су разлози, на жалост, доста оправдани, но ипак је штета, што је тако учињено.

Писац се није одважио, да читав прикупљени материјал прво среди и разради па да га онда изда, пошто би му за то требало више година, него је нашао за боље, да га прерађује делимично, па да га публикује не хотећи да му лежи код њега као мртав капитал, него да га учини приступачним и другима који се њим интересују, па да на тај начин учињене поправке и допуне унесе у друго издање. Код публиковања тога градива није се држао азбучнога реда у целини, него је у поједине свеске уносио поједина

места без нарочитога избора, али у сваком свеску по азбучном реду. Како пак читав материјал треба да обухвати шест свезака, сличних првом, наравно да је тиме отежана употреба самога дела, пошто је читалац приморан да тражи поједине предмете у више свезака. Но тој ће тешкоћи писац свакако доскочити кад доврши дело (досад је изашло само 4 свеске) тиме што ће додати регистар, као што и сам то обећава у предговору III. свеску. Зато је он опет, с друге стране, са оваким начином публиковања у згоднијем положају, што може у даљим свесцима да уноси поправке и допуне.

Као што смо видели, г. Ивањи је имао намеру да што пре доврши овај свој рад. Но већ по самој природи посла није то ишло тако лако и материјал за други свезак могао је да спреми тек 1894. год. (први свезак је изашао 1889. год.). Но у то доба је он већ почео да побољева са очима и тешком муком се одлучио да изда други свезак (1895. год.). Наскоро после тога сасвим ослепи и у таком стању и душевном расположењу није бар за дуго могло бити ни говора о даљем раду, у толико више, што се његовим ситним белешкама тешко могао ко други окористити. Но велика љубав према том послу победила је на крају крајева. Он се душевно умирио и кад му је син дорастао, настави уз његову помоћ свој рад и тако су 1906. год. угледали света и III. и IV. свезак, а можемо се надати, да ће за њима у скором времену доћи и V. и VI., пошто писац публиковање истих ставља једино у одвисност од публике.

Сам писац не сматра своје дело савршеним и то је сасвим оправдано. Посао таке врсте не може ни претендовати на то, особито кад се узме у обзир, да су у бачкободрошкој жупанији господарили скоро два века Турци па уништили много шта, а читавој жупанији изменили унутрашњи облик. Ту је наравно истраживач принуђен сваки час да пипа по мраку и да се упушта у разноврсне комбинације и претпоставке, па тако је и г. Ивањи морао да чини, но мора му се признати, да се не заноси лако, већ да је доста обазрив код истраживања и комбиновања пазећи да не изгуби темељ под собом. По себи се разуме, да у раду таке врсте има и да мора бити по нечега, што се не да прихватити или што може бити предмет даљега истраживања, као и да има у њему и погрешака.

Тако је, на пр., врло сумњиво, да је пустара Алпар у XIV. и XV. веку била својина тителског капитула односно овоме није припадао *бачки* Алпар, већ неки други (по Чанкију Magyarország történelmi földrajza I, 667 — у Külső-Szolnok-жупанији). Пустара Чикерија (I, 53) не лежи на западној већ на југозападној страни Ст. Бечеја. Срби из Кулпина (I, 90) нису се пре или око 1745. год. иселили у Русију, јер је сеоба Срба у Русију изведена за неколико година касније. Писац јако греши (I, 118) кад прихвата мишљење Фридриково, да је деспот Јован Бранковић населио Деспот Св. Иван Србима, који су се доселили са патријархом Арсенијем Чарнојевићем 1696. (!) Fehéregyház (II, 81) не спомиње да

је био добро Бељмошевићево (од 1496.); то наводи накнадно по Чанкију у св. III, 33 (под Feketeegyház односно Feketehegy), али му је остало непознато, да су Fehéregyház и Feketeegyház прешли нешто касније у својину породице Јакшићеве.[1]) Писцу није познато да се и данас један део Криваје оданде где знатно постаје широм (ушће и нешто пред тим) назива Девечером (II, 142), а то би му без сумње добро дошло код одређивања некадање Девечере (I, 66). Мишљење, да Турци никако не би дали дозволе за подизање манастира, те да је манастир Бођан према томе морао бити основан пре 1526. год. (III, 21) као неоправдано не може се никако прихватити. Није истинита тврдња да се Турија не спомиње у турским тефтерима (III, 129), јер се у тефтеру од 1590. год. наводи 26 порезних глава у истој.[2]) Исто тако спомиње се и у пописима десетка од 1543. и 1650. год.[3]) Није, даље, ни најмање веројетно, да је краљ Жигмунд око 1419. год. подарио тврђаву Бечеј (и место Бечеј у Бачкој) Ђурђу Бранковићу Смедеревцу, већ је он то учинио деспоту Стевану Лазаревићу и то много раније (но питање је, да ли је он имао и Бечеј у бачкој жупанији). Владика бачки Висарион Павловић није никако могао у 1720-им годинама купити пустару Сириг (IV, 134), пошто је он постављен за бачког епископа тек 1731. Сириг уопће није купљен, а добили су га бачки епископи на уживање отприлике за четврт века пре Висариона.[4]) Још мање нак стоји, да су имања манастирâ Бођана и Ковиља предата (поново) бачком епископу на уживање 1759. год. (на истом месту) и др.

Пало нам је у очи, да се у III. и IV. свеску (који су публиковани 1906. год.) наводе статистичкн подаци час по попису од 1890., час по попису од 1900. год., но то свакако као и друге ситније, међу њима и штампарске погрешке не треба стављати у кривицу самом писцу као слепу човеку.

Г. Ивањи сигурно није вешт српском језику, па због тога често погрешно наводи српске називе. Тако код њега налазимо, на пр., оваке омашке: (Branyovina I, 43 место Branyevina), (Kralovadike (I. 86), Kubin (I 87 м. Kovin). Duboka dol (II, 80), Kovin Acko (II, 139), Pana-Gyuriste (III, 84), Mreteo (IV, 86), да Kobila у српском значи árvalányhaj (м. „ковиље“) и др.

По поред свих тих већих или мањих погрешака, без којих се рад таке врсте неда ваљада ни замислити, дело Ивањијево јесте важна принова на пољу историјске науке и достојно допуњава миленарну монографију бачкободрошке жупаније. И. Зеремски.

---

[1]) То не спомиње ни Чанки, пошто његово дело обухвата само доба Хуњадијеваца.

[2]) Bács-Bodrogh vmegye monografiája I, 238.

[3]) На истом месту стр. 259, и 261.

[4]) В. „С. Сион“ од 1903. год. стр. 165 и д.

ПРИКАЗИ

а) Историја.

Magyarország melléktartományainak oklevéltára. Második kötet. **A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198—1526.** A. M. Tud. Akad. történelmi bizotsága megbizásából szerkesztették **Thallóczy Lajos és Áldásy Antal.** Budapest 1907. вел. 8°. CXXIV + 479. Цена 10 кр.

Односи између Угарске и Балканског Полуострва, а нарочито средњевековне Србије, били су током средњега века веома живи. Од како је Угарска поч. XII. века захватила Хрватску и Далмацију тежи она, да с помоћу римске курије оснажи и учврсти свој ауторитет и у српским земљама. Али је са јачањем политичке свести српскога народа, особито од поч. XIII. века, наилазила скоро редовно на успешан отпор. Прилично пажње обраћено је овим средњевековним угарско-српским односима како од стране мађарских тако и српских историка, али је још увек преостало много питања, која чекају да се о њима расправља. Испитивање угарско-српских односа отежано беше и тиме, што с једне стране историјски материјал није још потпуно прикупљен, сређен и публикован, а с друге опет што је објављен у многобројним старијим и новијим едицијама, журналима и повременим списима. Наши историци осећају већ одавна потребу дипломатара за српско-угарске односе, и док Срп. Крал. Академија већ неколико година пројектира систематску збирку извора за српску повест, у којој би били обухваћени и српско-угарски односи, Мађарска Академија публикује ево дипломатар за српско-угарске односе.

У овоме дипломатару, који су средили и издали Лајош Талоци и Антал Алдаши, има 539 листина. Већи део ових листина публикован је раније (291), те су стога издавачи приопћили овде само регест листине, унутивши где је дотична листина публикована. Како је веома мало странаца који знају мађарски, било би много корисније да су издавачи приопћили регеста на латинском језику, те би се њима могли користити и наши историци. 248 листина издају се овде први пут. Важније листине штампане су у целини, а код мање важних листина штампана су само она места, која боље илуструју српско-угарске односе. Држимо, да код тих листина није требало штедети у простору, јер је веома тешко утврдити у појединим случајевима шта је од важности а шта не. Издавачи су много што шта могли изоставити, што би по нас било од вредности. Исто тако не може се, бар са нашега стајалишта, одобрити, што су од многих, до сада неизданих, листина приопћена само регеста. Такве су напр. многе листине које се тичу Јакшића, а чију садржину издавачи у кратко бележе на стр. 258—260.

Овај дипломатар, као што се види, добро ће доћи испитивачима српско-угарских средњевековних односа, особито онима, који знају мађарски, јер је историјски материјал првога реда прикупљен колико толико на једном месту, али тај дипломатар крај свега тога

не може задовољити све потребе наше историјске науке. Стога Срп. Краљ. Акад. публикацијом овога дипломатара никако није решена обвеза да спреми и изда збирку извора за српско-угарске односе, која би била опсежнија од овога дипломатара.

Из XII. века приопћено је само једно место из Немањине даровне листине Хиландару по издању Миклошића у Mon. Serb. Том одломку нема места у овој збирци. За XIII. и прву половину XIV. века не пружа дипломатар ни једну нову листину. Све су то регеста листина изданих код Тајнера, Фејера, у Codex dipl. patrius, Codex Zichy. Венцла и т. д. али за историка веома корисна, јер дају згодан преглед градива и упућују на едиције.

Нов материјал у главном почиње са почетком владе краља Жигмунда Луксембурговца, зета Лајоша Великога. Између најранијих Жигмундових листина истичем даровницу Стевану Калају од 31/III. 1391., из које се види, да је Жигмунд 1389. г. опсео у Србији градове Борач и Честин те их отео од Срба (стр. 24/5). Код ове листине бележе издавачи у мађ. архивима још неколико листина које спомињу опсаду Борача и Честина, као што је спомиње и Жигмундова листина на стр. 29. Интересна је даље Жигмундова листина, издана у Браничеву 13/VII. 1392., одакле се види, да су Турци почетком лета те год. провалили у Срем. Нових занимљивих детаља о боју код Никопоља, о провали Турака у Босну и Славонију пружају Жигмундове листине под бр. 90. и 94. Приопћена су овде и два писма заповедника Вилагоша и жупана Зарандског Димитрија, сина краља Вукашина из г. 1404. Писмо почиње: „Nos Demetrius filius Wlkassini regis ac castellanus de Vilagusvar nec non comes comitatus de Zarand". Краљевић Димитрије беше силовит и необуздан човек, који у место да пази на одржање мира и поретка у жупанији, чини насиља суседима. Краљ Жигмунд кори га лети 1407. што је са имања Жигмунда, сина бана Владислава Лошонција, отерао преко стотину грла говеда (стр. 48.)

За односе деспота Стевана Лазаревића према Жигмунду важно је писмо Фридриха, бургграфа Нирнбершког од 3/VII. 1411. у коме јавља граду Нирнбергу, да је деспот Стеван признао врховно господство Угарске. Преговори о том вођени су лети 1411. г. а Жигмунд је зато уступио деспоту многе градове и поседе у Угарској, као Сатмар, рударска места Нађбању и Фелшебању, Дебрецин, Бихар, Саболч etc. (Стр. 52—4). О деспотовим поседима у Угарској и о његовој управи над тим поседима дају занимљивих података деспотова писма из г. 1417., писана у Крушевцу и у Београду а датирана по обрасцу угарских листина. (59—64.) Сумњиво је међу тим да писмо под бр. 84., упућено деспоту Стевану, потиче од Жигмунда као што издавачи мисле.

Важну грађу пружа дипломатар за односе деспота Ђурђа Вуковића са Угарском. На првом месту истакнућу недатирану листину Жигмунда, уписану у књигу државне регистратуре у Бечу, из које се види, да је Жигмунд Ђурђа Вуковића свечано инсталирао за деспота Србије и Албаније (. . . te Georgium prefatum hodie

sedentes in kathedra et soleo, corona et aliis regalibus ceremoniis insigniti circumseptique pomo, sceptro et gladio prout solempnitas huiusmodi actus exposcit, venientem cum banderiis et vexillis ac genuflectentem juramentumque fidelitatis et subjectionis debite facientem, prout moris est . . . . per palium, mitram et gladium et alia ad hec pertinentia illustravimus et illustramus et in eorum principem, ducem et despotum totius regni Rascie et Albanie ereximus et creavimus, erigimus, creamus et de regie potestatis plenitudine gratiosius sublimamus). Истакнућу још да је према приопћеној грађи у дипломатару (стр. 73) Жигмунд преузео Београд набрзо после смрти деспота Стевана у септ. 1427. како сам по Пештију и сам раније извео (Западна Европа и балкански народи према Турцима у првој пол. XV. в. стр. 54) а никако у г. 1429. као што мисли Ст. Новаковић, држећи се казивања Бертрандона де ла Брокијера (Балканска питања, стр. 195. п. 3.) Но успех Жигмундов загорчан је био турском окупацијом важнога града Голупца на десној обали Дунава. Краљ Жигмунд у мају 1428. налази се лично под Голупцем. При тој опсади истакла се нарочито јунаштвом Цецилија, жена заповедника темишварскога Стевана Розгоња (бр. 149.), али Жигмунд се мораде повући испред султана Мурата II. О том повлачењу, којом приликом Жигмунд у мало не допаде ропства, има занимљивих детаља у листини Жигмундовој Матку Таловцу од 27/IX. 1437. (Стр. 111—113). Град Голубац пак у рукама Угарске спомиње се на поч. 1438. г. (стр. 123).

Од многобројних докумената који се дотичу деспота Ђурђа Вуковића пада у очи деспотово писмо Дебрецинцима у коме каже за ујака деспота Стевана bone memorie frater noster dilectus! (Стр. 83).

За историју града Петроварадина занимљивих података пружа листина краља Алберта од 6/X. 1439. којом castrum de Waradinopetri male gubernatum et in suis edificiis ruinosum уступа мачванском бану Владиславу Гари (стр. 132—134.)

Када је оно после смрти Албертове завладала у Угарској борба о престо између удовице Албертове Јелисавете и пољскога краља Владислава, запливао је у те распре и деспот Ђурађ. Не могав оженити сина Лазара са удовицом Албрехтовом, ставио се најпре на страну противника пољск. краља Владислава, због чега му овај 28/X. 1440. одузе палату у Будиму (стр. 515.). Угарска није могла због унутрашње трзавице много пажње поклањати приликама ван државних граница. Но на основу сада приопћеног материјала (стр. 134—7) види се, да је краљ Владислав за читаву годину дана раније почео водити бригу о јужним границама него што сам мислио у споменутом делу на стр. 107. Карактеристично је његово писмо од 17/VI. 1440. у коме тражи од вароши Сомлиокбање 400 дуката за одбрану Београда „in quo salus regni nostri Hungarie existere videtur“. Од важности је даље даровница краља Владислава од 17/IV. 1443. Хуњадију (стр. 142). Њоме се делимично потврђује моја претпоставка на стр. 122. споменутог дела, да је Хуњади, после победе над Турцима код Ђулафејервара 18/III. 1442. и на реци Јаломници у

Влашкој у септ. 1442., морао и крајем те год. успешно оперирати против Турака.

За односе деспота Ђурђа Вуковића према Хуњадију у год. 1448. важно је писмо Фридриха и Улриха Цељског од 18/VI. 1448. којим дају свој пристанак да ћерка Улрикова Јелисавета а унука Ђурђева пође за Владислава, сина Хуњадијева по жељи деспота Ђурђа и деспотице (стр. 147—150). У опће су, према грађи овога дипломатара, односи Ђурђеви према Хуњадију пријатељски све до Хуњадијева пораза на Косову. И тек када је деспот у јесен 1448. бацио Хуњадског у затвор, почињу и деспотови поседи у Угарској да страдају од огорчених Мађара, али је и деспот током 1449. г. зло злим вратио (стр. 155/6.) Почетком 1450. састала се дијета у Будиму. Између осталога решавано је том приликом како да се Хуњади ослободи оних обвеза према деспоту, на које се заклео пред крај 1448. г. пре него што је пуштен из Смедеревске тавнице. Решено је да се дијета обрати папи Николи V. да реши Хуњадију обвеза, а сем тога удешен је план како да се што више нашкоди деспоту. Но деспот, дознав о непријатељском расположењу дијете, поручио је преко свога поузданика Јована Калаја, да ће у случају нападаја тражити не само накнаду за учињену штету него ће свако оштећено пиле накрмити људском главом (. . . quia si ipse in dicto regno nostro dampna aliqua seu devastationes fecerit, scire a certo potestis, quod nos non solum pro maioribus dampnis nostris, verum potius etiam pro quolibet uno pullo nostri regni caput unius hominis quod carnis existit habere valebimus. Стр. 158/9.) Али и ако је у августу 1451. дошло до мира између деспота и Хуњадија ипак деспотови поседи у Угарској беху више пута нападани од суседа, но ни деспотови кастелани не остајаху дужни (бр. 245. 247).

За културну историју занимљиво је писмо арагонско-напуљског краља Алфонза деспоту Ђурђу у коме тражи да му пошље шест вештих рудара, јер је у својој краљевини наишао на златну и сребрну руду (бр. 246.)

Положај деспотов после пада Цариграда био је веома тежак. Већ у октобру 1453. јавља краљ Алфонз папи Николи V. (издавачи у регесту стављају погрешно Каликста III.) како се султан труди „ut ipsum dispotum ad se contra Christi fideles asciscat“. Лети 1454. нападају Турци на Србију, а деспот се са читавом фамилијом 26. јула уклони из Смедерева у Угарску, како о том Дубровчани извештавају млетачкога дужда Фрању Фоскарија (бр. 249.) Али већ у септ. 1454. јавља Марин Гундулић у Дубровник „come il signor despot cum tuta soa fameglia è tornato et intrato in Smederevo lo qual ha dato alli Ungari Golubaz et Xarnavvo“ (бр. 251.) О Хуњадијевим операцијама против Турака у Србији у јесен 1454., које је Ч. Мијатовић (Деспот Ђурађ Бранковић II. 232/3.) приказао по Туроцу и Бонфинију, има веома важних података у два дубровачка писма од 10/X. и 22/X. 1454. (стр. 187—190). У једном писму каже се да је Хуњади потукао Феризбеговића код Крушевца 1.

окт. док наши летописи кажу скоро то исто, стављајући Хуњадијеву победу 2. октобра. И одатле се види колико су белешке наших летописа за догађаје XV. века тачне и поуздане.

Има даље у овом дипломатару занимљив пројекат западне Европе о томе како да се отклони опасност од Турака. (Стр. 193—195), али је западна Европа, забављена својим приликама на дому, остајала обично при пројектима, не предузимајући ништа озбиљније. Тај немар западне Европе осећали су и савременици. Јован Кастиљоне, бискуп Павије, извештавајући 23/VII. 1456. херцега Милана Франју Сфорцу о опсади Београда додаје: „Veda la signoria vostra in que termini è la Christianità et nessuno principe se move a dare adiuto“ (стр. 207.) О турској опсади Београда лети 1456. и јуначкој одбрани Хуњадија има у овом зборнику драгоцена материјала. Нарочито истичем писмо Хуњадија палатину Владиславу Гари од 24/VII. 1456. (бр. 277.) и опширан савремени извештај минорите Таљакоца, сачуван у Риму у библиотеци Виктора Емануела (бр. 518.) Пошто је султан Мухамед II. приликом опсаде Београда био рањен проносили се прво гласови да је умро, а касније да је полудео (бр. 291. 299.) О јадним приликама у Угарској после одбране Београда, што и беше узрок да се Угарска није ни мало искористила успехом под Београдом, читамо занимљивих детаља у писму кнеза Антонија од 27/XII. 1456. миланском херцегу Франји Сфорци (бр. 300).

О судби Србије после смрти деспота Ђурђа Вуковића и о последњим Бранковићима расправљао је Ст. Новаковић у Лет. Мат. Српске књ. 146—148. За тај период, који је Новаковић осветлио према тада познатој историјској грађи, пружа овај дипломатар такође драгоцено градиво. На првом месту споменућу писмо Петра Томазија од 29/1. 1457., у коме јавља млетачком дужду Фоскарију о смрти деспота Ђурђа и како се у Угарској говори, да је деспот на самрти наредио да се његова држава преда у руке папског легата кардинала Карвајала („et dice questo illustre governatore prefacto despoto haver ordenato chel stato suo si ponga in mano de questo reverendissimo signor legato“ (стр. 222.) Како у овом писму има још неких нетачности, напр. дан смрти деспотове, мора се ово писмо употребити тек с великом резервом. И сам Талоци у уводу на стр. 42., противно Вилмошу Фракноју, који се за то наслања на једну папску листину од 15/III. 1458., не прихвата могућност предаје деспотовине у папске руке од стране деспота Ђурђа. О политици деспота Лазара према Турцима има занимљивих детаља у будимском писму споменутог Петра Томазија од 3/II. 1457. у коме каже како је Лазар нотификовао Угарској своје ступање на деспотски престо и како се нагодио са Турцима, који су му повратили земље и места, које је држао његов отац у Србији са изузетком Новога Брда. Деспот Лазар и ак обвезао се плаћати Турцима годишњи данак у износу 40 хиљада дуката годишње (стр. 223/4). Интересантно је даље писмо Томазија од 23/I. 1458. у коме поред детаљнога реферата о избору Мати-

јину за краља, јавља, како је 20 хиљада Турака недавно посредовањем српскога деспота прешло Дунав и пуних осам дана пустошило јужне границе Угарске (стр. 227—9).

За односе српско-угарске и за прилике у Србији у г. 1458. и 1459. поред дела Енеје Силвије Енгора и Халкондиле драгоцену грађу пружали су досада извештаји млетачког посланика на угарском двору, штампани у Magyar diplomácziai emlékek Mátyás király korából (Budapest, 1875—1878). Но тих извештаја, који су још слабо сачувани, нема за доба од 16. јуна 1458. до 13. септембра и од 9. октобра до 14. марта 1459. На срећу те празнине попуњује доста грађа овога дипломатара. Одатле на пр. дознајемо да су Турци у пролеће 1458. ушли у Србију (стр. 237.) и да су по уговору у лето исте године примили град Голубац (el castel de Colombazo, стр. 241. 242.) Занимљиво је даље писмо краља Матије од 17/IV. 1464. којим одузима деспотској породици градове Тур и Варшањ у солночкој жупанији „que (т. ј. opida) alias condam despotorum Rascie prefuerant, sed per notam infidelitatis, quam ex eo quod ab obedientia et fidelitate nostris et regni nostri abscedendo pariter cum regno Rascie Thurcis adheserunt, unde regno nostro et toti christianitati dampna gravia atque nocumenta illata sunt et inferuntur . . . (стр. 254).

Историјски материјал о Јакшићима приопћен је само у кратким регестима, док материјал о Змај-деспоту Вуку доста осветљава његову занимљиву личност. Од нарочита је интереса опширан извештај јегарскога бискупа Ђорђа папи Сикту IV. од 7/III. 1476. у коме се говори о Вукову војном походу против Сребрнице 1476. (стр. 265—8). Од важности су даље донације краља Матије у Керешкој и Загребачкој жупанији Варвари, жени деспота Вука од 24. априла 1482. само ћу истакнути да регест ни мало не одговара садржини листине, што значи да издавачи нису пажљиво читали листину. У регесту се каже да краљ поклања *удовици* Вуковој имања, а у листини читамо . . . ne scilicet generosa domina Barbara consors ipsius despoti si eundem premori, ipsam vero post ipsius despoti obitum supervivere contingat, sub tectis alienis divagari et victum miserabiliter querere cogatur (стр. 274), што значи да је донација обављена за живота деспота Вука. После смрти Змај деспота Вука удала се Варвара за Фрању Бериславића, који се 1502. спомиње као бан Јајца (стр. 300), те је са њоме ступио у уживање једнога дела деспотових поседа. Али када је Фрања Бериславић последњих година XV. века ступио у тешње везе са Турцима (. . . continuam conversationem et practicam continuumque tractatum et commercium cum Thurcis . . . habere cepisset . . .) одузео му је краљ Владислав II. јан. 15. 1496. те поседе и уступио их бискупу јегарском Томи Бакоцу (стр. 293—296.) Но на брзо напустио је Фрања Бериславић туркофилску политику, те је именован јајачким баном.

Када је првих година XVI. века изумрло племе Бранковића прешло је деспотско достојанство на Јована Бериславића, брата

Фрањина. Јован је од г. 1511. преузео по налогу краља Владислава и достојанство бана јајачког, али је већ с пролећа 1513. молио краља да га реши части јајачкога бана (стр. 338/9.) Истакнућу овде његову распру, коју је имао 1505. са капетаном београдским Ђорђем Кањижајем. Јован Бериславић, судећи по неким листинама, умро је пре 1520. а у деспотском достојанству наследио га је син му Стеван, који се у једном писму, изданом у резиденцији Кулнину 1522., назива: Stephanus Beryzlo regni Rascie despotus (стр. 357.)

О турској опсади Шанца има занимљивих података у писму краља Владислава маркграфу бранденбуршком Ђорђу од 14/II. 1521. (стр. 347/8) а о паду Београда 1521. пише Јован Бебек Ференцу Доцију између осталога: „Nandoralba capta est a Thurcis, et omnes ecclesie tam deserte quam ampliate, castra, castella usque ad Karom ad fortificationem Nandoralbe ducta sunt et delata“ (стр. 355).

После пада Београда ишла је Угарска на сусрет катастрофи на Мухачком Пољу. Из приопћене грађе јасно се разабире колико је Угарска расцепкана и немоћна била, тако да није чудо што је подлегла снажним ударцима Османлија.

Дипломатар овај даје напокон доста градива за проучавање српске миграције према Северу. Тако напр. српска колонија у Ковину већ за доба Жигмундово уживала је извесне привилегије, о чему сем овога дипломатара пружа прибрано градиво Магдићев Diplomatarium Ráczkeviense (Székesfejérvár 1888). Иако су према земаљским законима главни управници на поседима деспота Стевана и Ђурђа у Угарској били Мађари, као напр. што је био magister tavernicorum деспота Стевана Иштван Ремете, ипак се види да су на тим многобројним поседима (Сатмар, Нађ и Фелшебања, Дебрецин, Токај, Бечеј, Бечкерек, Бесермењ, Таља, Мункач, Вилагош, Кулпин, Митровица, Земун, Солнок и т. д.) били насељавани и Срби. После пада деспотовине почиње јаче кретање српскога народа према Северу. Између знатнијих исељеника споменућу Милоша Белмошевића (Belmosowyth), коме је краљ Матија због многих услуга, учињених у бојевима против Турака, подарио 1483. добро Мајшу и пустару Пазнад, а краљ Владислав II. узео је 1501. у заштиту његову малолетну кћер Милицу, потврдив уз то опоруку Милошеву „prout ex traductione eiusdem (т. j. testamenti) de litteris servianis in latinum facta apparebat“ (стр. 276/7. 297—9). Исти краљ Владислав пише 13. јуна 1502. северинским бановима како су неки Цветко и Марко прибегли у Угарску и како је његова жеља да они ступе у службу бана београдског Ђорђа Кањижаја „pro defensione et custodia earundem partium“ (стр. 304.) Но међу српским исељеницима у очи битке на Мухачу највише се истиче Павле Бакић, који је са родбином и многобројним следбеницима дошао у Угарску, тражећи од краља земље где да се са својима насели. Калочки надбискуп Павле Томори у писму од 1/X. 1525. даје овој особи велики значај (стр. 360/1), те се заузимао код краља да се Бакићу даде згодан крај за насељење (стр. 361/2). Интересантно је писмо Антона Ђурђе од 16/XI. 1525. у коме истиче, да ће се, ако

краљ исељеницима даде земље на уживање, за кратко време исселити скоро читава Србија, Бугарска и Босна.

Истакли смо само важније појединости из овога дипломатара. Детаљнији приказ градива премашио би и суьиште узан оквир једнога реферата. Споменућемо још при крају да је Талоци публикацију ових докумената пропратио опширним уводом. У уводу расправља о односима Арпадовића према Србији, за тим опширно о угарским односима са деспотом Стеваном и деспотом Ђурђем, обраћајући нарочиту пажњу државо-правном положају српске деспотовине према круни угарској. Интересан је одељак о границама Мачванске Бановине, занимљивих детаља пружа Талоци о Цељекима као и о последњим Бранковићима. Наравно да се у том уводу сретамо са омашкама и грешкама. Тако напр. погрешно је писати за Стевана Првовенчаног да је најстарији син Немањин и да се он потписује као Стеван Дука. Нетачно је да је краљ Драгутин 1289. прешао у римокатоличку веру, као што је нетачно тврђење, да се обично држи да је код Срба после боја на Косову нестало државнога живота (стр. XVII). Можда Мађари тако мисле али Срби одавна знају да је у српској средњевековној држави и после боја на Косову пулзирао још доста снажно државни организам. Исто тако зна се код нас већ одавна да је Дмитар син краља Вукашина био зарандски жупан и заповедник Вилагоша, само нам грађа у овоме дипломатару још боље допуњује слику о њему као човеку. У погледу државоправног односа српске деспотовине према круни угарској не бисмо се могли у свему сложити са Талоцијем, али ћемо о том детаљније расправљати на другом месту.

Истакли смо напред нетачност у једном регесту, а сличну грешку опажамо и у регесту листине бр. 103. где је место Владислава Лошонца погрешно стављен Стеван. Код листине под бр. 136. погрешно је на челу стављен датум, јер се не слаже са датирањем на крају листине. У регесту листине бр. 187. од челника Радича начињена су погрешно два лица. У регесту листине бр. 190. погрешно се каже за кнеза Лазара да је био зет Николе Гаре, а сличну грешку опажамо и у регесту бр. 124. где се гроф Херман Цељски назива шураком краља Жигмунда, док Жигмунд Хермана Цељског у листини назива socer noster carissimus. Свакако ће бити штампарска грешка у регесту бр. 379. где се Стеван Вукчић назива szent arábai herczeg место szentszábai herczeg.

Додаћемо на крају да је регистар израђен марљиво и веома исцрпно.

Јов. Радонић.

б) Географија и геологија.

Ј. Цвијић, *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије с проматрањима у Јужној Бугарској, Тракији, суседним деловима Мале Азије, Тесалији, Епиру и Северној Арбанији.* Књига прва. Београд 1906. стр. VIII + 392. Са 51 географском и геолошком скицом, профилима и фотографијама. — Књига друга. Бео-

град 1906. стр. 393—689. Са 83 географске и геолошке скице, профила и фотографије у тексту, и 19 фотографија у прилогу. — Прилози су уз ово дело два атласа: 1. *Геолошки Атлас Македоније и Старе Србије* и 2. *Језера Македоније, Старе Србије и Епира.* — Издање Српске Краљевске Академије.

Познати српски научењак Јован Цвијић је опет изашао пред научан свет са једним великим, знаменитим делом, коме смо натпис горе исписали. Резултати, који су у њему изложени су плод осмогодишњег рада, теготних и опасних путовања по Турској Царевини и опсежних студија. Научењаку, који ли науке ради сме и хоће, да у овако критичном времену цде по најопаснијим пределима Старе Србије и Македоније, који — идући за својим научним идејалима — ставља себе самога на коцку, мора свако одати дубоко признање. Такав човек истински воли науку и потпуно је свестан њезине важности у нацијоналном раду. Али ја држим, да има још један моменат, који је, по моме мишљењу важан, и на који треба обратити пажњу. И нама су, као и осталом свету врата науке широм отворена, и ми ју можемо унапређивати. Иначе ћемо највише успеха показати у обрађивању тема са Балканскога Полуострва, било у природним, било у социјалним наукама, јер смо ту код куће. Научењаци великих нација су расправили крупне проблеме, остала су им само још ситнија питања. Они се с тога растурују по целоме свету, траже неиспитане пределе и грамзиво скупљају оригиналну грађу. Немци су се свом енергијом бацили на испитивање Балканскога Полуострва, трудећи се, да нас што већма претекну у послу и да нам што више уграбе. Г. Цвијић је, уверени смо, ово јасно запазио, па ће поред његове природе и то бити један узрок његовој беспримерној, српском карактеру нешто страној, вредноћи и истрајности. Томе, затим еминентном дару, као и веома солидном научном темељу г. Цвијића имамо да захвалимо, што су Географија и Етнографија Балканског Полуострва у српским рукама, и што је у тим питањима у научном свету српски глас веома значајан.

У делима овакве врсте се не може улазити у критику, осим у теоретским питањима, али научни глас г. Цвијића је довољан, да се његовим наводима и опажањима може поклонити пуна вера.

О самоме делу се писац изражава овако: „Мој је план био, да географски и геолошки испитам Македонију и Стару Србију, и та су проматрања скелет овога дела". „У свакој сам области покушао да нађем главни проблем и да га расправим по методама физиографије и геолошке историје развитка". „Питања антропогеографска, етнографска, затим о плодности и култури земље" „сматрам као споредни, готово декоративни елеменат овога дела". За ширу публику, за образоване лајике, ће свакако од много већег интереса бити политичко-географски и етнографски одељци, јер су јој они много приступачнији, него важна и крупна морфогенетска питања, за која треба много више стручне спреме и која су уопће теже схватљивија, ма да су интересантнија.

У првој књизи је изнео г. Цвијић своја детаљна проматрања у појединим областима ових земаља, у чије се приказивање не можемо упуштати. У другој се бавио неким важним морфолошким и тектонским питањима, а у трећој ће изнети проматрања о језерима, разна лимнолошка питања, као и интересну картографску заблуду о централном бйлу.

Неколиким питањима, која су овде изнесена, се писац и пређе бавио, па су нам већ од онда позната, као што су стр. 15—58 и 512—547,*) остала су сасвим нова, ма да се нађе кадикад и међу њима парафраза на питања, која су од Цвијића у ранијим расправама дискутована, али само у колико је потребно, да протумаче нове појаве.

При испитиваньу је писац стао на најмодерније становиште, акцептирао је назоре, донекле и методе америкаиских морфолога, па је њима и својим назорима протумачио велике проблеме Балканског Полуострва. Област Балканског Полуострва је за морфолошка испитивања згодан и благодаран објект. Тектонски процеси су на њему дуго мировали, тако, да су се облици могли под ексогеним утицајима мирно развијати и сазревати. На северу су настали живљи тектонски процеси у олигонеогену, а на југу у неогену и дилувијуму. Усљед тих процеса су сви облици почели да се подмлађују и да Балканско Полуострво добива своју данашњу физиономију. Од нарочите важности за ту промену је било спуштање доњег ерозијоног базиса рекâ, које је посљедица младих тектонских покрета. „Оваквих младих појава великих размера нема иначе на земљиној површини“. — Г. Цвијић је све ово запазио и нарочиту је пажњу обратио на те предмете, види се, да њих држи у средишту свога расправљања. — За своје закључке доноси свугде јаке аргументе, истина на неколиким местима није нашао никаквих принудних, објективних доказа, ту је доказивање субјективно; тада се писац ослањао на свој географски осећај, који код искусног раденика ретко кад превари.

Из богатог врела ми ћемо захватити само три већа проблема, којима је у главноме посвећена друга књига. То су питања о развитку солунског земљишта, о суббалканској плиоценској реци, и о Босфору и Дарданелима. Ми ћемо их нешто опширније изнети, да би читаоцима ове ревије претставили, како изгледају питања ове врсте.

Потолина солунске Камшање и залива је добила свој основни облик у неогену. Они беху прво морски залив, а по повлачењу мора се ту развило велико Солунско Језеро. По северним потолинама, које су махом старије од солунске, беху такођер језера. Егејски раседи и спуштања су почели тек у дилувијуму, када је

*) Географски положај и опште географске особине Македоније и Старе Србије. Београд 1904. стр. 62. дин. 2·— Неколика проматрања о етнографији македонских Словена. Београд 1906. I. издање прештампано из „Дела“ стр. 46. — II. издање стр. 69. дин. 1·50. Ми на оба ова дела обраћамо нарочиту пажњу наше интелигенције.

Средоземно Море продрло у језерски басен и преобратило га у свој залив. Због тих тектонских процеса се померио доњи ерозијони базис река и развила се жива регресивна ерозија. „То је почетак новог ерозијоног циклуса, који је уведен плеистоценим тектонским процесима Егеиса и био ретке интензивности“. Велике долине ових крајева су биле антецедентне, оне су постојале пре појаве тектонских процеса и текле су југу, везујући поједина језера једно с другим. У долине зрелих U облика, почеше да се урезују реке и да стварају V облике, почеше да се подмлађују. Усљед тога урезивања су почела поједина језера да отичу и да се исушују. Регресивном ерозијом су се све севернија и севернија језера празнила, најпосле су Вардар и његове притоке почели померати своја развођа. Између њих и суседних сливова или суседних језерских басена је настала борба за опстанак. У том процесу је због спуштања доњег ерозијоног базиса увек победио Вардарев слив и увукао челенке суседних сливова у свој слив (обезглављене реке). Али у колико су се у изворним деловима реке на тај начин продужиле, у толико су се усљед егејских спуштања у доњим деловима скратиле и дошле под море (детронкиране реке.) Бивши језерски басени су се претворили у котлине. Према овоме излази, да је главни узрок исушивања језера био тектонски процес; глацијална клима је могла тек посредно утецати. Пре би се могли надати, да ће се тада језерски ниво подићи, али баш с тога, што су језерске отоке тада биле богате водом, је убрзан ерозијони процес.

Обрнућемо се сада другом проблему о суббалканској реци. Цвијић доказује, да је у плиоцену, у низу суббалканских котлина, којима теку горњи токови Тополнице, Стреме, Тунце и Азмака, текла једна река зап.-ист. правца. Најважнији докази за ово тврђење су трагови старих долина, високо изнад данашњих, а нарочито њихови трагови на праговима, који деле котлине једну од друге. Ти трагови су стара речна корита и речне шљунковите и камене терасе у разним висинама. Из тих остатака се са великом сигурношћу даје утврдити егзистенција старих речних система. Они заиста сведоче, да је овуда текла некада река у правцу са запада на исток. Из остатака се даје закључити, да та река није у целом своме току била једнако дуга века. Постепено се откидао од ње један по један део. — Највиши праг је Козница 1200 m. По Цвијићу је на његовој источној страни био изворни крак те суббалканске реке. На горњој Стреми, на прагу Крцу, испод Калофера и код села Скендерли има најстаријих трагова те реке. Суббалканска река је текла отприлике у нивоима, који одговарају висинама тих тераса и подова (око 150—90 m. изнад данашњих долина), по једној старој, довољно заравњеној ерозијоној површини. Тада су наступили живљи тектонски процеси. Дужом јужних балканских бокова се почео стварати расед, Цвијић га зове суббалкански расед, усљед кога је стара ерозијона површина знатно поремећена, али који је за живот суббалканске реке од мањег зна-

чаја. Она је за време тога процеса и док се стварале котлине, задржала своје корито, само се урезивала. У то доба су наступили и тектонски процеси на Егеису, због којих је нарочито ојачала регресивна ерозија рекâ Маричина слива. Догађали су се исти појави као на Вардару. Борба за опстанак и процес подмлађивања. Западно од Кресца је био овакав развитак: Средна и Сриена Гора беху непрокинуте, северно од њих је текла суббалканска река, е јужних бочина је текла Струма. Код суббалканске реке налазимо под од 150 m, јужно од Овчилара га нема, али зато у оба дела налазимо нижих степовитих тераса, које се подударају. Због тектонских процеса са удубљивала и суббалканска река и Струма, али је у овој регресивна ерозија била живља, па је просекла развође, увукла се у слив горњег дела суббалканске реке и привезала га за себе (обезглављена река). Из тог разлога нема на Кресцу нижих тераса, ма да их дуж целе реке има, него само високи под. Крстац, који је дотле био речно корито, сад је постао развође између Струме и суббалканске реке. Тај део је обезглављен свакако у времену, које одговара удубљивању долина испод пода од 150 m, а по растрошеном речном шљунку на Кресцу судећи је то било у горњем плиоцену. (На стр. 593 је тај процес, свакако погрешно, стављен у дилувијум). — Источно од Кресца се суббалканска река дуже одржала, али су се и овде догађале исте ствари. Еродирала је и суббалканска река, али је нарочито интензивна била ерозија река Маричина слива. Тунца је најзад прокинула развође и привукла себи читав средњи ток суббалканске реке. У том средњем току се чешће јављају долински подови 60—64 m. изнад корита суббалканске реке, а најнижа њезина напуштена корита су 32 m изнад данашњег корита Струмице. Из тога смемо закључити, да је рашчлањавање суббалканске реке почело између постанка корита од 60 и 32 m, а да је довршено, т. ј. да је отмица извршена, кад је корито суббалканске реке било 32 m над данашњом Струмом. По шљунку код села Аладагли и по зубу Eleph. primig. у томе речном наносу судећи је то било у плеистоцену, у доњем дилувијуму. Тада је уништена суббалканска река, а Тунца је добила свој лактаст ток. — Од села Аладагли се стара долина почне рачвати и укажу се два добро очувана речна корита, свако преко 1 km широко, а високо изнад њих степовите терасе. Северни, леви крак суббалканске реке, у коме су данас Азмак и Ајтос, назива Цвијић ајтоски, а десни, у ком је данас Хацилардере, Каракаузлијски крак. Али тај остатак реке се није могао дуже одржати у животу, одржала се само стара речна долина. Из свега видимо, да рашчлањавање није било синхронично, да је прво обезглављен горњи, затим средњи ток а доњег тока је самог по себи нестало. — Везивањем највиших долинских подова добивамо долинску раван, која је нагнута према истоку. Пад те долине би био 1·9 m pro km; међутим, кад поједине делове узмемо за себе, видимо, да је то дно, и ако незнатно, ипак поремећено доцнијим тектонским процесима, као што су дизање Балкана дуж суббалканског раседа, спуштање суб-

балканских котлина и таласасто издизање и спуштање земљишта (издизање и флексурно свођење земљишта). Последњи тектонски процес се „несумњиво распростро на цело бугареско црноморско приморје, затим на Добручу и ушће Дунава“, и почео је после уништења суббалканске реке, дакле после доњег дилувијума. Делови при мору су спуштени, с тога су најдоњи долински делови потопљени под море и претворени у лимане, а делови између мора и Тунце су издигнути као свод. У старом ајтоском краку суббалканске реке се с тога створило у старој долини ново, секундарно развође, а уз оба бока свода теку реке Азмак и Ајтос. Цвијић их назива „паразитне реке“.

На уништењу суббалканске реке су радиле притоке Маричина слива. с тога Цвијић испитује узроке, који су оживели њихову ерозију. То су егејски тектонски процеси и издизања копна са поремећајима старих ерозијоних површина. Данашњи северни егејски басен је био до краја плиоцена копно са језерима. Интензивним спуштањима је крајем плиоцена и почетком дилувијума продрло у њега Медитеранско Море. Тиме је доњи ерозијони базис биo знатно примакнут балканском копну, а то је довољан узрок за јаку регресивну ерозију. Осим тога су се у то време знатни делови копна издизали. При мору има на много места дилувијалних мариних тераса у знатним висинама, које се могу тумачити једино издизањем копна. То је други важан узрок интензивној ерозији и акумулацији.

Трећи проблем, који Цвијић у овом делу расправља је о постанку Босфора и Дарданела. Важних опсервација је за ово питање скупио Филипсон, и он га је до сада најверојетније решио. Цвијић је нашао нових података и ишао је даље. Ово питање је заплетено и може се решити само физиографском методом; остале нас остављају на лихо. — Општи изглед ових области је овакав: За време целог плиоцена, од повлачења сарматског мора до почетка дилувијума су босфорска и дарданелска област биле изложене субаерској ерозији. По њој су се после повлачења мора развиле реке, које су до дилувијума биле сазреле, које су по целој површини паслагале знатне количине шљунка (флувијатилан шљунак) и претвориле овај цео предео у пенеплен (ерозијону заравањ), из кога се само чврсте стене, н. пр. кварцити, као монадноци (главичаста узвишења) издижу. — По обалама Мраморнога мора има сарматских и левантинских слојева, који доказују, да су основне црте његова басена пресарматске. Понтијско-каспијски басен је постојао и пре. Један општи процес у неогену је било повлачење сарматскога мора. То се повлачење догодило и у понтијско-каспијском и у мраморном басену и то према Медитераном Мору. Отоци су им биле реке на месту данашњег Босфора и Дарданела. За ово има Цвијић важних доказа. Дуж читавог Босфора и Дарданела има у висини од 80—100 m једно добро очувано старо долинско дно, са каменим терасама. Та долина је била 2—3 пута шира него данашња. Друга слабије изражена тераса је 25—30 и до 40 m висока. Ве-

лика већина тих тераса показује нагиб од СИ—ЈЗ, ма да су неки делови доцнијим тектонским покретима поремећени. Та стара долина је свакако плиоценска. „Физиографски знаци приморавају нас да закључимо, да су данашњи Босфор и Дарданели делови једне предилувијалне речне системе, у којој је река текла са СИ. на ЈЗ., од предилувијалног понтијско-каспијског басена према области данашњег северног Егејског Мора“. Босфор и Дарданели су већ тада, у своме постанку били корита језерских отока с карактером долине, они су били „језерска река“, али обична речна долина нису били. Према доцнијим тектонским покретима је та језерска река била антецедентна. — У даљем разлагању Цвијић говори о познатим нам тектонским процесима, који су наступили при крају плиоцена и у плеистоцену. Тада су постали северно-егејски и мраморни басен овакви какви су. Дотле је био северни део Егеиса копно и по остацима флувијатилног шљунка се даје наслутити, да је језерска босфорско-дарданелска река била много дужа, и да се улевала негде око Родоса у Средоземно Море. — Флексурно свођење се настављало и дуж трачке обале. Око Босфора и Дарданела се земљиште издизало у правцу СЗ—ЈИ. То је била перијода јаке ерозије. У плитку, широку плиоценску долину се урезала каљонска долина за 120—150 m, колико је данашње дно Босфора и Дарданела дубље од плиоценског. Та енергична ерозија је трајала до средине дилувијума. После тог се почело земљиште опет да спушта, Босфор и Дарданели су потопљени и добили су данашњи облик.

Осим ових великих проблема има у делу и неколико мањих, али веома интересних. Такви су о еруптивној области око Нчиње и Криве, о Тесалијском Олимпу, о антропогеографским проматрањима и јужној Македонији и други. —

Ја ћу овај реферат оставити без завршетка. Али бих молио читаоце ове ревије, да прочитају и проуче Цвијићев чланак о „Нацијоналноме Раду“, који је изашао у једној од последњих свезака Књижевног Гласника. Тамо ће наћи много прикладних мисли, које би лепо приличиле, да се њима заврши приказ овога знатнога дела.

П. Вујевић.

БЕЛЕШКЕ.

+ У Загребу је штампана недавно књига *Armina Pavića* „Cara Konstantina VII Porfirogenita De administrando imperio glave 29—36“. О Порфирогенитовим списима, нарочито о т. з. „De administrando imperio“ где су између осталога вести о најстаријој историји Срба и Хрвата, постоји већ читава литература. Док су неки научници истицали збрканост и некритичност цара писца, те наглашавали да га ваља опрезно употребљавати (Димлер, Рамбо, Хирш, Рачки, Дринов, Јиречек, Маретић) дотле су га други узимали у одбрану (Грот, Флорински). Већ је Т. Флорински у расправи

„Константинъ Порфирородный какъ писатель о южныхъ славянахъ передъ судомъ новѣйшей критики (Журн. Мин. Нар. Просвѣщ. ч. 204—205) стављао неке недоследности код Порфирогенита на рачун каснијим исправљачима Порфирогенитова текста, а Павић је у споменутој студији готов да сва нејасна места код Порфирогенита тумачи и правда каснијом прерадом и уметцима. Он држи да су нарочито јако прерађене главе 29—36. где се говори откуда су Срби и Хрвати дошли у Далмацију и како су се у њој разместили. По његову мишљењу су у царев текст уношене коректуре и допуне све до почетка XIII. века. Од времена када је Порфирогенит писао ово своје дело (949) па до поч. XIII. в. извршиле се велике политичке промене на Балканском Полуострву, а те су промене гониле — по Павићеву мишљењу — читаоце De adm. imp. да у главе 29—36. уносе допуне и исправке према приликама свога доба. Павић држи да су чак и Срби уносили коректуре у текст Порфирогенита, разуме се на грчком језику. Рекли бисмо да је ово и сувише смело. То значи претпостављати код Срба у XI. и XII. веку такав жив интерес за своју најстарију прошлост какав од прилике ми данас имамо. Није ни мало веројетно да су Срби или боље српски монаси знали за дела Порфирогенита, као што нису знали за дела Ане Комнене, Кинама, Кантакузена и т. д. Њих је, према њихову васпитању, привлачила сасма друга врста литературе, што се тако јасно види на старој српској писмености. С друге стране тешко је мислити да су Срби грчки у то доба толико знали да се њихови умеци и њихове исправке у језичном и стилском погледу не би ни мало разликовале од језика Порфирогенитова. Да је грчки језик у Србији толико овладао наводи Павић ту околност што се Немања 1186. потписује mega jupanus. Као даљи доказ истиче Павић грчка питања Стев. Првовенчанога управљена охридском архиепископу. Но питања српскога владара нису нам се сачувала него само одговор охридскога архиепископа Дим. Хоматијана и то не Првовенчаном, за кога Павић погрешно пише да је крунисан круном из Рима 1220., него сину Првовенчанога Радославу. Као трећи доказ наводи Павић тај факат да се краљ Радослав на једној листини потписује грчки. Но сва три доказа, нарочито други, веома су слаби да докажу да је у Србији током XI. и XII. века тако овладао грчки језик, да су Срби могли тачно писати грчки. И сам Павић као да је осећао слабост своје аргументације када каже на стр. 15. да коректори текста нису баш морали бити Срби, пошто су о оним великим политичким и културним приликама могли водити рачуна сем Срба и други. Главни исправљач, по мишљењу Павића, био је неки Латин из Далмације, велики поштовалац Дубровника. Признати морамо да неке грешке и неконзеквенције код Порфирогенита треба ставити на рачун каснијим преписивачима Порфирогенитова текста, али претерано је опет све недостатке приписивати њима. Павић, нема сумње, неке појединости успешно објашњава, али са неким тумачењима није особито срећан. Тако нпр. Порфирогенит каже за Нарзеса, војсковођу цара Јустинијана

и управника у Италији († 573) да је живео за доба царице Ирине (780—802) и папе Захарије (742—751). Како пак Порфирогенит на том месту прича да је византијска царица послала преслицу Нарзесу, те је овај увређен позвао Лангобарде у Италију, и како за ту причу — по мишљењу Павића — не зна ни један грчки писац него само писац VIII. века, Павле Ђакон у својој Историји Лангобарда, држи Павић, да се Порфирогенит послужио Павлом Ђаконом и да се у првобитном тексту позвао на том месту на Павла Ђакона, али су касњи преписивачи доба живота Павла Ђакона пренели на Нарзеса. Но истакнућемо да се скаска о томе како је Нарзес позвао Лангобарде у Италију налази већ код хроничара VI. века Исидора од Севиље, а проширену са мотивом о преслици налазимо је већ код т. з. Фредегара, хроничара VII. века (L. M. Hartmann, Geschichte Italiens im Mittelalter II. 1. p. 33.) Порфирогенит се дакле, причајући ону скаску, није морао послужити само Павлом Ђаконом, те је према томе хипотеза Павићева, иако привлачна, доста несигурна. Павић је, правдајући све грешке код Порфирогенита, учинио интересантан покушај, а наиме реституацију првобитног текста у гл. 29—36. Иза сваке главе грчкога текста додао је напомене са којима правда и тумачи реституацију првобитнога текста. Задаћа је специјалне критике да оцени колико је Павић у овоме послу успео, али ми већ сада можемо рећи да је велик део Павићевих конјектура и сувише смео. На тај начин и са оваквим научним средствима, са којима Павић располаже, не можемо доћи ни до колико толико приближно тачнога текста. Тим послом Павић је само умножио број исправљача Порфирогенитова текста а ствар сама није много добила. Исто тако не бисмо се могли у свему сложити са последња два одељка Павићеве расправе, где је говор о даровној листини Петра Крешимира, о хрватским владарима у X. и XI. веку, о хроници попа Дукљанина и хрватској хроници. Но крај свих недостатака мора се Павићу одати признање на великом труду и љубави, са којом је ова студија рађена.

+ Потпором земаљске владе почела је 1904. Југословенска Академија у Загребу под редакцијом академика *Тадије Смичикласа* да издаје велики „Diplomatički Zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije“. Као први том овога Зборника сматра се познато врсно дело пок. Рачкога Documenta historiam croaticam illustrantia (Mon. spect. hist. Slavorum merid. VII.), где су приопћене најстарије хрватске листине до почетка XII. века. Други том овога Зборника, штампан 1904., примио је у себе цео XII. век. У трећем тому (1905.) штампане су листине угарскога краља Андрије I. (II.) од 1201—1235., а у четвртом, који је недавно изашао и о коме ћемо опширније проговорити, обухваћене су листине краља Беле III. (IV.) до год. 1255. Истакнућемо да ће ова огромна систематска збирка листина изаћи у двадесет томова а завршиће се год. 1409. Тако ће владавина краља Беле и сина му Стефана (1270—1272) испунити још два тома, а владавина Владислава Куманца и Ан-

дрије Млечића, последњега Арпадовића (1290—1301) запремиће три или четири тома. Влада Карла Роберта (1301—1342), Лауша Великога и Марије и Жигмунда обухватиће дванаест томова. Крајње је време да и наша Академија Наука отпочне интензивнији рад на систематској збирци извора за српску повест.

— Недавно је из Sitzungsberichten der kgl. Bayer. Akad. der Wissenschaften (1906. Heft III.) одштампана на по се расправа проф. *Карла Крумбахера* „Ein serbisch-byzantinischer Verlobungsring“ са фотографским снимком истога прстена. Прстен је сада својина једнога љубитеља старина у Минхену. Прстен је од масивна злата, у пречнику $18^1/_2$ mm. а тежак је 26 гр. На златној плочи прстена урезан је овај грчки натпис: Μνῆστρον Στεφάνου Δουκικῆς ῥίζης κλάδου Κομνηνοφυῆς ταῖν χεροῖν, Ἄννα, δέχου“ (Заручни прстен Стефана, потомка Дукина племена, прими га рукама Ана, из куће Комненове). Крумбахер у засебним одељцима анализује писмо, језик и ортографију овога натписа. Нарочито је занимљив одељак о ортографији, где се Крумбахер бави са четири ортографске грешке: Δουκικῆς. ῥίζις, Κομνηνοφυῖς, τεν, које почивају на итацизму. Будући да овај натпис чини два дванаестерца, то Крумбахер проучава и метричну страну натписа, указујући у ком правцу ваља радити, па да се из оваких натписа извуче што више користи за науку. Да би о том прстену добио што тачнији антикварски и технички суд, даје Крумбахер у овој марљивој студији преглед досада описаних византијских прстенова, те долази до резултата, да је тај српско-византијски прстен у многом погледу јединствен. Тако напр. једино тај прстен има метрички натпис, једино се за њ може пасигурно рећи да је заручни прстен, једино се на њему именују личности, које се поуздано дају одредити, те према томе и време када је прстен начињен. Истакнувши ове одлике српско-византијског прстена говори Крумбахер о вереничком и брачном прстену код старих Грка, Римљана и Византинаца. Стари Грци нису знали за обичај верења прстеном а Римљани примили су тај обичај од првих Хришћана. Код Византинаца је црквеним прописом наређено, да младожења носи веренички прстен од злата а вереница од сребра или гвожђа. Но тај пропис није тачно вршен, што, између осталога, доказује и наш златни прстен, зготовљен за Ану из куће Комненове. За нас је најзанимљивији девети одељак Крумбахерове расправе, где се расправља о личностима, које се спомињу у натпису на прстену. На основу једне повеље Манојла Ангела Комнена Дуке, претендента на цариградски престо и противника никејскога царства, издане Дубровчанима 1234., и на основу писама охридскога архиепископа Димитрија Хоматијана дошао је Крумбахер до закључка да је Ана, споменута у натпису, синовица Манојлова а кћи његова брата Теодора, цара Солунског од 1216—1230. и да је била удата за једним српским краљем. Не знајући српске изворе обратио се Крумбахер проф. Јиречку, те је овај у исцрпном писму, које је Крумбахер у целини приопћио, показао, да је тај Стефан Дука краљ Радослав, најстарији син Стефана Првовенчанога (1228—

1234). Јиречек је у том писму истакнуо казивање нашега Теодосија, који прича, да је један Франак у Драчу преотео Радославу његову жену Ану, која га је држала под папучом, због чега Теодосије и каже за њу „дроугаꙗ бо Далида ꙗко прьва Самсоноу“.

† Вредни професор и катихета у Беловару *Радослав М. Грујић* познат је као марљив радник на проучавању историје Срба у Угарској. Прошле године издала је Матица Српска као I. св. Зборника Историјских Докумената његов рад: Како се поступало са српским молбама на двору ћесара аустријског последње године живота патријарха Арсенија III. Чарнојевића. Иако у едицији латинскога текста има грешака, ипак је том грађом просуто доста светлости на историју Срба или боље на њихове односе према Бечу у првим годинама по доласку им у земље круне св. Стевана. Поред овога рада публиковао је Грујић прошле године још два рада а почетком ове године један доста опсежан посао. Све је то плод његових студија у патријарашком архиву у Ср. Карловцима. „Прилози историји односаја наших с Румунима у XVIII. веку“ потекли су у главном поводом акције Румуна да добију неколико српских манастира у Банату. У уводу износи писац на основу архивалне грађе и марљиво употребљене литературе у главним потезима односе Срба са Румунима од најстаријих времена па до смрти патр. Арсенија III. Црнојевића. Приказавши тако најстарије односе говори Грујић у првом одељку о односајима српске јерархије и народно-црквених сабора према Румунима у Ердељу током XVIII. века, а у другом о одељку односима Срба према румунском народу у бившој аустријској Влашкој .(1718—1739). У додатку под 1. публиковао је Грујић из патријарашке архиве грађу, која почиње са 1729. Под II. приопћен је дневник епископа карансебешког и вршачког Николе Димитријевића од 1727. г. који је водио за време бављења у Крајови, камо је отишао да инсталира изабраног и посвећеног епископа римничког Стевана. У студији „Прилошци историји срп. банатских манастира у другој половини XVIII. века“ приказује Грујић стање манастира: Месића, Средишта, Шемљуга, Златице, Кусића и Базијаша према попису манастира од г. 1771. који је попис извршен по наредби Илирске Дворске Депутације од г. 1767. У Бечу међу тим незадовољни беху тим пописом, те је већ у јулу 1771. Илирска Дв. Депут. тражила да се ти пописи поцуне а уједно да се сви стари рукописи и документи из манастира пошљу у Беч. Грујић даље приказује рад локалне комисије, која је на челу са бароном Матезном а у присуству митр. Вић. Јовановића Видака 1775. извршила поновљен попис манастира у Банату. Тај попис поднесен је у Бечу на преглед нарочитој комисији, којој је присуствовао митр. Видак и секретар му Ненадовић у априлу и мају 1776. Рад те комисије приказао је Грујић по записницима комисије, које је нашао у Ратном Архиву у Бечу. У прилозима приопћен је споменути попис банатских манастира из г. 1771. У трећем раду „Грађа за историју пакрачког владичанства“ публиковао је Грујић материјал из

патријарашке архиве. Грујић истиче да у пакрачком епископском архиву нема ни једног акта из прве половине XVIII. века. Овде публикована грађа потиче из патријарашког архива. Најстарији је документат од 9. марта 1721. а последњи од 17. јуна 1764. Требало је да је издавач приопћио и регистар, те би тако олакшао употребу грађе.

3. У 4. књизи X. тома „Извѣстія императ. Академіи Наукъ“ објавио је А. И. Собољевски неколико (осам) ретких молитава из рускога зборника XIII. века и том приликом исказао је мишљење, да су те молитве преведене са латинскога језика. То је дало повода Н. Кароши да изађе у 2. књизи XI. тома (стр. 367—385) са расправицом „Къ вопросу объ источникѣ русскаго христіанства“. Овде се он упушта у полемику са академиком Голубинским који је утврдио у својој „Историји руске цркве“, да се Владимир а с њим и руски народ крстили по источном обреду, па на основу споменутих молитава и других летописних (особито западних) података покушава да побије Голубинскога и да докаже, да се Владимир није нити се могао крстити по источном, већ да се крстио по западном обреду, а за њим и неки део народа (виши слојеви) и да је он већ као хришћанин ступио у односе са Византијом, оженио се оданде и тек после тога стао уводити православну веру или по њему источни обред, пошто се у то доба западна црква још није била одвојила од источне. За Владимира (као и за друге владаре пре и после њега) било је главно, да установи са Византијом извесне трговинске односе ради извоза сировина, а њему као полуварварину било је сасвим свеједно којој ће цркви приступити, и примивши грчку јерархију и крстивши народ по грчком обреду не прекида односаја ни с папама. Тако су поступали после њега кнезови и народ, међу којим је било и источних и западних хришћана. Примање грчке јерархије било је према томе *логичка последица економске гравитације према Византији.* Мишљење, да се Владимир крстио по западном обреду није ново; то се одавна тврди на Западу и Голубинском је то било познато као и сви аргументи који се узимају у помоћ, те ће се на основу неколиких молитава из краја XIII. века, дакле из времена монголске најезде, а чије порекло још није насигурно утврђено, тешко моћи оборити опће примљено на истоку мишљење о крштењу Руса. Сам писац признаје да нема доста специјалне ерудиције, да би могао своју хипотезу строго научно образложити него је износи као нешто што му изгледа вероватно, и он би се радовао ако његова, као што вели, „белешка“ изазове пажњу стручњака.

И. У часопису Történelmi Tár, који издаје мађарска академија наука, изашло је прошле године неколико података, који се тичу Срба у Угарској. У првој свесци саопштен је између другог и чланак Vegyes közlések, у коме су две листине бистричке варошке архиве. Једна је датирана у Копицама 8 новембра 1604. и говори о акцији токајских Срба, а друга носи датум 26 новембра исте године и спомиње тадањег јунака српског Марка војводу. У

другој и трећој свесци саопштен је чланак Adatok II. Rákóczi Ferencz erdélyi fejedelemmé választásához, у коме је више вести о борби српског народа са мађарским устанцима године 1704. и 1705.

И. Мађарска академија наука издала је као Magyar történelmi emlékek у делу „Monumenta Hungariae Historica“ прибрану грађу Carrillo Alfonz jezsuita-atya levelezése és iratai (1591—1619.) Грађу -ову покупио је Dr. Veress Andre из ватиканског, миланског, млетачког, напуљског и других италијанских архива. У писмима Кариловим од 1594. и 1595. године спомињу се у више маха и Срби, који су у то време подигли били у Банату устанак (1594. године), али после неколико успеха подлегну надмоћној сили. Услед страховите освете турске многи Срби банатски прељоше у Ердељ, где је у то време владао кнез Жигмунд Батори. Белешке Карилове о Србима односе се на горње догађаје.

И. Петроградска *Славјанскија извјестија* доносе у овогодишњој фебруарској свесци наставак расправе „Черногорская автократія и конституція“. Писац Р-щъ описује штетан утицај аутократије на правосуђе, на просвету, на економију, трговину и војску и баца на аутократију одговорност што се Црногорци у толикој мери селе у Америку и друге крајеве. Иста свеска садржи осим других ствари и почетак дела генерала Саве Грујића „Сербско-турецкая война 1876 года“, које је у српском изашло под натписом: Српско-турски рат 1876—77 год. Операције тимочко-моравске војске. Белешке и успомене ђенерала Саве Грујића. У преводу су неке главе измењене и допуњене.

И. Париски лист *La Revue Slave* свеска за јануар и фебруар 1907. године, донео је на уводном месту слику кнеза Николе I. и чланак Un Prince-Poéte. У чланку приказује писац књижевни рад кнежев и доноси у преводу песму „Мору“ и неке строфе из песме „Домовини“. Највише се задржава на кнежевој драми „Балканска Царица“ и описује исцрпно садржину њену. У истој свесци се налази други део чланку *Ивана Коријака* под натписом La Bosnie-Hercegovine sous le joug autrichien. Писац нам износи верске и просветне прилике у Босни и Херцеговини и опширно говори о српској православној црквеној автономији. Осим горњих и других радова саопштен је наставак чланка *I. du Ponteray* „Serbes et Magyars“, у ком је приказан у крупним потезима одношај Срба и Мађара од Јосифа II. па овамо. Нарочито је истакнут значај српске акције у мађарској буни и рад омладине шездесетих и седамдесетих година прошлог века.

И. На расправу београдског универзитетског професора Јована Цвијића „Неколика проматрања о етнографији македонских Словена“ написао је као одговор софијски универзитетски професор *А. Иширков*. У свом одговору, који је изашао у софијском листу Периодическо списаније на българското книжовно дружество въ София под натписом: „Цвиичовитѣ възгледи върху етнографията на Македония“, групише Иширков резултат Цвијићевог истраживања овако: 1. Појам о Маћедонији није тачан. Скопска

и тетовска област спадају у Стару Србију. 2. Мађедонски Словени немају одређено народно осећање и народну свест ни српску ни бугарску, ма они и тврдили, да су Срби или Бугари. 3. Име Бугарин, којим обично називају мађедонске Словене, није етнографско име и не означава етнички Бугарина. 4. Стране, немачке, француске, енглеске и друге етнографске карте о Мађедонији нису истините, јер су бојадисане на погрешно схваћеном имену Бугарин, којим се мађедонски Словени обично називају. 5. Статистичке су таблице потпуно неистините или нетачне. У пет одељака покушава Иширков да побије ових пет тачака Цвијићевих, али безуспешно. На свакој страни ове расправе види се јасно, да Иширкова руководе политички разлози, док су Цвијићеви резултати плод озбиљног научног проматрања.

И. У XXVIII. 4. свесци Архива за слов. филологију, последњој за годину 1906. налази се више знаменитих расправа и оцена. Прва расправа је из пера градачког професора К. Штрекеља Vermischte Beiträge zum slavischen etymologischen Wörterbuch и тумачи постанак и значење различитих речи у словенском језику. Прво је претресао велик број речи, које су постанком својим словенске (Einheimisches) па је затим прешао на позајмљене (Entlehntes). Други чланак под натписом Polonica приказује А. Брикнер расправе из историје литературе, критичке приказе њихове, етнографске и историјске публикације и друге, које су изашле у задње 4 године, као наставак чланку из Архива XXV. У трећем чланку Rumänische Beiträge zur russischen Götterlehre указује M. Saster на неке сличности између румунских и руских назива старих богова. Стјепан Тропш у расправи Wer ist der Übersetzer der neunzehn serbischen Lieder in F. Försters Sängerfahrt? са успехом побија досадање мишљење, да је тај преводилац један од браће Грима, него утврђује В. Копитара као таквога. Споменућемо од чланака још „Paul Ritter Vitezović, Beiträge zu seiner Biographie“ од Фр. Сиопека, у којој се налазе два занимљива податка за живот овог песника и књижевника. Податке је ове извадио писац из архиве у Кремсу. У одеску Kleine Mitteilungen саопштава др. Алекса Ивић једно писмо Фрање Палацкога и Владимир Ћоровић врло занимљив чланчић Serbische Volkslieder über den Abgang des heil. Sava zu den Mönchen.

У. — Овдашњи мађарски лист „Határör“ донео је у два маха у „Листку“ чланак о српском народу. Први је изашао у 36. а написао га је *А. Хаџић*, други је изашао у 41. броју а написао га је *Ференц Рехак*, крал. судац у Новом Саду. Оба чланка се врло симпатично баве с нашим народом. Што је тако у првом чланку, не чудимо се; писао га је Србин. А. Хаџић нашао је у нас и таквих врлина, каквих немамо или су бар врло наретко посејане. Писац се том темом бавио у више прилика. Она му је неисцрпно врело, као што и треба да је народ са свима изразима својим. Много је значајнији други чланак, писан од Мађара. Господин Ференц Рехак је познат не само као један од најспремнијих судаца. Његова непри-

страсност, која зна само за чин а не обзире се на личност, подигла му је углед код сваког, који такве особине уме уважити. На како је непристрастан у служби, такав је и ево у свом чланку. Судачко тело овдашње уопште се одликује врлинама каквима се у ствари не би требало чудити у судаца. Ипак, и они су људи; али људи, који су у службеном положају свом судци и то душевни судци. — Писац је провео младо доба своје у месту, где су биле две општине, мађарска и српска. Ту је имао прилике упознати се с нашим народом, и како га је онда упамтио, такав му је и данас. Упоређујући та два народа, долази писац до уверења, да су тако слични један другом, као да су браћа. И док Мађар у саобраћају назива Јевреjина *суседом*, Циганина *кумом*, Немца *шогором*, Словака *Јанô ом*, Србина зове *братом*. „А ти називи нису случајни, они су дубоко укорењену у народној души“, вели писац. Тај чланак открива нашем свету психолошку везу између оба та народа, упућена један на други. Он му открива и душевност писчеву, ком захваљујемо на тако симпатичном приказу српскога народа.

У. — Случајно нам је дошла до руке једна публикација, којој је ове године изашла већ трећа свешчица. Та је публикација календар *Гњаватор* (Le Gniavateur). Читајући га, изашли су нам пред очи негдашњи шаљиви листови наши, у којима је било толико безазленог хумора и згодне сатире. Гледали смо и мајсторе те шале, Змајову и Абуказема. Јер „Гњаватор“ као да расправља у оном правцу, који је прекинут и напуштен болешћу и смрћу она два мајстора наша. Признати се мора, да је шала и сатира у „Гњаватору“ већином одабрана, духовита, те смо се изненадили, што је тако дуго остала неопажена. Но можда је баш зато и остала у јавности неопажена. Финија шала није за сваког. И не разуме је. Ко ту пише, не знамо; али нам је драго, што се ипак пише. Да ли је ту и утицаја издавачева? Светозара Огњановића, синовца Абуказемова? Познавајући га, држимо да јесте, и то би онда био доказ више, како се у једној породици одржава способност, овде хумористична. — У трећој свешчици има и слика, „песника“ наших, како се називају сами, на прим.: Бранко Секулић Лептир, Негован Ранитовић, које „Гњаватор“ као да не узима баш озбиљно. Према „значају“. Зар не би могао издавач наћи и слику Максима Задрина, који се пре тридесет и више година такођер мувао по нижим сферама књижевности српске. Био би згодан трифолијум. У последњој се књизи износи списак гњаваторских књига. Како би било, кад би се ове године изнео списак усмених гњаватора?

ИЗВЕШТАЈИ О РАДУ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књижевно Одељење и Књижевни Одбор

III. седница Књижевног Одбора, држана 29. марта (11. апр.) 1907.

Уместо секретара дра Милана Савића држаће члан Књижевног Одељења Стеван В. Поповић у своје време говор у спомен и славу преминулом члану Књиж. Одељења Арси Пајевићу. — Проф. Павле Поповић захваљује, што му је било дозвољено прегледати рукопис Јован Стерије Поповића. — Примају се за издања друштвена ови рукописи: „О филозофији у Горском Вијенцу“ од дра Бранислава Петронијевића; „Из живота Јоакима Вујића“ од Павла Поповића; „О српском уметничком везу и о српској орнаментици“ од Јелице Беловићеве Бернадзиковске; Шекспиров „Отело“ у поновном преводу дра Светислава Стефановића; „Прокупље и гозба у Југа“, одломак из епопеје „Косово“ II, од дра Николе Ђорића; „Подвојвода Јован Монастерлија“ од дра Јулке Хлапец-Ђорђевићеве; „Војна и мир у браку“ приповетка Марка Цара. — Издају се на оцену рукописи: „Прилози о економском стању у Угарској и у нашем народу“; „Стрикан Вајо“, приповетка; Превод Шекспирова „Коријолана“; 83 листине које се тичу Срба угарских из год. 1527—1607; Позоришна игра у 3 чина „Стана“, која је стигла на расписан стечај. — Нису примљени рукописи: „Народне женске песме из Старе Рашке“; „Покајник“, приповетка.

IV. седница Књижевног Одбора, држана 5. (18.) априла 1907.

На изјаву управе Срп. Манаст. Штампарије у Карловцима, да одустаје од издавања Календара Матице Српске за год. 1908. из разлога, што јој од уредника Календара нису ни рукопис ни клишеји предани до уговором одређеног времена, решено је, да се Календар за ту годину изда о трошку друштвеном према установљеном прорачуну на књижевне сврхе. Штампарији Браће М. Поповића уступа се уз изветан перцентуални попуст штампарских

трошкова, да може, преко одређеног броја за чланове друштвене, штампати и растуривати Календар Матичин на свој рачун. Тако би се иначе дошло до Скупштином одређене сврхе, да Матичин Календар добију чланови друштвени бесплатно и да доспе у шире слојеве народне. — Прима се за издања друштвена рукопис: 83 листине, које се тичу Срба угарских из год. 1527 - 1607, које је из бечког дворског тајног архива исписао др. Алекса Ивић. — Не прима се рукопис: „Васпитна задаћа основне школе, схваћена са становишта етике и човечанске културе“ као сувише специјална ствар.

V. седница Књижевног Одбора, држана 12. (25.) априла 1907.

На препоруку Управног Одбора упућен је био позив на све овдашње српске штампарије ради понуде за штампање Календара Матичина. Од понуда најпао је Књижевни Одбор, да понајбоље одговара захтевима друштвеним понуда штампарије Браће М. Поповића. Стога је решено, да се с њом склопи уговор под условима, какви су привремено били удешени раније и какви су јављени из седнице одборске од 5. (18.) априла о. г. Наиме, Матица штампа за своје чланове Календар у 2500 примерака а наведеној штампарији уступа се, уз одређен перцентуални попуст, даља наклада. Тако ће се иначе доћи до сврхе, какву је истакла Главна Скупштина од год. 1906.

Управни Одбор

III. седница Управног Одбора, држана 20. марта (2. априла) 1907.

Узет је на тужно знање извештај да су преминули ови чланови Матичини: 1. *Никола пл. Петровић* у Загребу. — 2. *Светозар Адамовић* у Бечу. — 3. *Велизар Боборон* у Панчеву, који је знатним легатима на просветне цели као добротвор народни подигао себи споменик за вечита времена у народу своме; чланови управног одбора устајањем са својих места и усклицима „Слава им!“ одали су почаст успомени свију тих чланова. — Кр. угар. Министарство Богопитовља и јавне наставе одобрило је прорачуне Матичине за г. 1907. с неким малим изменама. Утврдило је прилог сваке поједине фундације и сваког фонда на подмирење заједничких управних трошкова, који ће за ову годину износити 23% од бруто-прихода. Одобрило је и главном скупштином предложени 15% доплатак чиновницима на основне им плате. — Књиговођа друштвени *Аркадије Марковић* поднео је сутицајем дра Милана Гађанског, адвоката и заступника матичиног у Панчеву, опсежан извештај о стању задужбине *Васе Бурђева* из Долова, о издавању земље под закуп о увађању земље у нову грунтовницу, о катастралном поседу, о подели порезе, о разрачуну са досадањим куратором, о прегледању земље и куће и још о многим другим стварима. које се те задужбине тичу. Управни Одбор изјавио је књиговођи друштвеном *А.*

Марковићу своју захвалност на том исцрпном, образложеном извештају, у ком је начисто изведено прав‹ стање те задужбине. — Примљена је понуда Софије удове Васе Ђурђева из Долова, а сада преудате Софије Станишићке из Панчева, да јој се откупи половица оставинске куће у Долову, која њој припада по тестаменту пређашњег мужа њеног. — Уједно је решено и то, да се та кућа, после откупа половице, прода цела на јавној дражби. — Према извештају изасланика матичиних Аркадија Варађанина и књиговође Аркадија Марковића упућен је економски пододбор, да изведе све поправке на зградама, којима прети опасност да ће се срушити. — Од фискала друштвеног зготовљено основно писмо за задужбину Јулијане Маргетићке рођ. Чаковац из Темишвара поднесено је на одобрење кр. уг. Министарству Богоштовља и јавне наставе. — Подноси се истом Министарству од књиговодства матичиног зготовљени специфицирани искос о приходу куће, која припада задужбини Јулијане Маргетићке у Темишвару. — Узет је на знање извештај фискала друштвеног, да због тешке болести не може учествовати ни у седници управног одбора ни у ванредној скупштини Матичиној. — С хвалом је примљена свота од 7100 круна, коју је по налогу Српске црквене општине суботићке послао управитељ Остојићеве закладе Богдан Свирчевић у име изравнања потраживања матичина из задужбине *Јована Остојића* и жене му *Терезије* рођ. Зозукове до 31. децембра 1906. — Пријављени нови чланови на броју 16. поднеће се Главној Скупштини за примање. — Паја Вученовић, трговац у Вуковару, као извршилац тестамента послао је за свога покојног шогора *Тошу Илића*, трговца у Вуковару, 100 к. чланарине матичине. — Попрсје Јована Стерије Поповића, које је израдио Јован Пешић, вајар у Београду, и које је за углед послао Матици, препоручиће се, по молби му, Одбору за подизање споменика Ј. С. Поповићу у Вршцу. — Универзитетска библиотека у Софији у Бугарској захваљује на поклоњеним Летописима Матичиним. — Српска Читаоница и књижница у Високом (Босна) захваљује на великом броју поклоњених књига и јавља, да је главна скупштина изабрала једнодушно „Матицу Српску“ за *добротвора* Читаонице и књижнице. — Српска народна читаоница у Добоју (у Босни) захваљује на поклоњеним књигама. — Издано је нешто мало зајмова и расправљено је више предмета правничке и економске врсте.

IV. седница Управног Одбора, држана 6. (19.) априла 1907.

С тугом је узет на знање извештај, да је преминуо ревностан члан Матичин *Ђока М. Поповић*, књижар и штампар у Новом Саду, који је и као издавач и растуривач много допринео ширењу Матичиних књига по народу. И његовој успомени као и успомени *Лазара Савића Шпиљера*, који се 1907. уписао за члана с уплатом прве рате од 20 круна, учињене су уобичајене почасти. — Кр. уг. Министарство Унутрашњих послова одобрило је избор *А. Хаџића*

за председника Матице Српске. — Управни одбор узео је на новољно знање од г. *Стевана Поповића Пеције,* кр. саветника умировљеног градоначеоника сл. и кр. вароши НСада поводом брошуре *дра Лазе Станојевића* на председника Матице Српске *А. Хаџића* управљено писмо ове садржине: „Велепштовани Господине! Господин др. Лаза Станојевић у својој књизи „О српском народном позоришту“ на 54. страни спомиње, да је градоначелник НСада „Матицу“ известио, да Министарство унутрашњих дела није г. Станојевића за председника „Матице Српске“ потврдило, а на страни 53. мисли, да сте Ви узрок том његовом неуспеху. Г. 1887. кад се та незгода г. Станојевићу десила, био сам ја градоначелник, и пошто је ствар, као што и сам г. Станојевић признаје, преко мене ишла, то се по себи разуме, да су ми и све појединости врло добро познате, те као такав могу најодлучније рећи, да тврдња г. Станојевића, као да сте Ви утицали, да он за председника „Матице“ не буде потврђен, истина не одговара. Оволико сам сматрао за дужност у атар истине, без повреде званичне дискреције, изјавити, коју изјаву, велепштовани Господине, изволите по вашој вољи употребити. Примите, велепштовани Господине, и овом приликом израз мог особитог штовања“ итд. — Према одлуци ванредне главне скупштине, да управни одбор учини све припреме, које су нужне, да се сиротиште пок. велике добротворке народне Марије Трандафилке што пре у живот приведе, изаслан је одбор под председништвом Паје Гостовића, потпредседника друштвеног, да установи цео програм о извођењу сиротишта, да зготови скицу о зидању, на основу које ће се после расписати стечај за планове тог сиротишта, и да по потреби може на договор позвати и Луку Јоцића као извршиоца тестамента Трандафилкина и иначе стручњаке. — По одлуци ванредне скупштине упућено је књиговодство, да зготови исказе о приходу Трандафилкиних кућа за последњих 15 година и да их поднесе управном одбору на даљи поступак. — Узета је на знање и равнање одлука ванредне скупштине о дневницама матичиних изасланика. — Узет је с одобрењем на знање извештај економског пододбора о одржаној дражби на салашу Марије Трандафилке којом је приликом издано у аренду под кукуруз за 1907. годину 95 ланаца. Добијено је за ланац просечно 120 круна аренде. — Узет је на знање извештај председников, да је каса сконтрована и да је у реду нађена. — Одређени су чланови управног одбора, који ће прегледати рачуне матичине за г. 1906. — Издано је нешто мало зајмова и расправљене су још неке економске, административне и правне ствари.

Уређује **др. Милан Савић**, секретар Матице Српске,
према одлукама Књижевног Одбора.

*

НОВЕ КЊИГЕ.

Под овом рубриком објавиће уредништво Летописа књиге које се пошљу библиотеци Матичиној.

27. Извештај о Српском Учитељском Конвикту у Новом Саду за школску 1905—1906 годину. У Новом Саду. Штампарија деоничарског друштва Браника. 1906. 4°. Стр. 16.

28. Из мађарског перивоја (A magyar virágos kertből). Пресадио *Благоје Бранчић*. Издано потпомоћу Матице Српске. У Новом Саду. Штампарија деон. друштва Браника. 1907. 8°. Стр. 106 + 1 л. Цена 1 К 40 фил.

29. Ženidba i udadba u sjevernoj Dalmaciji. J. vit. Kulišić, narodni zastupnik. Preštampano iz „Dubrovnika“. Dubrovnik. Srpska Dubrovačka Štamparija Dr. Gracića i dr. 1906. м. 8°. Стр. 21.

30. *Dr. iur. Александар Митровић*. Одговорност бележника за своје погрешке. Одштампано из „Бранича“. Београд, 1906. в. 8°. Стр. 15.

31. Од једног крвника другоме. Историјска приповиједетка из живота српскога народа у Херцеговини. Написао *Рис. Т. Пророковић-Невесињац*. (Издање задужбине И. М. Коларца 113.) Београд. 1906. 8°. Стр. 103. Утврђена цијена 1,— дин.

32. Списак књига књижнице српске црквене општине у Суботици. У Новом Саду. Штампарија Браће М. Поповића. 1907. в. 8°. Стр. 79.

33. *Милена Миладиновић*. Мученици. Приче из Старе Србије и Македоније. Рума. Штампарија Ђорђа Петровића. 1906. м. 8°. Стр. 50. Цена 40 пот.

34. *Тодор Стефановић Виловски*. Стјепан Митров Љубиша. Утисци и успомене. (Прештампано из „Бранкова Кола“ за 1906). Ср. Карловци. Српска Манастирска Штампарија. 1906. 8°. Стр. 136.

35. (*Јован Симеоновић Чокић*). Тодор Стефановић Виловски. 1876—1906. У спомен тридесетогодишњега књижевног и публицистичкога рада његова. Издало уредништво „Бранкова Кола“. Ср. Карловци. Српска Манастирска Штампарија, 1906. 8°. Стр. XXVII.

36. Српска Књижевна Задруга од *Павла Поповића*. Прештампано из *Погледа*. Београд. Штампарија Д. Димитријевића. 1897. 8°. Стр. 48. Цена 50 п. д.

37. Француски моралисти од *Павла Поповића*, професора. (Тема за професорски испит, рађена на француском језику; оштампана из „Просветног Гласника“.) Београд. Штампано у држ. штампарији Краљевине Србије. 1893. 8°. Стр. 37. Цена 0·50 дин.

38. Procházkou srbským Parnasem. Sbírka básní přeložených ze starši i novější srbské poesie. Uspořadal a přeložil Jos. Zd. Raušar. V Praze. V jeneralni komisi: České lid. knihkupectví a antikvariát (Josef Springer) v Praze a na Král. Vinohrad-ch. Nákl. vlastním. 1907. м. 8°. Стр. 185 + 3 л.

39. Приче из народа. Написао *Стеван Нинчић*, економ. Сентомаш. Штампарија Светозара Маринкова, 1906. м. 8°. Стр. 52. Цена 70 потура.

40. Eine Vila mit sechs Flügeln von *Friedrich S. Krauss*. (Reprinted from the Boas Memorial Volume). New Jork 1906. в. 8°. Стр. 387—403.

Уређивање ове свеске завршено је 28. априла (11.) маја 1907.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
Ф Х с х II 4

ИЗДАЊА МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА 1907. ГОДИНУ

У току 1907. год. Матица ће дати члановима и претплатницима ове књиге:

I. Летопис, шест књига (књ. 241—246). **Свака два месеца излази једна књига од 7—9 табака.**

II. Књиге Матице Српске: Број 19 и 20. „Доситеј Обрадовић у Хопову“ од Тихомира Остојића. — 17. Шекспиров „Ромео и Јулија“ у преводу Лазе Костића. — 21. „Српски народни вез и текстилна орнаментика“ од Јелице Беловићеве Бернадзиковске. 22. „Суха грана“, роман Светозара Хурбана Вајанског, са словачког превео Јован Вучерић.

III. Зборник историјских докумената. Бр. 2 Прилошци за историју Срба у Угарској из 16. 17 и 18. века, од дра Јована Радонића. (Књиге Матице Српске бр. 23.)

IV. Књиге за народ: Бр. 121. „Из књига староставних. IV. Велики жупан Властимир; Мунтимир и браћа му; Велики жупан Петар; Велики жупан Захарије; Велики жупан Часлав.“ од Стевана Сремца. — 22. „Уму и срцу. Поуке за народно просвећивање“. II., од Павла Аршинова. 123. „Слике из српске историје“, од дра Каменка Суботића. — 124. 125. 126 „Календар Матице Српске.“

Овај се програм може још изменити.

ПРЕТПЛАТА НА МАТИЧИНА ИЗДАЊА

1. Чланови добивају сва издања Матичина. Чим уплате прву честицу чланарине од 20 К., добиће све књиге које излазе те године.

2. Претплатници добивају Летопис, Књиге Матице Српске и Књиге за народ (без Календара) за 6 К. у иноземству за 8 К.

3. Претплатити се може само непосредно у Благајници Матице Српске. У Србији једино у књижари Светислава Цвијановића, Београд, Кнез-Михаилова ул., комисијонара Матице Српске, преко које иду све поруке и сви послови, који се тичу чланова и претплатника Матичиних. У тој се књижари уједно добивају и наша издања посебице.

4. Рок претплати истиче свршетком месеца марта. После тога рока (а и раније) продају се поједине књиге Матичина издања по цени, која је означена на корицама.

Цена је овој књизи 1 круна.

ШТАМПАРИЈА СРПСКЕ КЊИЖАРЕ БРАЋЕ М. ПОПОВИЋА У НОВОМ САДУ.
1907